БАЛАНДА

Повість

Біля ганку басувала запряжена в сани чистокровна рисачка Метелиця, поривалась до воріт, але її стримував наймит Семен, смикаючи за віжки.

— Стій ти, окаянна! Удержу на тебе немає! Бач, як розходилася!

Кобила стріпувала головою, насторожено підводила вуха, наче прислухалась до шарудіння, що чулося за сінешніми дверима.

Ось воші розчинилися і па гайок вийшов хазяїн — Аркадій Павлович Шумейко. Дорожній кожух на ньому такий довгий, що черкає полами сніг. Не продме в ньому ніякий вітер і не дошкулить найлютіший мороз.

Не поспішаючи, підняв хутряний комір, ступив чоботом на приступець ґанку, оглядаючи улюблену Метелицю. З-під кущуватих чорних брів світилися упевненим спокоєм і розумом карі очі.

Коли б не борода, посріблена сивиною, йому не можна було б дати його років, що перевалили вже за півстоліття. У всій його постаті відчувалася неабияка сила п могутнє здоров'я.

Слідом за ним із хати вийшов такий же високий, широкоплечий і кароокий син у шапці-ушаиці, чоботях, у солдатській шинелі наопашки.

— Гляди ж, Прохоре,— попередив його батько,— буде більший підвіз, гукнеш тоді Романа, та й пускайте парового млина.

— Добре,— відповів син, чомусь не сміючи глянути батькові в очі.

Аркадій Павлович сів у сани, взяв у руки віжки, промовив, як завжди, коли вирушав з дому:

— Ну, з богом! — Ворухнув віжками, і бистра Метелиця рвонула крізь розчинені ворота на вулицю й помчала з такою швидкістю, що вітер свистів у вухах та тонко скрипів під копитами й полозками колючий сніг.

Прохор хотів було причинити ворота, коли почув голос, що мимоволі вдарив його в серце.

— Зажди, не зачиняй! Жінка твоя вдома? Ось несу плаття приміряти.

— Віра вдома,— відповів Прохор, голублячи очима Зіньку. Вона не одводила свого погляду, дивилась просто йому в очі своїми іскристими, голубими, як надбережні незабудки, очима, дивилась, загадково посміхаючись. І посмішка та віяла радістю у груди Прохору, діставала до серця, і воно, переповнене якимсь особливим хвилюванням, билося сильніше, а в душі наче засвічувалось сонце, і він відчував його невидиме сяйво.

Прохор дивився на Зіньку, на її рівні білі зуби, милувався золотистим волоссям, повними, соковитими вустами, що до них би припав як навіжений, п'ючи тепло їхньої згубної пристрасті...

— Ну, пропускай, чи що,— засміялася Зінька, відстороняючи його легенько з дороги, і побігла до ґанку — молода, сильна, по-дівочому струйка. Прохор стежив за нею, доки не зникла вона за сінешніми дверима.

З великим оберемком пахучої конюшини вийшов з клуні Семен. Засніжена доріжка вкривалася слідом за ним поруділими голівками цвіту.

— Ти що ж це, менше не міг узяти? Чи, може, хазяйського добра тобі не жаль? — зауважив Прохор і сам почав визбирувати запашні стеблини.

До хати йому йти не хотілося. Без будь-якої потреби він порався в коморі біля засік з добірним зерном, а сам жадібним поглядом стежив, коли вийде з хати Зінька, щоб поговорити з нею ще віч-на-віч.

І коли, така ж весела й розрум'янена, молодиця з'явилася на ганку, Прохор гукнув до неї:

— Зажди, Зінько, щось маю тобі сказати. Зупинилася, жде.

Неквапливою ходою Прохор підійшов до неї, глянув їй в очі, за руку взяв:

— Зінько!..

Вона дивилася на нього, сама не розуміючи того почуття, що переповнило її радісним хвилюванням і якоюсь незрозумілою самій тривогою, навіть страхом.

"Що це він задумав? Навіщо?.. Я заміжня жінка... Він одружений... Не треба... Не треба",— билась спійманою пташиною думка, а рука не в силі була звільнитися з його мужньої, сильної руки. А очі не в змозі були одірватися від його карих очей, що вабили до себе, підкоряли, затуманювали розум, вселяли страх і каяття.

— Говори, що мав сказати... Чого ж мовчиш? — І Зінька, оволодівши собою, засміялась, блиснувши білими зубами. Верхня губа її, вкрита золотистим пушком, ледь помітно дрижала, а очі, здавалося, проникали Прохорові в саму душу, примушуючи його теж хвилюватися від незвіданого, але привабливого почуття, що народжувалося в ньому, бродило, мов буйний хміль.— Пусти, а то ще дружина побачить.

Висмикнула руку й, не оглядаючись, швидко пішла до воріт.

— Перекажи батькові,— гукнув услід їй Прохор,— щоб ішов до парового млина.

— Перекажу.

Прохор стояв на східцях, високий, як батько, широкоплечий, дужий, дивився вслід Зіньці. Біля хвіртки вона, несподівано обернувшись, гукнула:

— Матимеш час, то виходь до річки на гуляння. Чи, може, ти дружини боїшся? Якщо боїшся — вдома сидиі

І грюкнула хвірткою.

Прохорові хотілося наздогнати її, домовитись про інше місце зустрічі, щоб ні сусіди, ні родичі, ні будь-хто з сторонніх не міг його бачити з нею разом.

Хотілося бути тільки вдвох. Він би тоді обіймав її стан гнучкий, цілував і голубив так, як підказувало б йому серце.

Та Прохор нікуди з двору не вийшов, а Зіпька, повернувшись додому, повідомила батька про хазяйський наказ.

— На ніч іти чи зараз?

— Казав, щоб зараз,— відповіла Зінька й сіла за швейну машинку.

Приметані рукава плаття пришивала тепер уже, після примірки, міцним швом, а думки її, наче сполохані птахи, летіли до нього, Прохора.

Він поставав перед її очима якимсь іншим, привабливим і спокусливим, як гріх...

"Що ж воно буде? Навіщо? Хтось побачить мене з ним — піде недобрий поговір. А там, гляди, дізнається мій батько, дізнається й чоловік..."

Згадка про Тараса, мов кропива, вжалила їй серце.

"Не треба... не треба! І думати про таке не хочу!" — намагалася себе умовити, одігнати важкі думки, що ятрили серце, розпалювали в ньому непотрібне почуття любові, штовхали її на зраду, безчестя й муки...

"Ні, ні... Як же я гляну тоді в очі Тарасові, коли він повернеться з Донбасу? Хтось йому розкаже... Тоді кінець! Тоді життя моє зламане довіку. Не хочу цього... Не хочу!.. Не потрібний мені Прохор".

А він, всупереч її волі, її бажанню, мов живий, стояв перед нею, і їй приємно було думати про нього, приємно було згадувати, як він, узявши її руку в свою, дивився на неї карими очима...

— Я пішов до млина! — сказав батько, обриваючи її спогади.— А ти, дочко, може, Єгора Шульгу на вулиці побачиш, то скажи — хай не загулюється.

— Добре, тату, скажу, як побачу. Вечерю вам приносити?

— Не треба. Я окраєць хліба взяв та шматочок сала — з мене вистачить.— І він вийшов з хати.

Залишившись сама, Зінька якусь хвилину дивилася на неза-кінчене плаття, відчувши, як уперше прокинулося в ній до Віри почуття ревнощів і неприязні.

"Він її цілує... Він її голубить... а потім мене цілуватиме? Ні! Не згодна... Не хочу я, не хочу! Я свого Тараса ждатиму... Ждатиму!"

Знову стукотить машинка, лягає на матерію міцний шов, а перед очима знову й знову постає образ не чоловіка, а Прохора, і нікуди від нього не дітися, і нічим його не відігнати.

"І нехай мене цілує... на зло їй робитиму! Я ще коли дівчиною була... ще тоді він мені подобався... тільки мовчала я... Нікому ні словечка. Заміж вийшла не по любові. Про нього, Прохора, думала навіть тоді, як справляла весілля з Тарасом... Хіба не так? Цього я довіку не забуду. Мабуть, доля моя така. Поживу, звідаю щастя... А там видно буде, що робити. Несила моя кріпитися. Зустрічатимусь, цілуватиму його... голубитиму. Хай поговір іде... Нехай сміються всі, а я все одно любитимуся з ним!"

Душно стало Зіньці і страшно самої себе.

— Ну то що ж мені робити, що? — виривається несподівано з грудей її крик болю, туги, втрачених надій і сподівань.—-Люблю його... Давно люблю!..— І затуманюються очі слізьми, і сповнюється хата несподіваним невтішним риданням...

А коли настав вечір, зарясніли всюди по вулицях спалахи. Вони здіймалися над засніженою слободою, часті й короткі, освітлювали на мить небо, і здавалося, що надворі літо, що надходить тепла, з рясними блискавицями горобина ніч.

Мабуть, з сивої давнини віків пройшли через століття оці дикунські звичаї, незламними й живучими лишилися в побуті слободян.

Довше гуляють такої ночі хлопці, пізніше повертаються додому дівчата, і ніхто не гримає на них, бо так здавна ведеться в слободі.

Ось у темнім та вузькім провулку стоїть невисокий, кремезний парубок, Єгор Шульга. Кожушок на ньому розстебнутий, сорочка розхристана, шапка збита на потилицю, а русяве, закучерявлене волосся спадає у безладі на крутий лоб. Вражають очі, що горять молодечою запальністю і якимсь одчайдушним веселим зухвальством.

Тримаючи в одній руці засвічений факел, а в другій пляшку з гасом, він набирає його якнайбільше собі в рот і потім з усієї сили виприскує на вогонь. Велике вогняне сяйво освітлює на мить вулицю й гасне, а з вулиці вже чується крик і лайка.

— Чи ви тут показилися, анахтеми! Один хлівець у мене, та й той хочете спалити. Геть звідси, геть, харцизяки!

До юрби молоді підбігає Демид Плахотка в самій білизні, поверх якої накинув латаний кожух. Заспаний і лютий, кидається до Єгора:

— Чи тобі, луципере, місця мало, що ти заходився біля осель шпувати? До річки йди або на гору... там є де розгорнутися для дурної витівки.

— Дядьку Демиде, та чи ви самі не шпували, як були молодим? Чи ми такі маленькі, що не знаємо, як з вогнем поводитись? Ви гляньте, по всій слободі вогні, а наша вулиця мовчатиме? Та нас же всі люди засміють.

Демид глянув у небо, що справді рясніло короткими спалахами, почухав потилицю, примирливо сказав:

— Ти ж дивися, Єгоре, обережніше з вогнем.

— Знаю,— відповів парубок і знову пирснув гасом на факел.

— А хай вам грець! — махнув рукою Демид і потупцював до теплої хати. Не бачив він, і ніхто з молоді не помітив, як, ховаючись попід дворами, до Єгора підбігла Зінька й тривожно закричала:

— Втікайте! Сюди йде міліція.

Молодь одразу розбіглася хто куди. Залишився тільки Єгор Шульга. Він кинув на сніг пляшку з не вишпуваним до кінця гасом, кинув факел і вже збирався й собі піти вздовж вулиці, коли почув раптом дзвінкий сміх жартівливої Зіньки:

— А що, нажахала й тебе добре?

У слободі знали, що міліція бореться з цими пережитками і з тими, кого піймають на гарячому, розмова коротка: "За порушення громадського порядку і спокою — плати штраф".

— Ну й Зінька! І коли ти вже вгамуєшся?

— А що ж мені, плакати? Нехай вороги мої плачуть. У мене й так, сам знаєш, життя не солодке.

— Знаю. Ну, а Тарас же щось тобі пише?

— Мовчить.

— Невже якусь шахтарку знайшов?

— Може, й знайшов. Звідки мені знати? Почекаю ще трохи, а потім, може, теж когось собі знайду.

Молода Зінька — всього двадцять два роки їй, а вже третій рік замужем. І є чоловік у неї, і нема — пішов на Донеччину в шахтах

працювати. Разів зо два приїздив у слободу, та й то ненадовго. Нудьгувала Зінька спочатку, просилася до нього, щоб разом бути,— не взяв.

— Як у тих бараках жити, то краще вже вдома перебути. А ось, може, дадуть мені окрему кімнату, тоді заберу й тебе до себе.

З тим і виїхав. Знову Зінька лишилася вдома, і так часом їй боляче, так тоскно буває на душі, що хочеться рвати па собі волосся від туги страшної, від жалю до самої себе.

Не раз хвалилася вона своїм горем дівчатам-иодругам:

— Батько цілими днями й вечорами на роботі, а я все одна та одна, слова немає до кого промовити.

— То ходімо, Зінько, з нами. Погуляємо разом, повеселимося.

— Сміятися будуть. Не дівчина ж я — молодиця.

— Ну то й що з того? Всі знають, яке життя в тебе. Ходімо!

Раз пішла з дівчатами, вдруге, а там і звикла. Ніяка гулянка без неї не обходиться. І на язик Зінька гостра, любить посміятися з невдах, може дошкулити словом, як кропивою, але любили її всі за добре серце, за незлобивість, за сміх дзвінкий, невтомні жарти й веселу вдачу.

— Чому раніше не виходила? — запитав Єгор, милуючись молодицею.

— Плаття дошивала Прохоровой дружині.

— Ти майстериця добра. Ось я скоро па сорочку собі наберу. Пошиєш?

— Чом не пошити? Принось.

— А дорого візьмеш за шиття?

— Поцілуєш смачно разів зо два, та ото й вся плата буде,— засміялася Зінька.

— Поцілувати я і зараз можу.— І Єгор простягнув був руки, щоб обійняти молодицю, та вона спритно вивернулася і вже серйозно запитала:

— Ти що, здурів? Жартів не розумієш?

— Та я також, Зінько, жартома...

— Гляди, Єгоре... Говорити — говори, а рукам волі не давай. Не люблю цього!

— Ти не сердься, а то, чого доброго, відмовишся й сорочку мені шити або заправиш таку ціну, що доведеться шукати іншу майстерницю.

— Не бійся, не доведеться,— вже дружелюбно всміхнулася Зінька.— Ти як свій у нас, то я з тебе й плати ніякої не візьму... Наче братові рідному, пошию тобі сорочку.

— От за це спасибі! А віддячити я зумію... Як же... Коли я брат, то ти сестрою мені будеш.

— Заговорилася з тобою, а батько ж велів, як побачу тебе, переказати, щоб до парового млина йшов.

— Встигну.

Поволі сходилася сюди молодь. Повернулися від річки дівчата. Посміялися самі з свого переляку, а тоді хтось із них запропонував:

— Годі шпувати! Давайте краще на санчатах з гори спускатися.

Через кілька хвилин весела ватага рушила на гору. Без будь-яких перепон шугав тут вітер, женучи по горбах білі, холодні сувої снігу, змітаючи його в яри та низини.

— Далі не підемо,— озвався дівочий голос, а хлоп'ячий завзято настоював:

— Якщо кататися, то з самої вершини, щоб аж дух захоплювало.

— Еге, так можна і в'язи собі скрутити.

— Не скручу! Ну, хто за мною? — спитав Єгор, забираючись все вище.

— Де ти, там і я буду,— озвалася охоча на такі витівки Зінька.— Тільки стережися! Перекину в сніг.

— Що ж, доганяй! — сказав Єгор, вмощуючись на санчатах.

Заскрипіли полозки, і наче вихор підхопив одразу Єгора, жбурнувши його з крутої гори вниз.

Слідом за ним шугнула Зінька, а вже за нею інші хлопці й дівчата.

Колючий вітер обпалював щоки. Якийсь тривожний холодок обдавав спину. Свистіло у вухах. Дрібний сніговий пил, здійнятий полозками,

запорошував обличчя й очі, але приємно було Зіньці летіти з такою скаженою швидкістю вниз. Все ближче Єгорові санчата. З усього розгону вона може вдаритися в нього, і тому Зінька, попереджуючи, гукає:

— Звертай з дороги... звертай! — Але свист вітру і скрипіння снігу глушило її застережливий крик.

— Вдаримось... Зверта-а-а!..

Лише краєчком черкнула Зінька Єгорові санчата, і він перекинувся в сніг.

Зінька в цю хвилину стежила за провулком, куди з нестримною швидкістю мчали її санчата. Несподівано з двору на слизьку накочену дорогу вийшла людина і сторожко попрямувала вниз, боячись оступитися.

— Гей, стережися! — знову полинув Зіньчин голос. Вона відчула, що вже їй не загальмувати страшенного розгону й не обминути пішохода у вузькому провулку.

— З дороги!.. Гей, там, з до-ро-ги-и!..

Чоловік обернувся до гори, бо звідти линув голос і чулося зростаюче скрипіння снігу.

Людина метнулася було вбік, та, посковзнувшись, упала. Згарячу підвелася, але не встигла й кроку ступити, як у нетверді ноги вдарили санчата, звалили ту людину, й вона, розпластавшись посеред дороги, загальмувала своїм тілом рух санчат.

У грудях Зіньки похололо. їй здалось, що збитий з ніг чоловік уже мертвий, бо лежав він кілька секунд непорушно.

Не пам'ятає, як кинулась на допомогу потерпілому. З гори прибували дівчата й хлопці, обступали їх кільцем, тривожно запитуючи:

— Хто лежить, кого ти збила?

— Допоможіть,— попрохала Зінька, намагаючись підвести необережного пішохода. Але, на превелике здивування Зіньки, бакалійник Севастян Жигай підвівся сам, підвівся з перекошеним від болю й люті обличчям. Шапка його, як і пальто, в снігу, борідка трясеться, мов віхоть.

— Так оце ти людей убиватимеш? Не бачиш, шкуро ти барабанна, що дорогою хтось іде? Та я тебе, потаскухо чортова!..— І підвів сукувату грушеву палицю у Зіньки над головою.

Вся кров хлинула їй в обличчя. Стримуючи в собі образу, вона сміливо дивилась на розлюченого Жигая.

— Ану, посмій тільки вдарити!

— А то що, дивитимусь на тебе, отаку паскуду?

І грушева палиця, мов вогонь, опекла Зіньчине плече. Не скрикнула від того болю молодиця, а одразу скипіла. Молодим і сильним коршаком налетіла на свого нападника, лівою рукою вчепилась у рідку Жигаєву борідку, а правою била його в обличчя люто, безжалісно, била не за те, що шмагонув її палицею, а за те, що назвав при всіх потаскухою і цим так боляче й незаслужено образив.

— Пусти, шкура ти... Пусти! — кричав Жигай, намагаючись відіпхнути од себе розпалену гнівом молодицю.

— Краще б ударив мене ще раз палицею, аніж отакі слова мені чути... Та я з тебе всю душу витрясу!

— Рятуйте! Ряту-у!..— закричав Жигай і, посковзнувшись, упав.

— Що ти, Зінько, отямся! — кинулись до неї хлопці й дівчата.

— Не сміє він... Не сміє мене ображати. Не сміє!—повторювала вона, і в голосі її відчувалось ледве стримуване ридання.

З санчатами підійшов сюди Єгор.

— Що за зборище? Що тут трапилось?

— Я тобі цього не забуду... Ні, не забуду! Я знайду на тебе управу! Ще ти мене згадаєш,— погрожував Жигай, підвівшись на ноги й обтрушуючи свій засніжений одяг хутряною шапкою.— Я синові Матюші пожаліюсь. Він вас усіх приборкає...

І саме в цю хвилину з суміжної вулиці з'явилася юрба. Попереду йшов ватажок. На голові в нього шапка-кубанка, модні штани галіфе темніли, мов крила, а поверх кожушка, оперезаного широким ременем, звисала кобура з револьвером.

— Що за люди? Чого зібралися? Р-розійдись! — почулася владна команда ватажка, і Севастян Жигай, пізнавши голос сина, аж присів з радощів.

— Ось він тобі дасть зараз перцю! — І гукнув жалісливо й потворно: — Матюшо, синку, йди-но сюди, йди виручай свого батька. Мало не скалічила мене, проклята!..

— За мною! — подав голос молодий Жигай і першим підбіг до гурту, а слідом за ним — його спільники. Всі стежать за своїм ватажком. Що накаже — те й робитимуть.

— Хто вас, тату, образив?

— Ось вона, Зінька... Потаскуха... Санчатами мало не вбила. Натріпай їй коси. Хай знає, гадина, як людей з ніг збивати.

— Ану, шлюхо, йди сюди! — І Матюша схопив Зіньку за рукав.

— Не займай мене,— стримуючи лють, тихо промовила молодиця.— Чуєш? Не займай!

— Ти... погрожувати? Мені?..

Невідомо, що сталося б, коли б не став між ними Єгор. Схопивши Матюшину руку, парубок спокійно сказав:

— Не займай Зіньки!

— А-а-а! Так ти посмів захищати?

— Посмів. Нікому не дозволю її ображати!

Примруженими очима Матюша вдивлявся в Єгорове обличчя, вибираючи, куди і як зручніше вдарити, щоб одразу звалити свого супротивника з ніг. Ось розмахнулася рука, та так і застигла в повітрі, бо в цю секунду сильний Єгорів кулак першим викресав іскри з очей Матюші, збивши його з ніг.

Це все сталося так швидко й несподівано, що всі його спільники сторопіли.

— Ряту-у-уйте! Вбива-а-а!..— закричав старий Жигай, кинувшись до сина. Та Матюша спритно звівсь на ноги і, згоряючи від сорому й люті,

потягнувся було рукою до кобури, щоб вихопити зброю, але пальці ковзались по холодній шкірі, не потрапляли одразу на застібку.

Грізною стіною стали навколо свого ображеного ватажка друзі й однодумці.

Невідомо, що трапилося б далі, коли б у цю хвилину вихором не мчала з гори просто на людей Шумейкова Метелиця, розколовши гурт на дві половини. За саньми волочився засніжений килим, а в санях нікого не було.

Севастян Жигай схопив сина за руку:

— Бачив? Нема... Кобила промчала, а свата нема. Невже пограбували? Матюшо, синку... Ходімо дізнаємось... Може, яке нещастя? Може, допомога потрібна? Ходімо! Облиш їх зараз. Нехай їм грець!

— Ну, гаде, я ще з тобою зустрінуся,— погрозив кулаком Матюша, і разом з батьком вони попрямували до сватової хати.

Розбрелися хто куди Матюшині спільники, і тоді Зінька сказала:

— Спасибі тобі, Єгоре, що заступився.

— А чого б і не заступитись, коли він ображає тебе негарними словами.

Хтось із хлопців нагадав:

— Я знаю, Матюша мстивий. Він тобі цього не забуде.

— А я не боюсь. Коли допече, то піймаю десь у закутку, зброю відніму і провчу добре, щоб надовго запам'ятав. І так вони залякують

слобідську молодь. Зібралася кумпанія: той син попа, той з куркулів, і тримаються дружно, гади. Один за одного горою стоять. А ми мовчимо...

Розмова урвалася, бо всі почули цокіт копит і скрипіння снігу. Вулицею мчала бистра Метелиця, Правив нею Прохор, а в санях, поруч нього, сиділи Жигаї — батько й син. Слідом за саньми бігли Ганна Федорівна з невісткою.

— Мамо, вернімося назад,— умовляла Віра свекруху.— Вернімося. Вони самі знайдуть... Куди ж біжите проти ночі? Чуєте, мамо?

Та свекруха не слухала її вмовлянь. Побачивши хлопців, вона, захекавшись, зупинилася.

— Немає вже сил... Упаду...— говорила Шумейчиха, приклавши руку до грудей.— Четверть самогону поставлю... тільки розшукайте чоловіка... Дві четверті поставлю! Ой, чує моє серце, щось недобре сталося з ним у дорозі... Допоможіть... Не поскуплюся... Знайдіть його. •

— Що ж, хлопці,— спитав Єгор,— хазяйка просить, уважимо? Гайда за мною!

— І я з вами.

— Мамо, що ви надумались? Бачите, зривається сніг. Куди вам іти з хворим серцем? Повернімось додому!

— Піду!—уперто сказала Шумейчиха.— Як же можна не йти, коли з чоловіком, може, трапилось нещастя? Піду!

Холодний вітер пригнав снігові хмари. Він то завивав у ярах, то кружляв між кручами, то виривався на звивисту дорогу, обдавав крижаним холодом людей, але вони вперто йшли далі.

Гори лишилися позаду, а попереду прослалося широке поле, окутане темрявою. Пильно вдивлялася в нього Ганна Федорівна. То вчувався їй далекий крик, то ледь вловимий стогін, і тоді вона ще уважніше прислухалась і переконувалась, що то шурхотять у полі сніжні коси. Часом їх підхоплював вітер, вихрив ними в повітрі, засліплював очі.

Ганна Федорівна гукала чоловіка, але на її голос, сповнений відчаю й тривоги, ніхто не озивався.

Попереду чорніла смуга лісу. Шуміли під вітром голі дерева, шуміло на зимових дубах листя пожовкле, пругке, яке опаде тільки весною. Цей загальний шум, що котився по верховіттях, мов хвиля морського прибою, непокоїв Ганну Федорівну, будив у неї тривожні думки.

— А може, його вже й на світі немає, та, може ж, його розтерзала вовча зграя, і кісточок не знайдемо... Горенько моє!.. Горе тяжке... Та де ж ти, мій голубе, озовися! — плакала вона, голосячи, наче за покійником.— Та я ж тебе ждала, мого сокола, богу за тебе молилася, а ти ж поїхав і не повернувся. Та, може ж, твої рученьки заклякли з морозу... та, може, твої ніженьки вже не ступатимуть по землі... Ой хлопці, постарайтеся, допоможіть! Нічого для вас не пошкодую, тільки розшукайте мого хазяїна.

— Не вболівайте, не горюйте так. Може, ми тут шукаємо, а він собі десь у теплій хаті начальника станції сидить та по чарці п'є,— говорив Єгор Шульга, намагаючись заспокоїти Ганну Федорівну.

— Як же п'є, коли Метелиця додому прибігла одна, без хазяїна. Ніколи ж такого не бувало. Серцем чую — скоїлась біда... Шукаймо його, люди добрі, шукаймо!

— Те, що прибігла Метелиця сама,— нічого дивного в тому немає. Одірвалася з припони й помчала.

— Ой не вмовляй мене, Єгоре. Не заспокоюй, бо я заспокоюся тоді тільки, як його розшукаємо.

Йшли далі в глиб лісу, раптом Єгор Шульга, зупинившись, сказав:

— Хтось стогне в кущах.

— То листя шумить на дубі.

— Ні,— настоював Єгор,— я чув стогін.

Всі затихли, напружено вслухалися, раптом стогін, тихий, невиразний, повторився, і його тепер почули всі.

— Він... Аркадій!..— скрикнула Ганна Федорівна і першою шурхнула валянком у глибокий сніг. Та молодший і здоровіший за неї Єгор обігнав Шумейчиху. Вона бачила поперед себе широку сильну спину, бачила, як вправно юнак розводив руками холодну ліщину, прямуючи навпростець.

Біля старого дуба сидів у засніженому кожусі й шапці Аркадій Павлович Шумейко.

— Ну ось і знайшли. Живий хазяїн. Так що могорич сьогодні вип'ємо! — сказав Єгор, натякаючи на обіцяну винагороду. Але Шумейчиха, нічого не відповівши Єгорові, кинулась до чоловіка.

— Аркадію! Чого ти тут? Що з тобою?

— До вітру треба було... А коли повернувся — глядь, немає Метелиці. Тоді я пішов шукати...

— То чого ж дорогою не йшов? Чому тебе у такі хащі понесло? Та чи тобі очі туманом завіяло? Чи в тебе розум помутився?

— Не гримай на мене, жінко... Чуєш? Не гримай!.. Я спати хочу.

Від Аркадія Павловича тхнуло міцним горілчаним перегаром. Він ледве повертав язиком.

— Лихая година тебе носить!.. Вставай мерщій та ходімо додому, бо ти ж замерзнеш тут навіки.

Шумейко нічого не відповів, тільки знову з грудей його вирвався стогін, короткий, нестямний, і він заплющив очі.

— А лишенько! — скрикнула Ганна Федорівна, доторкнувшись до його холодних, закляклих пальців.— Він же рукавиці загубив. У нього ж пальці подубіли. Мерщій беріть його, хлопці, підводьте!

Хазяїн лежав байдужий до всього, мов колода.

— Вставайте, Аркадію Павловичу, ходімо до саней.

— Не займайте мене... Спатиму...

— Він нічого не тямить. Ой горенько ж моє! Та біднай ж моя голівонька! Та це ж він замерзає, коли його на сон хилить. Рятуйте! Виносьте силоміць на дорогу.

— Не хвилюйтеся,— знову почав заспокоювати Єгор.— Не з морозу, з похмілля йому хочеться спати.

— Несіть,— благала Шумейчиха.— Беріть його й несіть. Хлопці були дужі. Підняли хазяїна й понесли.

Та він, трохи отямившись, почав вириватися з їхніх рук:

— Не смійте! Сам піду. Сам! Ну, пустіть!

— Куди ж тобі самому йти, коли в тебе і руки, й ноги, мабуть, задубіли зовсім?

— Піду! — сказав з п'яною впертістю Шумейко. І, одвівши парубоцькі руки, мовив: — Метелиці не бачу. Подати сюди Метелицю!

— Навіщо вона тобі? Ходімо пішки. Так буде краще. Ти зігрієшся.

— І пішки можу... Ти гадаєш — не піду? Піду! Помогоричу-вав начальника станції, і знаєш, скільки вугілля матиму? Два вагони! Он як! — І, несподівано зупинившись, обвів охмелілими очима парубків.— А це хто? Що за люди? Що їм тут потрібно?

— Не впізнаєш хіба? Це ж наші хлопці, слобідські. Я їх попросила, щоб допомогли тебе розшукати.

— Єгора пізнаю... Чому тут? Чому не в млині? Я ж наказував.

— Встигну, хазяїне. Могорич ось вип'ємо, а тоді вже й піду.

— Не буде! Ніяких могоричів не буде!

— Ведіть його під руки, бо він упаде,— попереджала Ганна Федорівна, помітивши, як хитнувся Шумейко, але не впав.

— Не смійте! Кому сказано? Сам піду. Що я, хіба п'яний? Але на його протести не зважали, і він, пручаючись, все ж

ішов, підтримуваний з обох боків сильними руками.

Привели його додому, роззули, почали розтирати снігом приморожені ноги.

— Ой Єгоре, врятуй мені чоловіка! Нічим не поскуплюся. Довіку не забуду. Не дай йому стати калікою... Відморозив... Пропали ніженьки. Ой пропали!

— Ну чого ти?. Чого про таке дурне говориш? — бурчав на дружину Шумейко, але в тоні голосу відчувалася тривога, поступово зникав хміль, світлішали очі, а в них засвічувався тепер страх.

— Невже справді відморозив? — І хазяїн уже не гримав ні на кого, з довірою позирав на Єгора, на його червоні від снігу, вправні руки, якими той розтирав ушкоджені ноги.

— Три дужче, бо не чую їх,— і він сам поривався допомагати парубкові.

— Не заважайте! — гримнув на нього Єгор, і хазяїн навіть не образився, а слухняно ліг у ліжко, прошепотів:

— І чого б це їм сталося отаке? На мені ж добрий кожух...

— Добрий кожух,— вчепилася за ці слова Шумейчиха.— Та чи ти маленький, чи ти з розуму вижив, що в дорогу отак вирушив? А чи в тебе валянців нема? Господи, врятуй і помилуй! Та невже калікою...— І вона заголосила. її ридання дуже вразило чоловіка. Нахмуривши брови, він якусь хвилину дивився на неї, а потім різко і владно наказав:

— Перестань! Не вмираю я... чого голосиш?

— Я не голошу. Я бачу твої ніженьки...

— Одійди!

В тоні голосу його вже почувалася тверезість, і Ганна Федорівна слухняно одійшла, сіла на лаві, але своїх тривожних, заплаканих очей ні на мить не одривала від Єгорових рук.

— Все буде добре, хазяїне. Я це діло знаю. Я вже отак рятував лісорубів. Ви не переживайте і не хвилюйтесь.

— А ти, знай, роби своє діло,— зауважив Шумейко.

Поряд Єгора, тримаючи відро з снігом, стояла невістка Віра, дивилася на свекра, а думала в цю хвилину про свого чоловіка.

— Коли б іще з Прохором чого не трапилось. Бач, надворі яка знялася заметіль.

— Не накликай біди! — метнула очима на невістку схвильована свекруха.— Уже й так одно горе в хаті маємо.

— Хіба я накликаю? Я тільки кажу...— промовила Віра винувато, прислухаючись, як за вікнами свистів і сипав сніговою порошею в шибки вітер.

— Ну от, уже рожевіють, значить, усе буде в порядку,— сказав Єгор, вдоволений тим, що йому пощастило оживити приморожені пальці.

— Оце вже я й не знаю, що хазяїнові зараз давати: чи піднести йому стакан горілки, чи напоїти його чаєм з малиновим варенням.

— Чаю давай, та гарячішого, бо щось холодно мені стало. Дружина вкрила чоловіка кожухом, а сама пішла приготувати чай саме з такою заваркою, яку він любить.

Холодна, прозора й швидка течія невпинно мчала під кригою. Біля ополонки стояла Зінька, виполіскуючи білизну. Руки в неї бул.ц червоні від крижаної води, а щоки аж пашіли рум'янцями.

Ніякий мороз не страшний їй за такою роботою. Ось вона полоще батькову сорочку, покраплену де-не-де незмиваними плямами мазуту. Не викручуючи, кидає її на потемнілий, добре вичовганий попередніми пралями лід і, так само як і вони, починає старанно виминати її чоботом з поруділою, але ще добротною підошвою. Знову сполоснула сорочку у воді, викрутила її, глянула па сонце:

"Час уже нести обід. Батько, певне, їсти хоче".

Бистрий кінь з'явився по той бік річки; у санях двоє: Марія Шумейко з своїм чоловіком Карпом Нехльодою.

Марія, пізнавши Зіньку, привіталась, а Нехльода, не вітаючись, пильно й нахабно оглядав розчервонілу молодицю, начб бачив її вперше.

"У гості до тестя",— подумала Зінька, проводжаючи їх очима, потім, не кваплячись, заходилася складати на коромисло випрану білизну.

Йдучи дорогою, думала про Марію.

"Щастить же людям. Як вона погарнішала... Мабуть, живе зараз ще в більших достатках". І мимохіть інша думка зринала— думка про Маріїного брата Прохора.

Аж душно стало Зіньці від тієї згадки. "Що мені робити? Не хочу думати про нього, а думаю, думаю щодня. В безсонні ночі бачу його перед собою, і нікуди не дітися від тих думок. Навіщо?.. Треба викинути з голови це все... Викинути з серця... Жонатого полюбила... До добра це не призведе... Тільки мучусь..."

А десь поміж цих думок, наче з колючих чагарників, проривалася згадка.

"Карпо загордів... Бач, навіть не привітався, а очима он як у мій бік метнув, я ж усе помітила".

Зінька не мала на нього зла. їй було приємно, що вона привертає до себе увагу.

"Ну що ж, нехай дивиться. Мабуть, гарна я, коли навіть Карпо на мене позирає".

Не помітила, коли й додому повернулась, розвісила на вірьовці білизну — нехай вимерзає, а сама заходилася ладнати батькові обід. Витягла з печі млинці, помастила їх маслом, взяла горнятко сметани та й пішла до млина.

Сьогодні тут було особливо завізно. Рядами стояли сани з розпряженими кіньми. На санях, прикриті ряднами, а то й так, лежали латані й нелатані мішки та лантухи з зерном. То тут, то там чоловіки й парубки брали їх собі на плечі й несли до дверей, де товпилися й сварились між собою за чергу люди, бо кожному хотілося швидше змолоти.

Обминаючи сани й людей, Зінька поспішала до машинного відділення, де працював механіком батько разом з своїм помічником Єгором Шульгою.

Розчервоніла з морозу, Зінька переступила поріг. Великий маховик з широким шківом гнав од себе вітер і, як завжди, страшив Зіньку.

— А що, тату, дуже зголодніли? Ось я вам млинців принесла.

— Млинці люблю.

Батько взяв жмут чистого клоччя і старанно почав витирати ним масні від олінафту руки.

— Єгоре,— гукнув вій свого помічника, який з маслянкою в руках порався біля двигуна.— Іди, Єгоре, млинцями почастую.

— До ночі, тату, впораєтесь? — спитала Зіиька.

— Навряд, завіз великий. Прийду додому, може, тільки завтра надвечір.

Батько з Єгором почали обідати, а Зінька, в який уже раз, оглядала машинне відділення.

Шуміли колеса, ляскотіли ремінні паси, передаючи свою енергію наверх, до жорен. Зіньці самій хотілося іноді, ставши отут, біля розумних машин, керувати ними, підкоряючи своїй волі всю оцю складну систему коліс, що в своєму кружінні женуть від себе такий принадний і водночас лякаючий холодок.

Повертаючись додому, Зіиька вирішила провідати Лркадія Павловича. Він стояв біля вагівниці й одразу її не помітив.

Поклавши на ваги два мішки пшениці, низенький, але опецькуватий і широкоплечий селянин пильно стежив за рукою Аркадія Павловича, що пересувала по блискучому важелю з діленнями такий же блискучий хомутик.

Дізнавшись про вагу зерна, селянин аж упрів одразу і, хрестячись, запевняв присутніх:

— Клянуся перед богом і перед вами, люди добрі. Сам дома зважував — п'ять пудів було в цих мішках.

— А я тобі кажу — чотири з половиною,— спокійно відповів Аркадій Павлович, який звик уже до таких претензій і майже на них не зважав.— У тебе, мабуть, вагівниця неправильна, а в мене десяткова.

Слово "десяткова" все ж не вплинуло на селянина. Чухаючи потилицю, він дивився на блискучий важіль, повторюючи:

— П'ять пудів було... Сам зважував...

— Знімай вже, знімай! — кричав позаду якийсь хуторянин з великим лантухом на плечах. Обличчя в нього було червоне від напруги, а руки жилаві, сильні, цупкі.

В цю хвилину Зінька підійшла до хазяїна.

— Ви вже знаєте, Аркадію Павловичу, що до вас гості завітали?

— Які гості?

— Маруся з чоловіком.

— З Карпом? Та невже?

— Сама бачила. Оце з годину тому як приїхали.

— Тоді зачекайте мене трохи,— звернувся він до людей.-— Я мушу додому навідатись.

— А хто ж важитиме зерно? Бачите самі, яка черга.

— Нам немає часу ждати.

— З родичами потім можна зустрітися.

— Хіба ти знаєш, якого родича маю?,. Та він у мене знаєш хто? Заслужений партієць і начальство.

Знадвору ввійшов Прохор. Аркадій Павлович, побачивши його, сказав:

— Ну, ось мій син стане біля вагівниці.

— А ви це, тату, куди зібралися?

— Додому. Чув, Прохоре, наша Маруся приїхала з Карпом.

— Хто сказав?

— Сама їх бачила.— І Зінька, стрінувшись очима з Прохором, почервоніла.

Та цього не помітив батько, поспішаючи додому, але на це звернув увагу Прохор. Він не квапився до вагівниці, стояв перед Зіпькою, дивився на її зашаріле обличчя й думав: "Ну й гарна ж бісова молодиця!"

До Прохора підійшов хуторянин і, нащось скинувши шапку, став просити:

— Вже ви зробіть ласку, зважте мої мішки, хочу завидна змолоти, щоб на вечір додому повернутися.

— Добре. Зважу зараз.

Хуторянин одійшов, а Прохор, не одриваючи очей від Зіньки, сказав:

— Приходь сюди ввечері. Ждатиму.

— А чого приходити? — лукаво повела очима.

— Маю тобі щось сказати. Прийдеш?

— Не знаю,— знову наче обпалила його своїм поглядом і швидко вийшла з млина.

Десь иа жорнах дзеленчало металеве коліщатко.

— Засипай, заси-па-а!..— кричав з верхніх приступок мірошник Пилип, якого всі чомусь називали Фількою.

Низенький, горбатий, з довгими чіпкими руками, у припорошеному борошном одязі, він, мов кібець, стежив своїми жвавими розумними очицями за кожним селянином і гримав на тих, хто порушував установлений порядок:

— Куди сиплеш? Де твоя черга?

— Без черги — Шумейко дозволив.

— Брешеш!

— Забирай у нього мішок, не давай розв'язувати!

— Бач, буряк який! Бачили таких... Ми з самого ранку чекаємо, а він тільки прийшов та вже й засипати пнеться!

— Ти не смикай мішок, а то як смикну — юшкою вмиєшся, пусти! — кричав дядько.

Коло ступи з своїм клунком стояв худий чоловік — швець, у фартусі, забрудненім смолою. Його штурхали під боки, квапили:

— Засипай ти, бовдуре, чого дивишся, адже ж твоя черга. Зашелестіла з мішка просушена пшениця.

— А що, протиснувся без черги? — сміялися з нахаби, але хуторянин сильною рукою підняв шевця трохи від землі й кинув на мішки. Це розсмішило всіх і образило шевця. Король-ком-півником підскочив він до кремезного чоловіка:

— Ти за що, хуторянська твоя морда, га? За що штовхаєшся?

Маленький, сухий, але задиркуватий кустар порожнім мішком лясь хуторянина по обличчю — і запорошив очі.

Плюється той, протирає очі, поривається до шевця, та хіба ж пустять.

— Ну-ну, не займай, а то намилимо в'язи.— Це слобідські свого захищають.

Хуторянин погрозив кулаком, голосно вилаявсь і, одтягнув-ши свої мішки, сів на них, червоний і спітнілий. А зверху Філька питав:

— Хто засипав зараз?

— Я, а що?

— Вперше хіба молоть прийшов? Підставляй торбину під послід.

— Який там послід? У мене ж пшениця зерно в зерно — чиста, а це ось вівсюг якийсь сиплеться.

— Ну, ти, не розпатякуй, підставляй!

У паровому млині стояв гамір. Літав у повітрі білий густий порох від борошна.

Знову почувся брязкіт металевого коліщати, знову кинув Філька своє байдуже "засипай", і якийсь дядько мотнувся похапливо з мішком зерна до ступи. Заверещала жінка:

— Куди ж ти прешся? Чи ти думаєш, що я чергою поступлюся? Ох і розумний який знайшовся!.. Ну-ну, ти пусти! Куди ото мішок ставиш? Зо мною балачки будуть короткі — наб'ю одразу.

А молодиця така: мішок під рукою тримає й не зігнеться. Підійшов Прохор.

— Що ж це робиться у вас? — скаржився хуторянин. Мені Аркадій Павлович без черги обіцяв змолоти, а вони не пускають.

— Засипай!

— А ось-о він не хотів! У мене діти дома. Чекають не дочекаються, і сама я зранку товчуся у млині.

— Не кричи, бабо, не на базарі!

— А от буду кричати, буду! Ви думаєте, що як паровий млин ваш, так усяке самочинство тут робити можна? Нє-єт!.. Он ходять чутки, що якась комісія з Харкова приїде обслідувати. Забере млин, годі вам орендувати.

— Ой баба! Ой дурна... Ти диви, як говорить.

— Геройська. Ця, мабуть, і самого чорта не злякається.

— Діла! — сміялись навколо, а жінка кричала:

— Без черги тільки раніш, коли гаспада були, а тепер, слава тобі господи, наша власть, комуніческа. Гаспадів у морі потопили. Всі граждане рівноправні.

Металеве коліщатко задзеленчало дужче, і жінка запитала:

— Засипать, чи що?

— Зажди. Ти, бабо, тутешня, а мені ще двадцять верстов їхати. Мені сам хазяїн дозволив.

— Ой-ой! Швидкий який! Ну чого ти баньки витріщив? Посмій тільки сипнути. Я тобі всиплю у потилицю. Чи бач, хазяїн йому дозволив... А я не дозволю!

— Та мели вже, мели, хай ти сказишся, язиката сатано!

— І лаятись до пуття не вміє, по-хуторянському. У наших би мужиків повчився, розбитний у нас народ,— засміялася жінка та до чоловіків: — Чи таки уступити йому чергу? Може, й справді йому далеко їхати?

— А мені хіба близько?

— Ми ждемо, і він хай підожде.

— Сип! — сказав Прохор хуторянинові й пішов. Зашуміло зерно по дротяній сітці, знявся над нею сухий

пил — на черені зерно сушилось.

— Так он ти як? Нами нехтуєш, а молодого хазяїна слухаєшся? — І дебела жіноча рука смикнула хуторянський мішок.

Данило Максимович Шульга — Єгорів батько — уникав зустрічей з Шумейком, бо ие любив хазяїн, коли сторонні люди товклися біля машин. "Хіба іншого місця для балачок немає"? Тому так сторожко підходив Данило Максимович до дверей, де на бляшаній дощечці ледь виднівся вицвілий напис: "Стороннім вхід заборонений".

Відхиливши двері, він озирнув приміщення.

— Немає?

— Заходь! Додому хазяїн пішов.— І коли гість переступив поріг, механік попрохав: — Розповідай, Даниле Максимовичу, з якою новиною прибув?

— Та новина, Романе Петровичу, є... Добра новина!

— Говори.

— Повернувся Олійиичепко з міста, мав там розмову з одним адвокатом. І той адвокат сказав, що паровий млин можна одібрати в Шумейка, якщо того захоче громада... Отож треба написати таку заяву, та підписатися людям, та щоб ту заяву хтось одвіз до округу, начальству високому, бо в повіті у Шумейка є своя рука — зять Карпо. Ти ж знаєш, ми вже клопотали раз, а що з того вийшло? Як володів Шумейко млином, так і досі володіє. А вже по інших місцях такі млини одібрані для народу. Отож треба заяву написати тільки до округу. Вони там розберуться по правді. Оце така в мене новина.

— Новина добра. Що ж, мабуть, завтра зберемося гуртом та обміркуємо, як треба діяти. Хоч воно слід було б у такому ділі звертатися до повіту.

— В тому-то й справа, що в повіті головним начальником служить його зять Карпо Нехльода та, крім нього, ще є приятелі. Хазяїн знає, з ким дружбу вести.

— Не всі ж вони такі. Не може того бути, щоб Радянська влада та на таких людях трималася. Правду як не топчи ногами, вона завжди буде зверху!

Несподівано розчинилися двері, і до машинного відділу зайшов хазяїн. Він був здивований, побачивши старого Шульгу. Очі хазяйські спалахнули злим вогником.

— Ти знову тут? — запитав він, недружелюбно оглядаючи гостя.— Хіба не говорив я тобі а чи ти сам не читав на дверях, що стороннім вештатись тут забороняється?

— Я до сина прийшов, до Єгора...

— Брешеш! По очах бачу — брешеш. Я догадуюсь, чого ти сюди ходиш,— і перевів важкий погляд на механіка.— Змовляєтесь за хазяйською спиною, та я ваші плани розметаю. Чуєте? А тебе востаннє попереджаю: ще раз застану отут — твого сина Єгора вижену з роботи. Так і знай! — І він зник, грюкнувши дверима.

У млині Аркадій Павлович підійшов до Прохора, і той одразу відчув, що батько чимсь стривожений.

— Вдруге його застаю у машинному відділенні. А там же ясно написано й попереджено: коли ти сторонній — не смій заходити, а він заходить, наче до своєї хати.

— Та про кого це ви говорите?

— Як про кого? Про Данила Шульгу. Сина, каже, провідати прийшов. А я ж бачу, по очах його бачу — не те у нього на думці. Змовляються, гади, хитрують зі мною, ну, я ті хитрощі все одно розгадаю. Ти, сину, наглядай за Романом, бо відчуває моє серце — добра від нього нам не ждати.

— Чому? Він чоловік безвредний,— ухильно сказав Про-хор, згадавши в цю хвилину про Зіньку. "Хто знає, може, колись доведеться мені й породичатися з механіком".

— Чув, Прохоре, нашого Карпа головою волосного комітету призначили.

— А в повіті він уже хіба не працюватиме? — спитав син, якого ця звістка неприємно вразила.— Значить, у нас він і житиме?

— А де ж йому жити?

— Чи не тіснувато буде? — спробував заперечити син, та батько, звівши на переніссі густі брови, суворо спитав:

— Ти що це, суперечиш батькові? Прохор замовк.

Не любить він Карпа, бо той колись до Віри залицявся, не раз додому її проводжав, а одружився з Марією.

Хто знає, як воно буде тепер. Житимуть в одній хаті, то, може, знову пригадається колишнє.

Ще відтоді Прохор затаїв глибоку образу та злість на Карпа. Душа його сповнилася ревнощами і гнівом, яких не в силі він був загасити в собі. Здається, вся кров серця вдарила йому в обличчя. Стало душно. Захотілося дихнути свіжим повітрям, і Прохор вийшов на подвір'я.

Обминаючи сани та коней і думаючи лише про Карпа й про те, що їм доведеться тепер жити під одним дахом, Прохор підійшов до невисокого паркана. Звиваючись між берегами, лягла засніжена Ворскла. Річище її з обох боків позначили закучерявлені інеем верби, лози та сади. У садах виднілися хати, а ще далі, по правий бік річки, простяглися гори з сизою смугою лісу.

Це все знайоме Прохорові змалечку. Тут він народився, тут минули його дитячі й юнацькі літа, тут він парубкував, тут потім судилося йому обвінчатися з Вірою, за якою до нього упадав Карпо. І чим більше зараз Прохор думав про це, тим сильніше ятрили його серце ревнощі, тим відчутнішою була в душі його лють на Карпа.

— Не життя це буде — мука,— вимовив Прохор, дивлячись на білу річку.

Його увагу привернула до себе якась жінка. Вона вийшла з пухнастих від іпею ліз і вузенькою стежкою простувала через лід до млина.

— Зінька! — аж скрикнув Прохор, голублячи її очима.— Вона... Пізнаю її ходу... Зінька... Значить, не забула. Я ж просив її прийти.

І похмурі Прохорові думки обірвалися, мов гнила нитка, а в серце наче засвітило сонце, зігріло його теплом своїм, втихомирило його недавню лють і гнів.

Йому хочеться відчути і ласку її, і ніжність. Хочеться слухати її голос, дивитися їй в очі іскристі, обіймати, пригортати до грудей своїх, забувши тоді й про дружину, й про Карпа, й про все на світі.

Прохор вдивляється. Тепер уже ніякого сумніву немає. Стежкою йде Зінька, але до кого? Може, до свого батька? У машинному відділенні біля

дверей горить ліхтарик. З-під паркана до річки стікає струмочок. Тепла спрацьована вода парує, розтоплюючи під берегом кригу.

Зінька звертає із стежки, йде навпростець, і Прохор застережливо гукає до неї:

— Обережніше, там проталина!

Зупинилась молодиця наче вкопана, пізнавши одразу знайомий голос. їй раптом зробилося лячно.

"Що я роблю? Куди йду? Для чого йду? Додому... Швидше додому! Він одружений... одружений... Навіщо? Не треба..." Вона рішуче повернула назад і, не оглядаючись, швидко пішла протоптаною стежкою.

— Зінько! Зажди... Чуєш, Зінько!

Прохор спритно перескочив через паркан, наздогнав її посеред річки, взяв сильними руками за плечі:

— Чого ж ти втікаєш від мене? Зінько! Несила мені критися... Люблю тебе! Люблю!..— І він рвучко притис її до себе, зламав у стані, припав жадібним поцілунком до її губів.

Слабо відпихаючись од нього, вона все ж піддавалась його зверхній чоловічій силі.

— Люблю тебе... Чуєш? — говорив він, шаленіючи ще дужче, і це проти волі впливало на неї, затуманювало її розум, солодкою млістю розливалося по всьому тілі.,. Вже не відпихають її руки Прохора, а довірливо лягають йому на плечі:

— Жадібний ти, Прохоре, наче в тебе жінки немає. Пусти! Та він не слухав, що вона йому говорила, а ще міцніше

пригортав її гнучкий стан, ще жадібніше цілував.

— Ну є в мене жінка, та душа до неї не лежить. Ти мені наймиліша в світі. Про тебе думаю, тебе у снах бачу,,.

І знову цілував Зіньку, а вона, трохи отямившись, просила:

— Пусти, хтось побачить, соромно буде...— Л сама відчувала, як кволими ставали її руки, як податливо й безвільно пригорталася вона до нього, підкоряючись йому, слухаючи його схвильований шепіт.

— Нехай бачать. Не боюсь... Нікого не боюсь! Хороше мені з тобою, Зінько, я грошей тобі дам або з ярмарку хустку привезу найдорожчу... Принадна ти... Нічого для тебе не пошкодую...

Зінька, широко розкривши очі, дивилася йому в обличчя. Цими словами наче в душу плюнув, образивши її світлі почуття. Образа була такою сильною, що Зінька, не пам'ятаючи себе, вдарила його в обличчя.

— Як смієш отаке мені говорити? Що я, гуляща якась? Дурень! Грошей він дасть, хустку найдорожчу... А я ж то думала...— І вона, вирвавшись з його рук, ридаючи, побігла стежкою і швидко зникла в чагарниках.

Прохор стояв наче очманілий. Горіла щока, але не гнівався на Зіньку, вчинок її не осуджував.

"А як вона могла діяти інакше? Не гуляща ж, ні, не гуляща Зінька... І мене, мабуть, любить... Невже справді любить?"

Перед очима поставало її палаюче лице, її повні рожеві губи, її шепіт, безвільні податливі руки, гнучкий стан, що теплом своїм розпалював у ньому бурхливу пристрасть. Він зараз не пам'ятав, що говорив їй хвилину тому, захоплений єдиним бажанням побути довше з нею...

Річка безлюдна, засніжена й тиха. Чмихає димар, але світла у млині не видно. Темне й подвір'я, а біля дверей стоїть чомусь юрба.

Прохор спритно перескакує через паркан, прибігає до машинного відділення, де горить гасова лампа.

— Де це тебе лиха година носить? — сердито запитує батько, метнувши очима на сина.

— Та я відлучився,,.

— А ти мусиш не відлучатись. До діла приставлений, значить, дивися добре, щоб усе справним було,— повчав невдоволе-ний батько.

Механік зшивав розірваний пас, а біля дверей товпились люди:

— Чому світла немає?

— А чи працюватиме млин?

— Хоч би ж змолоти...

— Світло дайте!

— Заждіть трохи, світло буде,— заспокоював людей хазяїн.— Пас порвався той, що динамо крутить. Ось механік зшиє його, і світло з'явиться. Заждіть трохи.

— Хоч би лампу якусь дали. У темряві сидять люди.

— Зараз дам.— І Прохор, засвітивши ще одну лампочку, вийшов з машинного відділення до людей. Від ящика, куди зсипає батько зерно за помол, шмигнула постать, сховалась між людьми.

— Чи скоро там налагодять світло? — почувся з темного кутка хриплий голос.

— Скоро.

Маленька лампа блимала, мов каганець. Падали від неї на похмурі стіни, вкриті борошняним пилом, великі, невиразні тіні хуторян, які сиділи, оберігаючи свої мішки.

У дальньому напівтемному кутку раптом скрикнула молодиця:

— Що я тобі — дівчина, що ти мене обіймаєш? Почувся одразу сміх і жарти:

— А що ж, у темряві воно саме якраз!

— Уже мовчала б, бісова молодиця. Хіба від того злиняє, що хтось приголубить.

— Еге. Воно, звичайно, всякому кортить приголубити, якщо молодиця підходяща.

— І не соромно тобі? — обурювався той же голос.— Та я зараз чоловіка гукну. Він вийшов покурити. Та він же тобі таких тумаків надає, що й онукам буде за тебе соромно.

— Темно... Хіба доберeш...— виправдувався чоловічий голос.— Тут же моя жінка сиділа.

І знов у млині почувся сміх і жарти:

— Ну ось, бідний чоловік не добрав, де його жінка. За віщо ж на нього ображатись?

Знадвору поміж мішками пробирається жіноча постать до темного кутка, де обурюється молодиця.

— А чого це ти розкричалася на мого чоловіка? — чується владний, невдоволеиий голос.

— Того розкричалася, що довгі руки має! Лізе ними, куди не слід.

— Ти мого чоловіка не займай? А то я така, що й за патли можу взяти.

— А що тут трапилось? — озивається простуджений голос, і ображена молодиця, відчувши захист і підтримку свого чоловіка, закричала тепер голосніше, сміливіше:

— Ти чув, Іване? Вона мені погрожує! Та ти своему чоловікові погрожуй, щоб на чужих жінок не заздрився.

— Хто? Мій Грицько заздриться? — І до чоловіка: — Це правду вона каже? Признавайся! — налетіла тепер уже на свого чоловіка.— Говори, окаянна твоя душа, до кого ти тут залицявся?

— Я ж не хотів... Я думав, що ти сидиш на мішку, а воно інша... Хіба я посмів би... до чужої.

— Щоб же тобі повилазило, анахтема ти! Та щоб же тобі руки скоцюрбились одразу, як ти до чужої молодиці... Та я ж тобі, проклятуща твоя душа...

Невідомо, як би ще лаяла невдаху розлючена жінка, та саме в цю хвилину засвітилися електричні лампочки, і вона, засоромившись людей, одразу замовкла. Потерпіла молодиця, затулившись хусткою, заходилася поратись біля мішків, перевіряючи добротні зав'язки.

На жорнах дзеленчало коліща. Біля рукавів, звідки сиплеться крупчатка, стоять чоловіки і, не кваплячись, товкачами туго набивають мішки, чекаючи, поки Філька скаже, що пора той рукав закривати. Та Фільки не було. Металеве коліщатко на ремінці, б'ючись об жорновий камінь, дзеленчало все дужче.

— Засипати, чи що? — питався високий чолов'яга, позираючи туди, де мав бути мірошник.

— Засипай! — кричали з кутків.— Мо', до вітру вийшов чоловік. Дзеленчить, значить, млива немає...

Раптом несамовитий крик долинув знадвору, вразивши людей.

"Що трапилось? Хто кричить? Чому кричить? Може, там бійка? Може, якесь нещастя?"

Чоловіки один за одним поспішали до дверей. На рамі циркулярки, освітленій лампочкою, лежав блідий Філька з блукаючими очима, в яких світився страх, біль, відчай і розгубленість. Він уже не кричав, а тільки стогнав і благально дивився на людей, що його оточили.

Дерев'яна рама густо зачервонілась. Під гострими зубцями пилки, яку вже спинив Роман Петрович, лежала понівечена й закривавлена рука і пошматований піджак, теж густо змочений кров'ю.

— Більше красти не будеш. Не будеш...— говорив схвильований і блідий Аркадій Павлович. Він стояв тут же, спостерігаючи за тим, як Роман Петрович з Єгором порались біля мірошника. Філька не стогнав навіть, а розширеними, повними болю очима дивився в обличчя своєму хазяїнові, а той уникав його погляду, ховаючись за людьми.

— Виймай, Єгоре, руку. Одривай шмаття, та швидше, а то він кров'ю зійде.

Витягли Фільчину руку з-під циркулярки, та то вже була не рука, а обрубок, на якому ледве тримався такий же другий — закривавлений, пошматований, з пожовклими пальцями.

Філька сам не міг стояти на ногах, і його повели під руки до сторожки, поклали там на тапчан.

— Запряжи Метелицю! — наказав Аркадій Павлович наймитові Семену.— Одвези його мерщій до лікарні.

Семен побіг викопувати наказ.

— Ех-ха-а! — хтось протягнув досадливо й журно.— А вдома у нього діти малі.

— Хай не краде. Попросить — завжди дам. А то йду я з машинного відділення, бачу, крадеться хтось попід стіною. Хто ж воно, думаю, пригнувся за сажнем дров, чекаю, коли це — Філька. "Де борошно взяв?" Мовчить. Та хіба ж я не знаю, де взяв. Штовхнув я його тоді легенько в груди, а він оступивсь та на раму циркулярки.— І хазяїн зібрав розсипану крупчатку, взяв клунок і, не поспішаючи, пішов до млина.

Хтось у натовпі, але так, щоб не чув Шумейко, сказав:

— Бач, добрий який — "попросить — завжди дам", а сам і розсипане пучками повизбирував.

Під'їхав згодом Семен.

Поклали Фільку на сани, поїхали, а хтось із слободян побіг сповістити про нещастя мірошникову сім'ю.

Жвавий, добре вгодований кінь тягнув сани, навантажені ячною соломою. За саньми, тримаючи в руках віжки, йшов високий хутірський парубок у смушевій шапці, в кожушку й чоботях, вимащених дьогтем, різкий і досить неприємний дух якого не могли приглушити пахощі соломи.

— Ось до цього двору завертай,— сказала Зінька і побігла вперед, розчинила навстіж ворота. Хура соломи все ж зачепилася краями за ворітню, лишаючи позад себе пахучі жмути соломи, які Зінька тут же спритно й підібрала.

З-під повітки вийшла Зорька й, ремиґаючи, байдуже дивилася на корм.

— Може, вона й не їстиме?

— Як то можна такої соломи не їсти? Ячний корм всяка худоба любить.

Зінька піднесла корові отой оберемок, що підібрала біля воріт, але корова тільки понюхала і, одвернувши голову, продовжувала ремиґати.

— Не їсть.

— їстиме. Я знаю. У нас три корови добре цю солому їдять, то й ваша їстиме. Куди скидати?

— Та просто біля комори.

Парубок обіперся підборами в сніг, натиснув плечима, і солом'яна хура зсунулася набік. Він одразу ж вирушив з двору, а на ґанок з рядниною в руках вийшов батько.

— Це ви^ тату, допомагати мені хочете?

— А чому б і не допомогти?

— Та ви ж дві ночі на паровому млині були. Ідіть відпочивайте,, я сама впораюсь.

— Коли вже з хати вийшов, то працюватиму.— І Роман Петрович, розстеливши ряднину, поклав на неї два добрих оберемки, ледве стягнув потім кінці ряднини та й пішов по дерев'яних східцях до комори.

— Давайте, тату, так домовимось: я вам подаватиму, а ви натоптуйте як слід.

— Гаразд.

Батько, здавалося, танцював па соломі, чхав від пилу, а Зінька з того незлобиво сміялася:

— Що, тату, добре свербить у носі? Будьте здорові!

— Дякую! Апчхи!..

На подвір'я зайшов Матюша Жигай з своєю "братвою". Всі вони вже випили, певне, по добрій .чарчині, бо очі в багатьох скаламучені, а обличчя не в міру розчервонілися.

— Хазяїн вдома? — запитав Матюша, недружелюбно оглядаючи Зіньку.

— Що вам, хлопці, треба? — І Роман Петрович вийшов до непрошених гостей.

— Будемо робити обшук.

— А то ж для чого?

— Може, самогонний бак у соломі ховаєте, а може, й самогон.

— Самогон? — перепитав Рубан і щиро засміявся.— У мене? Самогон? Це ж вас хтось надіслав чи самі до такого додумались?

Хлопцям стало ніяково, і вони почали умовляти свого ватажка:

— Ходімо, Матюшо. Хіба ми Рубана не знаємо? Чесна людина.

— А я кажу — шукати будемо,— із злою впертістю промовив хмільний Матюша і, ставши на приступці, втупив п'яні очі в обличчя механіка.

— Говори, чого в коморі топтався?

— Корму корові купив, то ось зношу.

— Побачимо, що під тим кормом ховаєш. За мною! — гукнув до хлопців, що м'ялись і не хотіли ритись у соломі, бо всі знали— Рубан не вживає самогону, то й гнати його не буде.

— Дарма стараєшся, Севастяновичу.— Хочеш — шукай, хочеш— ні, тільки цією штукою я не займаюсь.

Матюша, не слухаючи, почав шарудіти в соломі.

— Ти не розковирюй так! Не буду після тебе втоптувати вдруге.

— Що, боїшся? Бак заховав? Ану-ну,— і Матюша ще завзятіше почав розкуйовджувати солому, викидаючи оберемки з комори. Підійшов до нього Рубан, сильною рукою схопив за комір піджака.

— Іди звідси під три чорти!

Оступився Матюша з східців та просто в сніг.

— А-а! Так ти он як... битись?! — оскаженіло скрикнув і вихопив револьвер.

— Такою штукою не жартуй. Чуєш? Сказав же, ніякого самогону в мене немає, а солому розворушите.

— Я наказую викинути все з комори. Сам хочу перевірити..:— не докінчив, бо Роман схопив його за руку і здавив так сильно, що з закляклих Матюшиних пальців поволі вислизнув револьвер, занурившись рукояткою у сніг. Механік став на зброю чоботом, а сам, не випускаючи Матюші, з люттю промовив:

— Ах ти ж, гадюченя жигаївське! — І з розмаху вдарив Ма-тюшу в обличчя; вдарив з такою силою, що той, не встоявши, тільки змахнув

руками і* впав навзнак у пухнастий сніг. Та, швидко схопившись на ноги, закричав до своєї братви:

— Чому ж ви стоїте? Мене, секретаря комсомольського осередку, б'ють, а ви дивитесь!.. Хапайте його, в'яжіть йому руки!

Слухняні Матюшині спільники одразу кинулись до Рубана. Він одбивався від них важкими кулаками, а молоді лобуряки розлючено кидалися знову до нього, поки не збили з ніг.

— В'яжіть його!

— Не дам в'язати! Не смієте!—закричала Зінька, схопивши в руки вила-трійчата, і ці вила страшніше за зброю вплинули на братву. У всій постаті Зіньки відчувалася така рішучість, а очі її палали таким нещадним гнівом, що, здавалося, перший, хто тільки підступить до батька, тут же й зляже замертво, пронизаний наскрізь сталевими гострими зубцями.

— Гаразд. Ми ще з ним поговоримо в іншому місці,— сказав погрозливо Матюша і, розшукавши в снігу свій револьвер, поспішив до воріт.

Рубан, підвівшись на ноги, знову хотів було метнутися до Матюші, але Зінька його не пустила:

— Тату, отямтесь!

— Пусти мене, Зінько! — кричав механік, ненависним поглядом проводжаючи непрошених гостей.— Пусти, я ще йому дам!..

На вулиці, проти двору, стояли сани з розбитими баками. У передку в соломі — сулії з самогоном. Веселий, хмільний візник куштував первак,

і очі в нього стали масними, добрими, а тіло погойдувалось на нетвердих ногах.

Через три двори завернули до Юминки. Зайшли до хати. Злякана дітвора збилася біля тапчана.

— Де мати?

— Немає.

— А де?

— Нема-аі—Діти почали тулитися одне до одного, і меншеньке заплакало.

Винишпорили всі закутки — нема. Оглянули подвір'я. Під повіткою солому перерили — не знайшли нічого, а пахне заквaскою.

З льоху вийшла розчервоніла Юминчиха з відром картоплі й мискою капусти, а над льохом ледь помітно курився димок.

Побачивши таких "гостей", вона поспішно кинулася замикати двері.

— Ану, відмикай!

— Що ви, голуби мої, навіщо?

— Відмикай!

— Та чи ви у погребі не бували зроду? Що ж там дивитися? Ну є в мене картопля, буряки столові, капуста квашена...

— Давай ключа!

— Не пущу! — загородила Юминчиха собою двері, вхопилася рукою за клямку.— Не пущу!

Матюша вдарив її кулаком по пальцях. Заверещала жінка на подвір'ї:

— Вбивають!.. Ой рятуйте, людоньки, ря-туй-те!..

А з льоху винесли самогонний апарат, діжечку з заквaскою і сулію перваку.

— Нічого, кажете, нема. А це що? Га? Що це за рідина? Юминчиха відразу замовкла.

— Та я вже вам... Залишіть мені бак, шкода ж. Червінець коштував. Зайдіть до хати, закусите й вип'єте. Намерзлися, мабуть, добре, а пора вже обідня.

— Е ні, дарма, тітко, те все.

— Холодець свіжий у мене, свининка копчена. Ще од різд-ва залишилася...

Хтось із хлопців буркнув:

— Чому б і не покуштувати нам холодцю?

— Та і я не від того, щоб перехватить,— швидко згодилися й інші, а гостинна хазяйка запевняла:

— На всіх вистачить, на всіх, заходьте.

— Тільки не гадай, бабо, що бак тобі залишимо. Ні-і-і, такому не бувати.

— Добре, добре, не можна, то й не треба...

Хитра господиня знала: аби до хати їх затягнути та почастувать, а там видно буде, як діяти далі.

Поставила хлопцям дві миски холодцю, перваку налила у графин.

— Пийте на здоров'ячко! Закушуйте! Дорогих гостей люблю почастувати.

Коли "гості" наїлися й напились, Юминчиха підійшла до Матюші:

— То ви вже, Севастяновичу, хоч бак залишіть мені, та й закваски шкода... Хороший самогон буде з неї. Ви вже якось уважте, а я, от хай мене пречиста покарає, не буду більше цим ділом займатися.

— Та що ж... я той... я нічого...

— Залишаймо! — підтримали всі свого ватажка.— Нехай гонить, може, колись іще нас почастує і пригостить.

— Почастую, голуби мої, заходьте... Завжди вас рада бачити.

Залишили їй бак, пішли, похитуючись, з хати. А ввечері, п'яні, вони гуляли по "Невському", нахабною юрбою врізалися в гущу слобідської молоді, зачіпаючи дівчат.

— А ряту-у-у... Пустіть мене, пустіть!

— Мамо!.. Ма-а-а!..

— Не займайте їх,— озиваються сміливіші серед молоді юнаки.— Понапивалися, то йдіть проспіться.

— А ти хто? Хто такий, що нам указуєш?

— Та що ти говориш з ним? Бий його! І зчинялася бійка.

Першим до Рубана прийшов Данило Максимович Шульга, сказавши:

— Всіх попередив, як і домовилися з тобою. Всі тут зберуться.

— Ну й добре.

— Зіньки немає?

— Пішла на гуляння. Молода, то вдома їй не спдиться.

— Бачив я дружину Фільчину, з лікарні йшла. Одбатували, каже, руку Пилипові по самісіньке плече. На все життя тепер каліка. І ні суду Шумейкові, нічого...

— Це йому так не минеться. Хай Пилип з лікарні випишеться. Він управу на хазяїна знайде. А не знайде сам, то ми йому допоможемо.

Розчинились двері, і поріг переступив Кіндрат Олійничен-ко — високий, худий, з довгими руками і хмурим обличчям. Широкі брови в нього зрослись на переніссі й чорніли, мов крила ворона, ховаючи глибоко в орбітах карі вдумливі очі.

Привітавшись з хазяїном, він мовчки сів на ослін, чекаючи, поки зійдуться інші.

Завітав Остап Головатий — огрядний, лисіючий, з помітною задишкою, якої не міг позбутися він ось уже кілька років.

У хаті ставало все людніше.

— Чули? — запитав Остап, важко дихаючи.— Незаможникам лісу виділили в Шишковому урочищі. Зрубати — зрубаємо, а доставити нічим. Народ у нас майстровий, все безкінні, а найняти десь підводи, то й дрова не варті будуть того, що затратиш на них.

— Чув я, що в Заповідному лісі теж сто дерев для комітету виділено, та тільки не бачити нам тих дерев.

— А чому? Чому ж то не бачити, коли визначено?

— У сільраді я був. Приходить туди Карпо Нехльода: "Не можна,— каже,— ці дерева незаможникам віддавати. Нехай із Шишкового собі возять".

— А голова ж йому що відповів?

— Та що відповів? "Як ви накажете, так і робити будемо. Волосний комітет старший за сільраду".

— Затиснув він нас... оцей Нехльода. Слова сказати не смій. Контрою тебе обізве, і мовчиш, паче таврований...— озвався Кіндрат Олійничспко. — А який же я, припустімо, контра? Я за Радянську владу воював... Двічі поранений був, а він мене так обзиває...

— Про це ми теж із ним поговоримо.

— І ти скажи, як міняється людина! Недавно ж був простий собі парубок, а одружився з Шумейківною — бач, що з нього сталося. Загордів, знахабнів, людей ображає... За багатих руку тягне, наче в нашій слободі Радянської влади немає.

— Та ось ми вже з Шульгою обміркували цю справу. Я гадаю— доведеться нам зробити так: напишемо листа в округ, нехай пришлють комісію. Без парового млина слободі нашій ніяк не обійтися, а залишати

його й надалі Шумейкові теж не можна. Наживається, багатіє. Пора вже йому підрізати крильця. Я пропонував би цю заяву одвезти й передати особисто секретареві окружного комітету партії в руки. А там уже заодно й про інші справи можна поговорити. І про Карпа Нехльо-ду згадати. А заяву цю одвезуть Кіндрат Олійниченко з Остапом Головатим. Та, може, й Шульга поїде з ними.

— Треба тільки це робити так, щоб ніхто й не знав. На станцію вирушите вночі.

— Чого ж, для громади можна постаратися,— сказав похмурий Кіндрат.

Погодились їхати Головатий, Шульга, Олійниченко.

— Та ще зайдіть там до окружкому комсомолу, розкажіть про наших азіятів, порадьтеся. Може, когось надішлють, а ні, то ми й самі заходимось наводити порядок. Бо я вже писав листа, але вони чогось мовчать.

— Про податки теж розпитайтеся, а то в нас так виходить, що і куркуль, і середняк, і незаможник однаково обкладаються.

Роман Петрович дістав раніше заготовлений аркуш паперу, не поспішаючи умокнув перо в чорнило і, трохи схиливши голову набік, як то роблять деякі школярі, почав писати.

Лист потім підписували по черзі. Останнім узяв ручку Де-мид Плахотка — бідак і п'яниця. Для всіх видалося дивним, як і коли він потрапив сюди. Його не помітили раніше. Сидів він у дальньому напівтемному кутку. Людина ледача, він мало дбав про заробітки, і невідомо як існувала і з чого жила його багатодітна сім'я. Землі йому при розділі "на душу" припало досить, а працювати він на тій землі не хотів і здавав її з половини заможним хуторянам. Після врожаю

Плахотку можна було іноді бачити з клунком зерна у жигаївській пивниці, де він напивався, а потім п'яний вештався по слобідських вулицях, вигукуючи: "Дорогу справжньому пролетаріатові!" Тепер ось він у Рубаиовій хаті слухає всі розмови і разом з іншими невпевнено виводить під заявою своє прізвище.

Тільки десь опівночі Рубанова хата спорожніла. У хаті лишився міцний дух самосаду. Рубан розчинив двері, вийшов на ґанок, дивився в чисте зоряне небо. Десь чулися співи, десь далеко ридала в леваді гармонь.

— Де ж це Матюша? Чому немає його серед гостей? — запитував хмільний Нехльода у сп'янілого свата—Жигая.— Мені приємно, що він комсомолом у слободі заправляє, а комсомол — це, можна сказати, наша зміна. Ми з Матюшею ще попрацюємо.

— Дай боже... дай боже...— хитав головою Жигай, підтримуючи Нехльоду.

— Ніякого тобі "боже", свате... Хіба не знаєш, що ми, комуністи, не визнаємо ні бога, ні чорта... Це все опіум для народу. Моя Маруся теж спочатку про бога згадувала, ну я одучив. Ми тепер з нею культуру хапаємо. Книжки у мене всякі, журнали, газети—тільки читати їх ніколи. Я, свате, навіть німецьку мову почав вивчати. От, наприклад, по-нашому це стіл,— і Нехльода поклав на скатерть велику червону руку.— А по-їхньому буде дер типі; або ось двері, а в них... Як же у них?

— Ді тюр,— підказала Марія.

— О-о! Чув? Ді тюр.

— Смішна мова у німців отих,— говорив сват і хитрувато посміхався.

Знадвору долинуло гавкання Лиска.

— Якийсь гість до нас,— сказав Прохор, встаючи з-за столу.

До хати увійшов Матюша. Не скидаючи шапки, він бистрим поглядом озирнув родичів і поставив сулію самогону на стіл, сказавши:

— З комуністичним привітом!

— Удача добра, синку?

— Маємо тридцять три отаких сулії і п'ятнадцять апаратів.

— Апарати продати можна хуторянам, от і маєш підробіток,— порадив батько.

— Про це потім, тату, поговоримо.— І Матюша, скинувши кожушок і шапку, сів до столу.

— Ну, Матюшо, чув я, непогано ти секретарюєш у комсомолі.

— Секретарюю... Допомагаємо Радянській владі боротися з зеленим змієм.

— Ну, наливай же, попробуємо, якої сили твій змій,— сказав Карпо Нехльода і засміявся з свого дотепу.— Чи справді ж він ядучий?

— Горить! Я вже пробував.— І забулькала рідина в склянки та чарки.

Тільки Прохор відмовився пити. Він сидів за столом мовчки, схиливши голову над тарілкою, але пильним і ревнивим поглядом увесь час стежив за своєю дружиною й Карпом.

Випили, закусили. Самогон був як вогонь, мало припахав буряками та патокою. Карпо Нехльода поцікавився, у кого ж взята сулія і чи добрий той апарат, у якому виганявся цей первак.

— Апарат найкращий, з мідяними трубками й холодильником.

Удруге з цієї сулії наливала в чарки Віра. Щоки її аж пашіли від випитого самогону, а очі поблискували притаєними бажаннями, про які нікому не скажеш. Віра помічала, що за нею стежить чоловік, що він, певне, догадується про ці її бажання.

І все ж якась непереборна сила вабить Віру до Карпа. Вона посміхається до нього, вона голубить його очима, але невідомо, чи розуміє її душу в цю хвилину Карпо, бо він уже сп'янів, у нього посоловіли очі, і хто знає, чи й досі любить він її, як любив колись.

Прохор, звичайно, помічав і розумів жадібні погляди своєї дружини і щодалі більше злився.

"Молодість згадуєш, гадюко! Посміхайся, надивляйся. Все бачу. Забула, як каялась після весілля, благала простити, а тепер знову з ним заграєш? Ну, загравай, я потім з тобою розмовлятиму!"

Потяглася Віра з своєю чаркою до Нехльоди.

— Вип'ємо, Карпе Андрійовичу, щоб нам у світі добре жилось! І щоб по службі у тебе все було гаразд.

— У мене завжди гаразд. Всяка робота, Віро Севастянівно, горить у руках. Цього літа думаю повезти мою Марусю до Криму або на Кавказ. Нехай подивиться, яка є краса на світі, а то вона ще моря ніколи не бачила.

— Грошей, мабуть, багато треба на таку поїздку.

— А ми гроші маємо.

— Ти вже третій рік збираєшся мене до моря повезти,— озвалась Марія,— і третій рік нікуди не їдемо.

— Діла... Всякі діла, а цього літа обов'язково на Кавказі з тобою побуваю!

— Пий же, пий, Карпе Андрійовичу, а то бачу — задніх пасеш,— нагадав старий Жигай.

І Нехльода, глянувши на Віру значущим поглядом, сказав:

— За твоє здоров'я, Віро Севастянівно! — і випив самогон до краплі.

— Непогано п'єш,— промовив Аркадій Павлович Шумейко, і не добрати, чи вій схвалював, чи засуджував таке вміння. Він непомітно стежив за сином і невісткою, але мовчав, не встряючи ні в які розмови. Не колену чарку пив і слухав тільки інших, найбільше спостерігаючи за Карпом.

"Не втримається, мабуть, довго на своїй посаді,— думав він,— а втримати його треба, бо без Карпа зімнуть і мене комі-тетчики".

Вибравши підходящу хвилину, Аркадій Павлович звернувся до зятя:

— Що я в тебе попрошу, Карпе...

— Слухаю вас, напашо! — І хмільні очі спинилися на тестеві, якого Карпо трохи побоювався.

— Ти знаєш, що вугілля для парового млина діставати все важче. На одні могоричі витрачаю немалі гроші. Привезти паливо від станції — теж

розход... А навколо слободи такі ліси добрі. Хотів я дружбу завести з лісничим, та не дається він. "Ліс,— каже,— державний, а я за інтереси держави дбаю..."

— Зімнемо! — вигукнув Карпо і вдарив по столу великим кулаком.— Все буде в порядку, папашо. Я вже й сам про паровий млин думав... і дещо зробив. Сто дерев незаможникам відпустили, а ми їх собі візьмемо. Це вже факт, коли я кажу. Я з лісничим такі справи поладнаю.

— Спасибі тобі... А то ж стільки клопоту з цим вугіллям.

— А може, й мені, Карпе Андрійовичу, постараєшся якихось там дубочків з десяток дістати,— озвався Жигай.— Треба хліви підправити, а нічим.

— І для тебе, свате, дістану.

— Дай боже...

— Не можете без бога обійтися. Хоч, правда, Радянська влада не забороняє вірувати. Будь ласка... Ну вам, маючи такого родича, як я, пора б уже не згадувати про цей опіум.

— Звичка, знаєш, Карпе Андрійовичу, звичка... З богом родились, під богом ходимо. А що влада не забороняє — це добре. Влада хороша. Попервах думав: погано буде, бо як же без царя? Стільки літ були царі над нами...

— Триста років тільки дім Романових існував,— озвався Карпо, хвастаючись перед гостями своєю обізнаністю.— Та ще до них царювали інші.

— Отож і я кажу,— продовжував Жигай.— Попервах думав — погано буде, а тепер придивився — харашо. Раніше я торгував і зараз торгую

непогано. В лавці моїй все є: і бакалія, і дьоготь, і вина всякі, й пиво привожу з міста... Жити можна.

— Пиво, кажеш, а чому ж нам не приніс?

— Та хіба ж я про таке забуду? Приніс, тільки витримую, щоб завершити гостювання. А піди, Юлю,— звернувся він до тихої, худорлявої, одягненої в темне жінки,— піди в ту кімнату, там кошик стоїть. Принеси сюди. Я, Карпе Андрійовичу, знаю, коли подавати. Це на закуску, бо недарма пишеться у священному писанні: "Вкусивши сладкого, не захочешь горького". Ось тепер, після самогону, можна й вина, можна й пива спробувати.

Пробували і п'яніли ще дужче.

— Оце б зараз якогось гармоніста сюди гукнути,— запропонував хтось з гостей.

— Навіщо нам гармоніст? — озвався Прохор.— Хіба в нас грамофона нема? Ану, Віро, заведи.

Віра п'яненька. Вона дістає пластинку, повертає грамофонну трубу, розцяцьковану під квітку крученого панича, а сама так і зиркає на Карпа.

Прохор стежить за нею, стежить і за Карпом, що своїх хмільних очей не зводить з Віри.

— Вальс "В ожидании",— промовила вона, не глянувши навіть у бік Прохора, який скаженів усе дужче.

З-за столу піднявся Карно і, злегка похитуючись, підійшов до Віри.

— Дозволь, мадам Віро, запросити тебе на турвальс.

Та охоче погодилась і звично поклала ліву руку на Карпове плече.

Прохор бачив, як Карпо нахабно притискував до себе її стан, а Віра тільки посміхалась і ні на хвилину не зводила з свого кавалера блискучих, збуджених очей.

"Ах ти ж, падлюка! Так он ти як,.? Молодість згадуєш..."

Прохор взяв пляшку з вином, хотів налити й випити повну склянку, та несподівано на його руку лягла батьківська долоня:

— Не казися!

Прохор метнув злими очима в батькове обличчя, та, помітивши суворі, зведені на переніссі брови й докірливий погляд, стримав себе, одвернувся і почав дивитися в темні шибки вікон, а в серці бушувала лють, зростаючи щохвилини, і йому самому невідомо було, чи надовго вистачить сили отак стримувати себе.

"Життя не буде! Бачу тепер: не буде!"

Танцював старий Жигай, б'ючи чоботом об підлогу:

— Награно... Награно!..

— Ой тату,— гукнула до нього Віра,— ви тільки нам заважаєте!

Карпо хотів показати перед гостями особливу хвацькість у танці, але у нього ноги заплутались, і він упав, потягнувши за собою й Віру. Швидко схопившись, став допомагати підвестися своїй дамі, усердно перед нею пробачаючись:

— Пардон-с, мадам, пардон-с! Чобіт посковзнувся... Ти не забилась?

— Не забилась, тільки смішно мені...

— Турвальс! — крикнув Карпо і знову пригорнув її до себе. У Прохора була мить, коли очі його затемнились від люті.

Та стримав себе й знову почав стежити за Карпом.

Як він його ненавидів саме в цю хвилину, коли Карпо, нагнувшись до Вірнпого вуха, щось їй шепотів, а попа, безсоромна, тільки шарілася ще дужче та дурнувато всміхалася!

"Що він говорить їй? Ну що? Що?" — аж кипів Прохор, пориваючись припинити танець, але ж не смів цього зробити, бо весь час відчував на собі батьків насторожений і чатуючий погляд.

Той погляд стримував його, мов міцні ланцюги. Рішуче й швидко Прохор налив собі повну склянку самогону і єдиним духом випив до дна.

— Ти що це жлуктиш його, паче воду? Краще б пішов потанцював.

— Нехай уже Карпо вихилясує з нею. а ви милуйтеся ними, коли вам подобається.

— Ти що це? Ти з ким так розмовляєш? — гримнув батько. Та Прохор цього разу не злякався і не одвів своїх очей, сповнених люті, гніву й болю.

Хіба знає батько, що зараз на душі у нього, Прохора. І нехай поки що не знає. Хіба про таке скажеш комусь? Хіба скажеш батькові, що невістка, оця розчервоніла Жигаївна, прийшла в дім до них не дівчиною? Він приховав це від батьків, але не простив їй зради з Карпом. І ось

тепер, коли бачить їх обох, бачить, як сп'янілий шурин нахабно притискає Віру і вона не відстороняється, а охоче тиснеться сама до свого колишнього коханця, хіба може він, Прохор, це все помічаючи, мовчати? Душа горить від того, туманіє голова.

— Одійдіть, тату, від мене. Чуєте? І краще не займайте зараз. І ні слова мені не говоріть...

Аркадій Павлович пильно глянув на сина, хотів щось сказати, та в цю хвилину підійшов сват Жигай, взяв під руку, потягнув до вікна, бо щось секретне хоче розказати.

— Ой втомилась я, піду трошки охолону.— І Віра вийшла до спальні.

Танцював Матюша з Марією... Про щось розмовляли між собою свахи. Вони давні товаришки і завжди, як зійдуться,— не наговоряться.

Витираючи піт з розчервонілого обличчя, слідом за Вірою шмигнув до спальні й Карпо.

Наче жару кинули Прохорові в груди. Підвівся високий, широкоплечий і лютий. У спальні перед іконою божої матері тьмяно горіла синенька лампадка.

Несподівано й рвучко розчинивши двері, Прохор спинився, не вірячи тому, що зараз побачив сам на власні очі.

Біля вікна Карпо Нехльода припав жадібним поцілунком до Віриних губів, і обоє вони в ту хвилину забули не тільки про будь-яку небезпеку, а, мабуть, і про все на світі. Вразили Віри-ні білі руки, що застигли на Карпових плечах.

Не пам'ятаючи себе, нестримний, ошалілий, він схопив саме ці руки, одірвав їх від Карпа. На мить помітив переляк і розгубленість в її очах.

Все клекотіло в ньому. Блідий Прохор кілька секунд примруженими очима дивився в ненависне обличчя шурина, а потім мовчки, без єдиного слова, з усієї сили ударив свого супротивника.

Дико й тривожно скрикнувши, Віра вибігла до гостей:

— Б'ються! Вони б'ються там... Рятуйте!

З спальні долітав грюкіт, жалібний дзенькіт розбитої шибки й важке сопіння двох здорових, розлючених бійкою людей.

На підлозі валялася перекинута тумбочка, зірвана скатертина, потріскане люстерко, потоптані фотографії.

У Прохора була розідрана щока, а в Карпа набрякла й лисніла під оком криваво-сиза гуля. Обоє вони качались по підлозі, дужі, п'яні, злі. Гості кинулися їх розборонять.

Прохор, вириваючись з цупких рук, кричав:

— Знай, життя тобі в цій хаті не буде! Все одно рішу тебе!

— Заспокойся, сину,— умовляла перелякана мати.— Чого тобі заводитися з ним? Іди, ради бога, від гріха... Не займай Карпа.

— Чи ви показилися обоє? — кричав старий Жигай.— Де це видано, щоб свій на свого в бійку кидалися?

— А ви мовчіть... Ви б за дочкою своєю краще дивилися!

— Що ж мені за нею дивитися? Вона твоя жінка, то ти й дивись.

Біля лутки дверей стояла бліда Віра, боячись глянути чоловікові в очі. Таким ще вона його не бачила зроду. їй було соромно й страшно перед родичами. Що, коли Прохор у такому гніві не стримається і розкаже всім про те, що в хвилину каяття розповіла вона йому сама? Як далі жити тоді в одній сім'ї? Як дивитися в очі свекрові та свекрусі? Адже вони досі нічого про те не знають.

"Невже скаже? А сказати може, може зганьбити, і вже ніколи тепер, мабуть, не простить він мені цього поцілунку".

Вона перемогла в собі страх і сором, підвела голову, глянула на чоловіка, але краще б не бачила його очей. В них світилася така зневага й презирство до неї, що Віра, відчувши те все, винувато опустила голову.

Він не вдарив її. Тільки зупинився біля неї, і вона почула голос його, сповнений погрози: "Я тобі цього ніколи не прощу!" — і вийшов з хати.

А Карпо, обтрушуючи з свого костюма глину, говорив:

— Та хіба ж пожартувати не можна? Культури йому бракує. Ой як бракує! — говорив він, обмацуючи руками лисніючу під оком гулю.

У хату несподівано ввійшов Демид Плахотка. Він спинився біля порога, м'яв у руках шапку.

— До Аркадія Павловича секретні діла маю.— А сам жадібним поглядом зиркав па стіл, де стояло питво й закуска.

Йому піднесли склянку самогону і шмат пирога з картоплею.

Випив, закусив.

— Так що справа дуже важлива, Аркадію Павловичу. Дарма не прийшов би вас турбувати.

— Ну говори вже, говори. Тут секрети ні до чого. Тут всі люди свої.

Плахотка вкинув картопляні крихти собі до рота, ще раз метнув оком на стіл і несподівано для всіх сказав новину:

— Так що хотять млин у вас одібрати, Аркадію Павловичу. Розгонистий сміх хазяїна сповнив кімнату:

— У мене? Млин? Ну й дивак же ти! Я думав, щось путяще скажеш. Та хто ж тобі міг отаке наговорити? Розвеселив ти мене, Демиде. Дам тобі за це ще чарку.— І Шумейко сам налив з сулії пекучого перваку й підніс Плахотці, забувши дати закуски.— Ну, розказуй же все толком, хто це до мого млина руки простягає?

— Та хто ж, вони... Рубан, і Кіндрат Олійниченко, і Остап Головатий... і Данило Шульга.

Сміх урвався. Хазяїн посадив Плахотку до столу:

— Потім іще дам тобі випити, а зараз розповідай, все розповідай, що знаєш.

І Плахотка розповів про таємні збори і про лист. Обличчя Шумейка зблідло. Це не хатня собі сварка сина з зятем. Тут діла складніші, бо не тільки до млина добираються, а до самісінького серця... Спокійним не будеш.

За таку вість дав Шумейко на три пляшки перваку, ще й крупчатки на паску пообіцяв.

— Ти ж дивися там, слухай і про все мені розказуй, а я вже віддячу тобі.

— Премного довольний щедротами вашими,— вклоняючись, говорив Плахотка, розуміючи, що сьогодні вже йому з хазяйського стола чарки більше не перепаде. І коли він, кланяючись, вийшов за двері, першою глянула в обличчя чоловікові Ганна Федорівна, глянула й сахнулася, бо зроду ще не бачила свого чоловіка таким.

Стояв він посеред хати блідий, рука стискалася в кулак і помітно дрижала.

— Так он як?.. У мене працює механіком і під мене ж підкопується? Розчавлю!

Уже не до гульні було гостям, і вони почали розходитись.

— А ти, Матюшо, зостанься. Потрібний мені будеш,— сказав Аркадій Павлович і запросив родича до окремої кімнати.

Про що вони там радились, того піхто не знав, навіть дружина. А в цей час по слобідських вулицях ходив Прохор. Свіже повітря трохи отверезувало, але голова була важка. Як ніколи раніше, йому захотілося побачити Зіньку, та даремно ходив він біля її хати, позирав у темні шибки вікон, не відважуючись у них постукати.

Повернувся додому пізно. Всі вже спали, але не спала Віра. Вона боялась, що п'яний чоловік почне зараз же неприємну розмову, а ще більше страшилася його важких кулаків, його очей, його жалючих докорів і лапки.

Та Прохор ні слова їй не сказав, ліг поряд, одвернувся до стіни й швидко заснув.

Прокинувшись уранці, він скаржився на біль у голові, на нудоту. Віра угідливо доглядала чоловіка, але боялась стрічатися з ним очима.

— Що ти мені у кварту ллєш? Давай, так питиму...— І, взявши з її рук глечик, він з жадібністю пив холодний, в міру кислий яблучний квас.

День і ніч возили до млина зрубані дерева, що їх спочатку намічалось виділити для громади.

Поки що можна саньми користатися, а незабаром розтане сніг, вкриються багнюками дороги, не один тиждень чекай, поки просохне, тому так поспішав Аркадій Павлович з перевозкою, дбаючи про те, щоб візники не тільки працювали вдень, а навіть і вночі.

Біля воріт парового млина тьмяно горів ліхтарик. Прохор приймав і провадив облік колодам. Тут же походжав батько і думав про щось своє, неспокійне.

— Це сьогодні виїжджають мої недруги? — запитав у Прохора, а той, глянувши на батька, не зрозумів, чого він хоче.

— Які недруги? Про що ви говорите?

Аркадій Павлович, заглиблений у свої думки, нічого не став пояснювати синові, продовжуючи міркувати вголос:

— Нехай їдуть, нехай стараються... Бач, кортить їм з моїх рук паровий млин вирвати. Дурні! Не знають, що коли мої руки за щось вчепилися — не одірвеш їх! Одрубати їх можна... Ось ти, Прохоре, дарма з Карпом затіяв бійку. Карно хоч і партієць, та наш цілком... Глянь, везуть скільки лісу, а хто це зробив? Карпо постарався. З ним ладити треба. То дурниця, що твою жінку іноді сп'яну поцілує: не помре вона від того й не злиняє. Треба вміти жити, сину. Надто гарячих життя спалює швидко.

Розмова урвалася, бо з вулиці до воріт підвернуло кілька навантажених колодами саней з підсанками.

— Багато ще там лишається? — запитав Аркадій Павлович, розчиняючи ворота.

— Ще вистачить! Через річку тільки страшнувато перевозити, бо вже під берегами вода з ярів заливає кригу.

— А ви поспішайте, бо не до зими — до весни йдеться. Поламається крига, тоді навпростець не проїдеш.

— Упораємось, хазяїне, аби нам добра плата та добрий був могорич.

— І плата буде, і могорич буде,— пообіцяв Шумейко, оглядаючи довгі й стрункі дубки.— Аж шкода їх на дрова переводити. Та нічого не вдієш. Складайте біля циркулярки. Запиши там, Прохоре, хто привіз, скільки привіз.

А в цей час шляхом до невеликої станції їхали, розмістившись на санях-розвальнях, посланці: Данило Шульга, Кіндрат Олійииченко та Остап Головатий. Разом з ними, заховавши руки в широких рукавах батьківського піджака, сидів Олійни-ченків синок Васько — хлопчина років чотирнадцяти. Він до світанку перебуде на станції, а як розвидниться зовсім — вирушить додому.

Ідуть посланці мовчки, кожний думаючи про своє. А над ними розляглося небо, широке, тихе, всіяне зорями, і ті зорі виблискують у калюжах води, що вже не замерзають навіть уночі.

Попереду маячать вогні невеликої станції. Проїхали слободяни один місток, їдуть далі. Обабіч дороги чорніють сади, біліють у садах чепурні хати, дбайливо обмазані господинями. Де-не-де у дворі височать над криницями непорушні журавлі...

Незабаром буде другий місток через невелику безіменну річку, береги якої густо заросли вербами, осокорами та лозняком. А там уже й до станції недалеко.

Тихо та безлюдно навкруги.

Скотилася в небі зірка, потім іще одна, лишивши по собі нетривкий фосфоричний слід.

Цокають кінські копита, дзюркотить десь поблизу струмок. Все більшими й виразнішими стають верби та осокори біля другого містка. Чомусь тривожно насторожив вуха кінь, і Кіндрат Олійниченко злегка стьобнув його батогом:

— Чого полохаєшся? Кущів не бачив зроду?

Кінь помчав бистріше. Ось уже й річка. Видно, як вийшла з берегів вода, розливаючись по низині, а в тій воді, мов у дзеркалі, відбивалися рясні іскристі зірки.

Кінь раптом рвонувся назад, та вже чиїсь сміливі й сильні руки схопили його за обротьку.

— Ану злазьте з саней! — почувся владний, навмисне змінений голос.

При тьмяному світлі зірок все ж було добре видно маски, що їх наділи ці невідомі озброєні люди.

Наскок був таким несподіваним, що посланці в першу хвилину розгубились. Ніхто з них не підвівся з саней, і той же голос, роздратовано наказав удруге:

— Хіба не чули, що вам сказано? Чи, може, силоміць вас підіймати?

— А навіщо ж нам вставати з саней? — озвався першим Данило Шульга.— Ми не злочинці, нікого не грабуємо, їдемо у своїх справах...

— Тягніть з саней! — І дужі руки схопили й поставили біля містка всіх трьох.

— Роздягайтеся, живо! — командував ватажок, і знову Шульга почав сперечатися, а його підтримали й друзі:

— За віщо ж нас грабуєте? Ми не багачі якісь... Вам віддай одежину, а де ж іншу взяти?

— І грошей нема... Хіба не бачите, що ми не багаті люди, не спекулянти?

— Відпустіть нас, хлопці. Ну чим ви поживитесь, що вам дадуть за нашу одежину? Так, якісь там копійки?! Відпустіть! — благав Головатий. Та ні вмовляння, ні просьби на грабіжників не впливали.

— Роздягайте їх силоміць! Час не жде!

У Шульги першого забрали гроші і ту заяву, що її везли до міста. Роздягли потім і інших, бо чоловік у собачій масці був лютий і невблаганний. Він одразу попередив:

— Будете чинити опір — пустимо в розход!

Поки роздягали посланців, Васько, зіщулившись, сидів на санях, дивився на це все повними жаху очима. Але після перших хвилин страху він трохи опам'ятався. Біля нього лежав батіг і лежали віжки. Сам не усвідомлюючи собі, що він робить, Васько з усього розмаху вдарив коня

батогом. Від несподіванки кінь сполохано шарпнувся вперед, звалив грабіжника і помчав вихором до найближчого хутора.

Услід прогриміло кілька пострілів.

— Доганяй! Держи!.. Уб'ю! — чувся той же голос, та хлопчина, охоплений страхом, з усіх сил стьобав коня батогом, не чуючи вже позаду ні лайки, ні погроз, ні лякаючого тупотіння чобіт.

Не всі грабіжники побігли доганяти підводу. Двоє високих, дебелих, озброєних залишилося біля містка.

Посланці стояли роздягнуті, беззахисні, готові до всяких несподіванок.

— Кудись нас вести будете? — запитав Шульга, позираючи на два обрізи, направлені просто в його груди.

— Ну за віщо ви нас скривдили, роздягли? Чи ми спалили когось, чи хату обібрали, чи злочин який вчинили?

— Відпустили б ви нас, хлопці!

— Хіба у вас душі нема? Хіба у вас батьків нема? Чи ви справді лихі люди?

— Тікайте, поки наш ватажок не повернувся,— сказав один з хлопців, змінюючи свій голос на хрипкий, щоб його не впізнали.— Тікайте, а ми в повітря стрельнемо.

— А чи не одурите нас, хлопці? — перепитав Шульга.

— Не одуримо.

І посланці побігли від містка. Тишу ночі прорізало кілька пострілів, і все потім стихло. Під містком шуміла вода.

...Васько не пам'ятає, як прибіг сполоханий кінь до перших хат невеличкого хутора. З усієї сили хлопець натягнув віжки, і гарячий кінь нарешті зупинився.

— Рятуйте! Ой рятуйте, бо вони ж мого тата заб'ють! — кричав хлопчина, вбігши на невідоме йому подвір'я.

Він бачив, що в шибках світилося і в хаті сиділи у мирній розмові люди. Помітив також, як його крик сполошив тих людей. Вони припали до шибок, а потім хазяїн першим схопив шапку, вибіг з хати.

— Ой дядечку, рятуйте! Вони мого тата, всіх трьох заб'ють... Ой швидше, гукайте людей... Коли нас багато буде, вони побояться...

— Та що трапилось? Чий ти, хлопче?

— Я Олійниченків... На станцію ми їхали до поїзда... Один місток минули, а біля другого вискочили з лозяних кущів бандити... Ой рятуйте, дядечку!

Хлоп'ячий крик почули люди й з інших хат і поспішали на крик, щоб дізнатися, в чому справа.

— Чули ми постріли,— сказав один,— та хіба ж думалося, що там отаке лихо.

— Рятуйте! — благав Васько, і рясні сльози стікали по його щоках, а очі благально дивилися на людей, чекаючи від них допомоги й порятунку.

— Так що ж, люди добрі... Трапилась біда. Треба громадою...

— Як же нам, неозброєним, іти проти озброєних? — сказав хтось вагаючись, і Васько, почувши це, ще гіркіше заплакав. Його жалібний плач зворушив материнські серця. Не стримались жінки, загомоніли:

— Та хіба в нас не знайдеться зброї? Є ж на хуторі мисливці. А коли гуртом підемо, побояться вони народу. Треба людей з біди виручати. Може, й справді ще їх врятуємо.

Хто сів на сани, а хто йшов пішки, озброївшись як міг.

У того в руках вила, а в того за поясом сокира, а були й такі, що взяли в руки замашні кілки. Йшли люди тихо, сторожко.

Ось уже темніють удалині верби та осокори, смугою про-стяглися над річкою лози. Виблискує за ними вода, чорніє міст. А навкруги — ні душі. Спинили коня, зійшли иа місток.

— Ось тут вони причаїлись,— розповідав Васько.— Бо тільки ми оцей місток переїхали, а вони раптом з кущів... Один схопив коня за обротьку, а ті з обрізами оточили сани: "Вставайте! — кричать.— Скидайте одяг!"

— А де ж вони, ті люди, що їх роздягнуто?

— Хіба я знаю. Може, повбивано їх.— І Васько знову гірко заплакав.

— Давайте оглянемо річку.

Щось чорніло на воді. Підійшли ближче, придивились, а то якась одежина зачепилася на корязі. Дістали.

— Дядьків кожушок... Дядько Шульга в ньому їхав до станції.

— Еге,— сказав якийсь чоловік.— То це, я так думаю, були не справжні грабіжники. Якщо вони таку одежину в воду кинули, то тут, треба гадати,'якісь інші в них плани.— І чоловік той звернувся до Васька:

— А ти, хлопче, не знаєш, куди й чого вирушав твій батько з дому?

— Не знаю... Мені тато сказали: "їдьмо з памп, Васько, ніч перебудеш на станції, а вранці додому повернешся".

— Бачу я — тут діло темпе...— продовжував чоловік.— Треба в міліцію заявити. Вони нехай шукають винних, а ми повертаймося назад, бо зараз у цьому полі, мабуть, і собаки приблудної не зустрінеш.

На його думку пристали й інші.

— А ти, малья, поїдеш додому, чи, може, в мене до ранку перебудеш?

Васько завагався.

Справді, в полі — ні душі. Тільки світять у небі зорі, великі, променисті, та виблискують калюжі, та шумить під містком вода.

Йому страшнувато було їхати одному по такій безлюдній дорозі, але було й соромно ночувати в якихось людей, наче він, Васько, такий уже боягуз, що ніяк не може вночі повернутися додому. Отож, набравшись духу, сказав:

— Чому ж? Я можу й сам... Дорога мені знайома...

— Ну, їдь з богом! — сказав хтось у гурті.— Ти ще малий. Ніхто тебе не зачепить. їдь спокійно.

Люди вже ладні були розійтися, коли це з боку хутора з'явилася самотня постать.

Всі затихли. Всі стежили за нею. Може, це йде якась жінка з хутора до свого чоловіка, щоб швидше дізнатися про подію біля містка?

— Добрий вечір! — привіталась невідома, коли підійшла ближче до людей.— Скажіть, будь ласка, чи потраплю я до слободи?

Для всіх ясно: дівчина нетутешня. В руках у неї невеликий чемоданчик, а сама в темному пальтечку, в чоботях. На голові біліє тепла хустина.

— Ну, ось тобі й пасажир,— озвався хтось з гурту чоловіків.— Удвох вам буде веселіше їхати. А ти, дівчино, здалеку?

— З Харкова... З окружкому комсомолу...

— І оце в таку піч ідеш одна, не боїшся?

— А чого ж мені боятися! Поїзд приходить вночі. На станції до ранку сидіти нудно, а слобода, чула я, недалеко.

— Недалеко, то правда, та ось тут біля цього містка недавно людей пограбовано.

— У мене немає чого грабувати,— відповіла дівчина і підійшла до Васька.— Ти, хлопче, слобідський?

— Слобідський,— охоче відповів Васько, радіючи такій нагоді.— Удвох справді веселіше їхати. Сідайте.

— А ти знаєш, де живе механік Рубан?

— Чом не знати, коли ми з ним майже сусіди. До самої хати підвезу. А як вас звати? — запитав Васько, підмощуючи для неї сіно, щоб їй м'якше було сидіти.

— Ольгою зовуть... Ольга Ярош,— відповіла комсомолка, зручніше вмощуючись у санях.

Попрощалася з людьми. Васько смикнув віжки, і кінські копита затупотіли по мосту. Люди ще постояли з хвилину, а потім рушили від річки і незабаром наче потонули в темряві ночі.

Васько розповів пасажирці, що з ним трапилось, а тоді спитав:

— А ви, Ольго, надовго до нас у слободу чи так тільки... подивитись?

— Може, й надовго... Може, лишуся у слободі працювати.

— Це добре, коли б лишилися...

— А чому добре?

— Ви хороша,— сказав щиросердо Васько і, смикнувши віжки, ударив батогом коня. Попереду вже виднілася слобода, в якій де-не-де блимали вогники.

Васькові дуже хотілося приїхати швидше додому, щоб дізнатися про батька, та він не смів сказати про це дівчині, не доставивши її куди слід.

Думки про батька гасили навіть бажання поговорити з Ольгою. А вона, дізнавшись про історію біля містка, розуміла, що хлопцеві зараз не до розмов, і намагалася ні про що його не розпитувати.

Ось уже з'явилися й хати, садки, паркани, криниці з навісами, а подекуди з дерев'яними журавлями. Ольга жадібно оглядала ці хати, наче хотіла по них розгадати людей, які тут живуть. Загальне враження трохи пригнічувало дівчину.

У всьому відчувалася бідність, запустіння. На деяких садибах стояли розшиті стріхи хлівів — сліди голоду двадцять першого року,— понівечені тини, небілені хати.

— Що, Васько, невже тут глинищ немає? — запитала Ольга, і хлопець здивувався:

— Як то немає? Є добра глина, цеглу з неї роблять... І біла глина є.

— А чому ж хати чорні, не потиньковані?

— Так то ж дощі пообмивали. А ось перед Великоднем хазяйки причепурять їх. У нас тут глина біла, як сніг... Навіть з сусідніх сіл приїздять по неї. І жовта є, і сіра,— ота, що цеглу з неї роблять...— Васько знову цьвохнув коня батіжком.— Ото вже й наша хата,— сказав він, прикипівши до неї очима. У хаті, мабуть, горів каганець, бо шибки були освітлені досить тьмяно.

— Спасибі тобі, Васько, що підвіз мене. Покажи тепер мені Рубанову хату.

— Ні, ні, я вас доставлю до нього. Ви не злазьте. Тут недалеко.— І він раптом скрикнув: — Живі тато! Онде край столу сидять. Живі!..

Батько немовби почув той голос, бо повернув голову, глянув крізь незавішане вікно на вулицю.

— Живі тато, живі! — вигукував Васько, і його радість добре розуміла Ольга. Наче з плечей у хлоп'яти знято важку непосильну ношу,

наче в душу юну зазирнуло тепле, ясне сонце, і не можна було не відгукнутися па оте ласкаве тепло, не можна було мовчати.

— Я швидко вас одвезу… Рубанова хата недалеко звідси. Н-но! — цьвохнув він батогом коня, навіть підвівся на коліна.

У хлопця немовби виросли одразу крила, і вже ніщо не тривожило тепер його душі. Тато, рідний тато лишився живим, і він, Васько, зараз його побачить і розповість про все, що сталося потім, про дівчину-комсомолку.

— Ось Рубанова хата,— сказав хлопець, зупиняючи коня проти воріт.

— Спасибі тобі! — І Ольга, взявши в руку чемоданчик, встала з саней. — Бувай здоровий!

— Будьте й ви здорові! Заходьте сміливо. Собаки в них немає.— А сам швидко повернув назад, підганяючи коня.

Ольга Ярош глянула на добре потиньковану хатину, на пофарбовані в голубий колір віконниці, на садочок, що темпів голим гіллям, і вже потім підійшла до ганку й постукала в двері.

Двері розчинилися зсередини, і при світлі гасової лампи Ольга Ярош побачила молоду жінку, що стояла з педокінченим шитвом у руках.

Біля столу сидів сивуватий чоловік, тримав газету і теж дивився з цікавістю на не відому йому гостю.

Переступивши через хатній поріг і привітавшись з господарями, Ольга Ярош сказала:

■— Ви пробачте, що я так пізно до вас. Дозвольте вже й переночувати, а завтра я влаштуюся... У слободі, мабуть же, є кімнати для приїжджих?

— А навіщо вам ті кімнати? — промовила Зінька, ласкаво оглядаючи дівчину.— Що в нас — хата мала? Роздягайтеся! Давайте сюди чемодан... Ми раді людям. Будьте як вдома!

Доки гостя роздягалася, старий Рубан уважно розглядав дівчину. На ній був коричневий светр і темна спідничка. Густі пасма кучерявого волосся спадали, мов стиглий льон, обрамляючи її чисте, зарожевіле від внутрішнього хвилювання лице з темно-синіми очима в густих віях. Від того очі здавалися ще глибшими та красивішими. А особливо вражала її посмішка — добра, щира, світла, мов у дитини.

— Ну, ось я справді вже як вдома,— сказала Ольга Ярош, мило всміхаючись до Зіньки.— А тепер будемо знайомитись.— І вона назвала своє ім'я та прізвище.

— А до мене... як це ви потрапили? Може, хтось порадив?

— Я дуже хотіла вас бачити. Мені доручено...— І вона, розкривши чемодан, дістала звідти лист, поклала його на стіл перед Рубаном.— Це ви писали?

— Мій лист.

— То я в цій справі й прибула до вас, щоб на місці ознайомитись з комсомольським осередком, допомогти слобідській молоді.

Посвітлішали очі в Рубана.

— Мабуть, важко буде тобі, Ольго, з нашими азіятами упоратись... Ну, та ми тобі в цьому ділі допоможемо. А ти ж десь працюєш? Є в тебе

батько, мати? — розпитував механік. І те саме хотілося знати й Зіньці, якій ця дівчина сподобалася з першого погляду.

— Батька нема. Батько мій загинув на Перекопі... Червоно-армійським батальйоном командував. А мати є. Працює на фабриці ткалею. Я теж працювала там, потім мене взяли на роботу в окружком комсомолу.

— Та-ак! Значить, батько поліг за Радянську владу. Комуністом був?

— Комуністом.

— Ну що ж, дочко, не один твій батько... Ховав і я друзів бойових, і сам був тричі поранений. У Сибіру з Колчаком бився, на Україні — з Денікіним. І на Сиваші воював, коли Юденича з нашої землі виганяли... Полягли друзі бойові, а нам, живим, треба берегти світлу пам'ять їхню, та зміцнювати владу Радянську, та берегти волю нашу, бо заплачено за неї дорогою ціною... Добре, що хоч мати в тебе є.

— Мати є... тільки боязка дуже. Як ото мені кудись їхати доводиться у відрядження, вона так переживає, наче я назавжди їду від неї, наче я маленька.

Коли про тата звістка надійшла — мама два місяці в постелі пролежала, так побивалася, горювала дуже. Я за нею тоді доглядала... — І па очах в Ольги мимоволі виступили сльози. Все постало в уяві, наче діялось не кілька років тому, а вчора — такою свіжою була ще рана. І зараз оці щирі дівочі сльози розхвилювали Зіньку. Немов дорогу сестру або найвірнішу подружку, обняла вона комсомолку, відчуваючи, як у неї самої стислося серце від жалю.

— А ти не плач. Кріпися.

— Я не плачу. Це так якось... мимоволі... згадався той день.— І Ольга, змахнувши сльози, посміхнулася, глянула на Рубана. Він, кашляючи, підвівся, взяв кашкет, пішов до дверей.

— Ти, Зінько, вечерю приготуй. Ольга з дороги, певне, зголодніла,— і вийшов з хати, а Зінька, глянувши йому вслід, промовила:

— Ти ие дивуйся, Ольго... Батько мій дуже жалісливий на людське горе. Це він з хати подався, щоб ти його сліз не помітила. Серце в нього добре.

Таке співчутливе ставлення до неї не відомих їй досі людей особливо розчулило Ольгу. Не в силі стримати в цю хвилину своїх почуттів, Ольга обняла Зіньку:

— Ти добра, хороша. І твій батько хороший. Я почуваю себе так, наче знаю вас обох давно-давно.

— І я так... І я те саме відчуваю,— говорила Зінька, виблискуючи зволоженими очима.

Пам'ятає Зінька свою рідну матір, коли та, застудившись біля річки, тяжко занедужала і, прикута до ліжка, прохворіла аж до весни. Пам'ятає також страшну хвилину, коли мати, покликавши її до себе, слабим голосом сказала:

"Доню, умиратиму... Якщо батько повернеться, скажеш йому, ждала..." І більше не почула від неї ні словечка. Очі матері склепилися назавжди.

Не забути Зіньці довіку ні тієї весни, ні того світання. Тому розповідь Ольги була такою близькою для неї, бо пережите горе болюче, зрозуміле й незабутнє.

— Житимеш у нас, Ольго. Не треба шукати іншого місця. Я любитиму... Я вже люблю тебе, мов сестру рідну,— говорила схвильовано Зінька, і ця схвильованість передавалася гості.

— Я хочу тобі теж бути сестрою.— І дві парі рук срлелися в обіймах, двоє сердець скріпилися зворушливими сльозами і вірною дружбою.

В цю хвилину розчинились двері, і через поріг переступив батько. Глянув на них, і душа його сповнилась від того якимсь теплим, чистим батьківським почуттям до обох.

— Ну, ось уже ви й обіймаєтесь, як подружки,— промовив він жартівливо.— А коли ж ти вечеряти даси Ользі?

— Зараз, тату, зараз дам! — і обидві заходилися поратись біля припічка, а за ними стежив старий Рубан і посміхався, ховаючи добру посмішку в опущених донизу вусах.

Надворі була ніч — тиха, ясна, зоряна...

Удень світило сонце. Пролітали над слободою то журавлині ключі, то косяки диких гусей, то мерехтіли в синьому просторі, розсікаючи втомленими крилами повітря, дикі качки. Надходила весна.

Сніг лишився тільки в ярах та вибалках — ніздрюватий, завіяний порохом, прижухлий. День і ніч дзюрчали з ярів каламутні струмочки, а па пагорбах під сонцем випиналася з відта-лої землі перша свіжа, яскраво-зелепа трава.

Вранці діти, йдучи до школи, тримали в рученятах букетики синіх пролісків та рожевого рясту, щоб піднести їх улюбленим вчителькам, і в оцих перших квітах відчувався теж подих і нестримне наближення весни. Ночі видавались теплі. Масна від вологи земля оживляла коріння, гнала по стовбурах та гілочках життєдайні соки, напувала ними бруньки

верб, ніжне листячко черемх, рясною зеленню вкривала густі кущі аґрусу, бузку та смородини.

Щодня з лісів, з ярів прибувала вода, виходила з берегів, затоплювала луки, городи, сади, добиралася до хлівів і хат, завдаючи неабиякого клопоту господарям.

На садибах між фруктовими деревами плавали свійські гуси й качки, а повз садиби з верхів'я річки пропливали крижини, їх іноді збиралося так багато, що утворювався затор, а часом отакі крижини, зачепивши краєм паркан, нівечили його, ламали фруктові дерева.

Каламутна й пінява, засмічена різним бадиллям з городів, вода прибувала вдень і вночі. У затоках місцеві рибалки вже виловлювали сітками дрібних, смачних для юшки гірчаків.

Особливо скупчувалась крига біля мосту перед дерев'яними "сторожами", по хребту яких лежав уздовж залізний гранчастий прут. Крига ламалась тут на дрібніші шматки, і ті уламки, холодні, синюваті й блискучі, пропливали під мостом, не завдаючи вже йому ніякої шкоди.

Минув день. Звечора хмарилось, а десь опівночі зашуміли під поривчастим вітром голі віти. Потемніло небо. Вдарили в шибки рясні дощові краплини. Каламутні потоки помчали з гір до річки, переповненої весняною водою.

На слобідських вулицях темно. Чути лише плескіт дощу, дзюрчання струмків та глухий шум дерев, що їх безжально метає вітер, січе дощ.

І січе він самотню серед ночі людину, проймає її подихом вітряним. Людина біжить через міст, позираючи на воду, що сягає вже майже перил, звертає потім у вулицю і незабаром, захекана, спиняється на ґанку проти дверей з добротним засувом.

Це наймит Семен. Його послав на ніч хазяїн вартувати біля парового млина. Великими кулаками зараз бив у двері, щоб швидше розбудити хазяїнів.

У вікнах з'явилося світло, і в ту ж хвилину почувся заспаний, невдоволений голос Аркадія Павловича:

— Хто тут грюкає?

— Це я... Семен... Крижиною проламало стіну... затоплює водою млин.

Хазяїн гримнув хатніми дверима.

Не чути було, що саме говорив Аркадій Павлович своїм домашнім, але по тому, як його тінь то з'являлась, то зникала на фоні тюлевих фіранок, Семен зрозумів, що несподівана вість дуже схвилювала хазяїна. Він підіймав, очевидно, на ноги всю родину. Хтось підійшов до вікна, одгорнув фіранку, припав обличчям до темної шибки.

Це Прохор.

Наймит Семен добре його бачив, але Прохор нічого не міг угледіти, крім дощу, який періщив по вікнах, застилаючи їх суцільними патьоками. Мабуть, не дуже хотілося хазяйському синові вирушати з теплої хати в отаку непогодь.

Семен чув, як знову грюкнула дверна клямка, як цокнув у хомутиках засув, і на ґанку з'явилася висока постать старого Шумейка.

Не помічаючи наймита Семена, він невдоволено гукнув до сина:

— Застібаєшся довго!.. Біжи людей скликай, та швидше, нехай поспішають до млина.

— Скликатиму,— почулось у відповідь.

Прохор не дуже квапився. Він старанно причинив сінешні двері, одкотив комір піджака, застебнувся на всі ґудзики і, призвичаївшись через хвилину до темряви, помітив під старим берестом наймита Семена.

— Це ти розбудив батька?

— Я. Вода прибуває, затоплює млин. Треба щось робити.

— Без тебе знаємо! — І, не зупиняючись, пішов до воріт, гукнувши звідти: — Поки я людей підійматиму, ти до млина йди! Та не забудь вірьовки взяти і ліхтар. Живо!

"Навіщо йому вірьовки?" — думав Семен, проте волю молодого хазяїна 'виконав і так у змокрілому одягу й подався назад до млина.

Прокидались люди, розбуркані тривожним криком Прохора. Блимали вогники в хатах. Гримали двері. Заспані слободяни виходили за ворота.

— Що трапилось, Прохоре Аркадійовичу? Навіщо будора-жиш людей опівночі?

— Біда. Батько просить, і я прошу допомогти... Вода заливає млин. Зруйнує, не дай боже, кригою, де будете молоти зерно? За двадцять верст доведеться возити.

— То правда... Поблизу такого млина немає.

— Допоможіть, люди добрі, ми вам за те віддячимо.

— Що ж, допомогти можна... Млин усім потрібний. А що, сусіди, підемо виручати Шумейка?

— Не так Шумейка,— озвався хтось невдоволено,— як млин... Машини там, устаткування добре.

— А що їм, машинам, станеться? Відійде повідна вода — все на місці лишиться, а вже Рубан зуміє дати лад тим машинам.

— Люди! — кричав, нервуючи, Прохор.— Та чи у вас є совість, є душа? Таке лихо трапилось, а ви...

— А в тебе з батьком є совість, коли ви на вагівниці людей обважуєте та обкрадаєте їх?

— Не піду їм допомагати,— рішуче заявив чийсь голос.— Самі б ви про совість подумали та людьми були, а то ж ви хіба люди? Ви — горлохвати! Кривдите народ, наживаєтесь і гадаєте— ми того не бачимо? Не піду. Хай гине все!

— Не те говориш, куме,— озивається інший голос,— навіщо ж допускати, щоб гинуло таке добро, таке майно. Може, колись отой млин народові передадуть, а ти на тім млині мірошником працюватимеш.

— Хто це зробить? — озвався той же невдоволеппй голос.

— Радянська влада зробить. Он хто! Не вічно ж Шумейкам з того млина наживатись.

— Та чи ви показились? — гримнув на людей Прохор, розлючений такими розмовами.— Тут кожна хвилина дорога, а вони непотрібні

балачки затіяли. Кажу ж вам — віддячимо. Недарма будете допомагати. Прошу вас, майте душу!

Прохор знав добре, що коли він прийде до млина без людей — дуже розгнівить батька, і цього гніву боявся, тому лагідніше повів розмову з сусідами:

— Подумайте самі, млин у вас під боком, не треба ні коней далеко гнати, ні багато часу витрачати. Завжди хочеш змолоти — будь ласка. Тобі ніхто не відмовить. І па різдво білі пироги, і на великдень білі паски матимеш...

— Еге ж, у кого білі, а кому й житняка в хаті не вистачає.

— Люди! Ну прошу вас я, просить мій батько... Виручіть. Не залишайте нас у біді.

— Що ж, підемо глянемо, що воно там,— погодилося кілька чоловік, і з ними разом Прохор вирушив до млина.

Все подвір'я було залите водою. Плавали підмиті, не порізані на дрова дубки, які за два тижні привезли сюди з лісу. Паркана, того, що над річкою, не видно зовсім. Можливо, його вже знесла стрімка течія.

Серед залитого водою подвір'я височів, мов фортеця, темний млин.

Шумейко бачив проламану стіну, в якій застряла крижина. Потрібні лом, сокира. Потрібні човни й люди, а людей чомусь немає.

"Невже Прохор не зумів їх умовити?" Ця думка непокоїла Шумейка. Він позирав у порожню вулицю, де стояли калюжі води та хлюпотів дощ, вдивлявся пильно, а в грудях закипала злоба і на цей дощ, і на непотрібну повінь, і на сица, що досі не прибув сюди, і на людей, які в таку негоду, мабуть, відмовились йому, Шумейкові, допомогти!

— Ну гади! Я ж вам цього не прощу! За двадцять верстов будете їздити молоть зерно. До мого млина вам ходу нема!

Січе дощ. Бульбашками береться поверхня води, все дужче мокріє на Шумейкові одяг.

У вулиці блимнув ліхтар. "Хто це може бути? Невже Прохор іде сюди сам?"

Аркадій Павлович вдивляється і пізнає наймита Семена. Ліхтарем той освічує собі дорогу, тримаючи лівою рукою па плечах вірьовки.

— А де ж Прохор? Чому нема людей? Чому ніхто не йде допомагати?

— Не знаю. Прохор сказав мені: "Візьми ліхтар, візьми вірьовки і йди до млина". Я взяв і прийшов.

— На біса мені твої вірьовки? Тут човен потрібний, людські руки потрібні! — І знову хазяїн став ходити сюди-туди біля самісінької води, позираючи на темний млин.

Семен, не випускаючи з рук ліхтаря, мовчки стежив за ним. Раптом хазяїн різко зупинився проти наймита.

— Чого ж ти стовбичиш тут біля воріт? Іди до млиua, рятуй борошно, бо затопить же зовсім, все пропаде! Збитки ж які матиму, збитки...

— А як же я рятуватиму? Коли б хоч човна дістати,— несміливо відповів Семен, позираючи на освітлену ліхтарем воду, що наче кипіла вся від дощу.

— Де ж того човна зараз візьмеш? Добирайся так до млина, тягай мішки на верхні піддашки.

— Ні, хазяїне, у воду я не полізу. Що мені, здоров'я свого не шкода? Крижана вода простудна.

— Борошна дам! Грошей дам...— умовляв його хазяїн, та наймит Семен його слухав, але згоди не давав.

— На сухому допомагатиму, а в таке страхіття лізти... І крижина може збити з ніг, і течія підхопить. Це ж не жарти — це повідь,— говорив Семен, злякано зиркаючи на холодну воду.

— Не хочеш, значить? Відмовляєшся? Ну що ж, знатиму: хазяйського добра тобі не жаль, хазяїна ти не шкодуєш.

— Чом не жаль? Мені жаль добра. Та тільки в таку воду я не згоден лізти. Я ще хочу на світі жити.

— Немає... Нікого нема... Ніхто не приходить допомагати. Звірі! Анахтеми, а не люди! — кричав Шумейко, погрожував комусь кулаками, ходив, мов звір у клітці. Семенові страшно навіть було дивитися на нього. Отаким лютим і водночас розгубленим він іще ніколи не бачив його.

Та ось хазяїн раптом зупинився, втупив очі в каламутну воду:

— Глянь! Що то плаває біле? Бачиш? Бачиш, Семене?

— Ну, бачу... борошно винесла вода.

— А-а-а! — кричав Шумейко, наче чимсь гострим ударено його в груди.— Там же мішки, мабуть, підпливли водою. Які збитки!.. За віщо ти, боже, караєш мене? — простягнув він у темне небо довгі, сильні руки.— За віщо? За віщо?..

Кілька холодних крапель упало йому па обличчя, але вони не загасили того жару, яким охоплена була в цю ніч його душа.

— Пропало... Пропало все... Хто поверне збитки? Хто? Хто? — не вгамовуючись, кричав він і дивився то на воду, по якій, мов пелюстки білих лілій, плавала підмита крупчатка, то знову позирав у темну вулицю, гукаючи сина: — Прохоре! Та де ж ти ходиш так довго? Чуєш, Прохоре?

З темряви несподівано почулася відповідь:

— Іду! Я вже йду, батьку!

Шумейко затих, прислухаючись до того, як чавкотіла під ногами у людей грязюка.

— Ідуть... Ага, ідуть люди, йдуть!..— вигукував він, мов божевільний, не відводячи вже свого погляду від мовчазних постатей, що виринули з темряви і, не поспішаючи, наближалися до воріт.

— Присвіти їм, Семене, ліхтарем.

Семен підвів руку. Тьмяне світло ліхтаря впало на калюжі, відбиваючись у них жовтуватими плямами.

— Ну от і добре... Спасибі вам... Не залишили в біді... І трапиться ж таке горе! Хто думав, що отака вода прибуде за піч. За одну тільки піч. Я ж сподівався завтра вранці все перенести з першого поверху на другий. Туди повідь не дістане. А воно, бач, як трапилось, борошно плаває... Треба до млина добратися. Ось ключі від дверей. Треба рятувати хоч те, що можна ще врятувати.

Люди бачили, як тремтіла рука і дзвеніли від того ключі, але ніхто їх не хотів брати. Всі дивились на воду, де плавало борошно, дивились і мовчали.

— Ну хто ж із вас полізе першим? — спитав Шумейко, розглядаючи прибулих. Та сміливця не виявилось. Кожний одвертав голову, щоб не стрінутись з хазяйськими очима.

— Ніхто... Ніхто не хоче... Значить, хай гине моє добро. Нікому не жаль,— і раптом пройняв його небувалий гнів: — Геть звідси! Геть з моїх очей, боягузи! Непотріб! Жебраки! Геть! — І він, оскаженілий, спинив свій погляд на синові.— Прохоре, ходімо! Наше добро... ми й рятувати його будемо.

— Як? Без човна? — перепитав, вагаючись, Прохор, і батько відповів:

— Пізно тепер про човен думати. За мною! — І, вихопивши з рук наймита ліхтар, він першим шугонув у крижану воду, а слідом за ним, не сміючи ослухатись батьківського наказу, пішов і Прохор.

Захлюпотіла вода. Затремтіли, заколивались жовті відблиски на каламутній поверхні.

За ними стежили слободяни. Хтось із них, зітхнувши, промовив:

— Що то робить з людьми жадність. Бач, як вони своє добро оберігають.

Не розходились, спостерігаючи, як старий Шумейко відімкнув замки, як обоє вони — батько й син — зайшли в середину млина. Прохор почепив гасовий ліхтарик на стіні, і світляна смужка косяком упала на воду проти розчинених навстіж дверей.

У млині, паче мильна піна, плавала крупчатка: з не закритих вчасно ящиків, крізь проламані дошки в стіні і через двері її виносило на подвір'я, і там, змочені дощем, білі шматки тіста повільно кружляли собі, доки не потрапляли в загальну течію річки.

Старий Шумейко, швидко зорієнтувавшись, сильними руками схопив мішок з борошном, згарячу виважив його собі на плечі і по дерев'яних східцях виніс на другий поверх.

Те саме зробив і Прохор.

А біля воріт, мов заворожені, все ще стояли слободяни; стояли під дощем, чогось ждали, наче зараз мусила трапитися у млині якась надзвичайна подія. Вони не почули навіть, коли до них підійшли Роман Петрович Рубан з Єгором Шульгою.

— Хто там? Хто засвітив вогонь? — запитав механік, дивлячись на розчинені двері млина, звідки пробивалося тьмяне світло ліхтаря.

— Та хто ж — хазяїн... Жадність їх погнала туди... Здоров'я свого не бережуть.

— А ви?.. Ви чому тут стоїте?

— А що ж нам, теж у крижану воду лізти? Ми дивимось.

— Міашини там дорогі. Машини рятувати треба. Ми оце тільки зараз про таке лихо дізналися.— І Рубан перший, а за ним, не вагаючись ні хвилини, пішов у крижану воду Єгор Шульга, а за Єгором рушив з вірьовками наймит Семен.

— Все одно мокрий я з голови до ніг,— сказав він,— то чому б і справді Рубанові не допомогти? Млином, мабуть, все ж народ володітиме, а для народу можна постаратись.

— Самі для себе мусимо,— озвався ще з гурту якийсь голос.— Хазяйське борошно пропаде — чорти хазяїна не візьмуть, а зіпсуються машини, де їх дістанеш потім?.. Я теж іду.

— Коли ти, куме, йдеш, то і я від тебе не відстану.

Хлюпотіла вода під ногами слободян, ніхто вже не думав про хворобу й простуду — всі йшли слідом за Рубаном, щоб допомогти йому врятувати від псування машини. А небо було похмуре й чорне, і з того неба не перестаючи все сіяв і сіяв перший весняний дощ.

У кімнаті ходили навшпиньках, розмовляли пошепки:

— Ну як? Гірше йому стає?

— Тихше... ради бога...— застережливо попереджала всіх змучена безсонними ночами Ганна Федорівна.— Він, здається, заснув.

На ліжку, гарячий і безпам'ятний, лежав Аркадій Павлович, а біля нього стояли син і зять з своїми дружинами.

Тихо до кімнати увійшов Севастян Жигай, став поряд з дочкою,— дивився у схудле сватове обличчя, особливо на його загострений, як у мерця, ніс, на запалі в орбітах очі, а тоді зітхнув і порадив:

— Бачу, треба отця Гаврила кликати. Нехай відправить маслосвяття, бо вже, мабуть, зосталися лічені дні...

На нього з докором глянула сваха:

— І що ви говорите? Як у вас повертається язик отаке вимовляти?

— Що ви, тату? — невдоволено позирнула на батька Віра.— Хіба ж можна про це навіть думати? Одужає наш батько.

— Звичайно, одужає, бо він іще не старий.

— Може, може, й одужає,— говорив Жигай, хрестячись, немов над покійником.— Такий здоровий був чоловік, а дивись, як його крижана вода звалила.

— Ідіть... Він спатиме,— сказала мати, щоб припинити неприємні для неї розмови.

Всі вийшли.

— Ну, оце я провідав свата, хай йому здоров'я повернеться, та й піду, бо треба за хазяйством доглянути, і в пивній торгувати. Піду,— говорив Жигай, шукаючи свою шапку.

Попрощавшись з усіма, він мигнув оком зятеві: "Вийди, мовляв, з хати, щось сказати хочу". Прохор вийшов. На ґанку Жигай, примруженими очима оглядаючи зятя, почав йому радити:

— Я більше за тебе, Прохоре, живу на світі і досвід маю більший, отож хочу тебе попередити, щоб ти не прозівав,:. Щоб часом Карпо тебе не випередив у цьому ділі.

— Про що ви говорите? Не доберу,— сказав Прохор, справді не вгадуючи потайних намірів тестя.

— Отож і кажу, щоб уже ти зараз клопотався. Помре батько — таке добро, таке багатство лишається. Треба вчасцо до своїх рук прибрати, бо можуть інші добром поживитися раніше від тебе. Знай, люди, мов ті собаки, одне в одного ладне кістку з рота видерти. Остерігайся... Нікому не довіряй. Думай тільки про себе. Он мій Матюша розказує — приїхала з

Харкова комсомолка Ольга Ярош. Ти її, мабуть, уже бачив. Рубан їй притулок дав. Завзята дівка! Навіть підкопується під нашого Матю-шу. І я бачу — він її боїться. Матюша хоч і не каже мені про це, та я сам все помічаю — боїться. Отака може й до вас, Шу-мейків, добратися, людей на це діло підбити, забрати млин. Отож я раджу тобі, Прохоре: все хапай сам, доки не пізно, все прибирай до своїх рук, бо можуть хапонути інші.

— Хто? Хто це посміє зробити? — запитав Прохор, нерву-ючись.— Адже спадкоємцем всього майна лишаюсь я?!

— Е, ні. Є ще Марія в тебе, сестра твоя... Вона теж спадкоємиця. Карпо за неї горою стане.

— Карпо? — І очі в Прохора одразу палилися гнівом.— Ось що я дам Карпові! — І Прохор показав дулю.— Хап тільки щось з батьком трапиться — я Псхльоду одразу з хати викину, мов приблудну собаку.

— Важкенько буде викидати. Нехльода — начальство. Може, й не треба про це думати, а треба все робити лагідненько, не поспішаючи, обдумавши та порадившись зі мною. Про Карпа ми ще з тобою поговоримо. Ну бувай, сину, жив-здоров! Я ще навідаюсь... І про Ольгу не забувай. Дізнайся, чи надовго вона до нас. Спокою не буде від неї. Я так бачу, що тій Ользі не місце в нашій слободі. Порадь Зіньці — нехай її спровадить туди, звідки приїхала. А то вже чув я між людьми, як Рубай її розхвалює, каламутить народ, па підтримку їй стає. Про це й Матюша мені розказував. На все зважай, Прохоре. Ну пішов я, пішов, бо вже мені час пивну відчиняти. Ти ж не забувай того, що раджу, не забувай...— І він подався до хвіртки, а на ґанку стояв Прохор, дивився тестеві вслід, думав: "Ні, не прибере мого добра Карпо Нехльода. Руки короткі. А Марії дам те, що сам захочу. Перший, основний спадкоємець я! І млин буде мій! І хата моя, і все добро тут моїм стане!"

Та раптом мимохідь з'явилася інша думка:

"А що, коли млин відберуть? Не Карпо і не Марія, а вони, оті різні Рубани, та Шульги, та Олійииченки, та Яроші? Недарма лазили вони у крижану воду машини рятувати... Не для нас, певне, рятували. Я знаю, інші в них плани!" Серце Прохорове наливалося безсильною злістю на тих людей, які рано чи пізно, а, мабуть, спробують посягнути на його добро, на його багатство.

"Ось тоді може й Карпо мені пригодитись. І Жигай правильно радить... Треба миритись... Може, таки й справді колись він мені у пригоді стане".

Йти до хати зараз не хотілося, щоб не бачити ненависного йому Карпа. І Прохор попростував до саду й почав там оббирати на гілках сухе скручене листя з майбутньою гусінню. І вже в думках Прохора були не млин і не Карпо, а Зінька.

Він рідко тепер бачиться з нею, і винна в тому ота Ольга Ярош. Вони стали майже нерозлучні подружки. їх можна було бачити на гулянні тільки вдвох. Разом вони порались по господарству, разом читали книжки, разом ходили до комсомольського клубу, і чув Прохор, що Зінька брала участь у виставі, але, на жаль, він не бачив тієї вистави, і похвала інших людей неприємно його вражала.

"Була молодиця як молодиця,— думав він,— а ця Ольга не на той шлях її навертає. Для чого їй книжки читати та якісь там кумедії показувати? Ні до чого те все Зіпьці..."

Якась сила підсвідомо вабила Прохора до молодиці. Він ладен все їй простити, аби тільки бачитися з нею, дивитися па неї, цілувати, як цілував він її на засніженій стежці.

"Заважає мені оця комсомолка. Коли б не вона, я б частіше зустрічався з Зінькою".

Та він безсилий був щось тут вдіяти.

"Побачуся з Зінькою — спитаю, чи довго житиме у слободі ота подружка? Добре, коли б вона швидше виїхала звідси".

На ґанок вибігла стривожена мати й закричала, побачивши сина:

— Ой Прохоре, швидше йди до хати!

— Що там, у хаті? — сполошено перепитав, глянувши на зблідлу матір, а в серце йому аж кольнуло: "Невже помер?"

Чомусь саме ця думка після розмови з тестем майнула у Прохора, і він навіть розгубився.

— Кажіть, що з батьком?

— Безпам'ятний... Схопився з ліжка... Швидше, бо сам Карпо, мабуть, не впорається з ним. Допоможи!

Прохор ускочив до хати.

Посеред кімнати, в самій білизні, високий, з розкошланим волоссям, з безтямним поглядом від внутрішнього жару, хворий виривався з Карповпх рук, кричав:

— Зі мною важко вам боротись. Розчавлю! Де сокира?.. Дай мені сокиру, я голови повідрубую. Нема сокири? Ножа давай!

— Тату, заспокойтеся! Тут всі свої... тут тільки рідні. Хіба ви не бачите?

— Які свої? Немає в мене нікого своїх... Всі ви — мої вороги... Ножа давай!

Разом з Прохором ледве поклали його в постіль. Заспокоївся він на якийсь час, а тоді знову заметався в ліжку:

— Вода, Прохоре... Пропаде... Тягни мішки!.. Та не той береш, не той... Криги не бійся! Крига розтане...— і затихав.

— Може, знову лікаря гукнути? — непевно запитав Карпо. Він уже двічі його привозив до хворого. Якесь питво дав. Та хіба його напоїш тими ліками, коли він зціпить зуби, рветься з рук, шалено кричить:

— Не дамся вам! Ніколи не дамся! Геть від мене! Геть!.. Всі ви — боягузи!

І зараз ось він лежить гарячий. Дружина змочує в холодній воді рушник, прикладає йому до лоба.

Удень ще нічого, а вночі, коли всі сплять, Шумейко іноді схоплюється з ліжка, страшний у своїй безтямності, лізе до ікон, кричить, комусь погрожує, і в такі хвилини його заспокоює тільки Ганна Федорівна, що невідступно сидить, дрімаючи, біля хворого аж до світанку.

Одного разу він схопив її за горло сильними руками й почав душити:

— Гадюко! Піймалася!.. Це ти, ти хочеш млин у мене одібрати? Ти!..

Ганна Федорівна не могла тоді ні крикнути, щоб розбудити дітей, ні вирватись з цупких чоловікових пальців. Ллє сталося так, що рантом ослабіли в нього руки, і він упав на підлогу, кволий і безпомічний, мов дитина.

Тепер уже вночі Ганна Федорівна зовсім не дрімала, боячись, що в гарячці він знову може накинутись на неї зненацька й задушити або вбити.

У хаті з тієї ночі ховали ножі, сокиру, виделки... Кожного дня хворого свата навідував Жигай і кожного разу радив кликати попа.

— Шкоди ж йому від того ніякої, а маслосвяття може посо-бити. Господь бог милосердний, і щедроти його незліченні.

Та проти цього заперечував Карно Нехльода:

— І що ви говорите, свате? Тут наука потрібна медицинсь-ка, а не опіум народу. На всю слободу хочете, свате, мене, комуніста, знеславити... З попами, мовляв, знаюся...

— Не до тебе ж покличемо — до Аркадія Павловича.

— Все одно. Я в цій хаті живу, на мене тінь упаде.

^ Схилялася на Жигаєву пропозицію тільки Ганна Федорівна, бо вона вірила в бога, потай від зятя молилася вдома і навіть ходила щонеділі до церкви.

Жигай уже домовився про це з отцем Гаврилом. Перед світанком у хворого відбулася криза, йому стало легше. Посвітлішали очі, тільки був він дуже кволий і мокрий від поту.

— Ти впізнаєш мене? — запитала змучена й заплакана дружина, дивлячись йому в змарніле обличчя. Він, глянувши на неї, мотнув злегка головою і заплющив очі.

На ранок стало краще. Спраглий язик промивала Ганна Федорівна борною, радіючи, що тяжка хвороба переборена і чоловік тепер житиме.

Годині об одинадцятій, коли Карпо Нехльода був уже на роботі, Жигай привів попа. Хворий спав, але сват порадив його розбудити.

Розбудили.

В очах Аркадія Павловича спалахнув страх, коли він побачив у кімнаті попа, але те все видалось, мабуть, йому сном, бо він знову заплющив очі.

Отець Гаврило почав читати молитви.

Хворий Шумейко знову розплющив очі, пильно глянув на священика, прислухаючись до молитовних слів, і в очах його все виразнішим ставав неспокій та страх.

А коли піп підійшов до ліжка, простягнув срібне розп'яття для поцілунку, брови хворого суворо нахмурились, з великим зусиллям підвелася квола схудла рука і вдарила по хресту.

— Геть!

Піп злякано відсахнувся.

— Про-же-ніть його... попа... Я не збпра... умира...

Крізь шибки вікон світило сонце і зазирали кучеряві, в густому вбранні перших молоденьких листочків, рясні віти жовтої акації.

Надворі буяла весна.

Розпускалися перші вінчики старої яблуні. Духмяні пахощі цвіту вривалися крізь розчинене вікно до хати, сповнювали її свіжістю, владно нагадуючи про весну. Ще не вся яблуня в цвіту. Ще є багато рожевих бруньок, що розпустяться на день-два пізніше, але вже й зараз тут невгамовне гудіння бджіл: вони в'ються над рожевими бутонами, сідають на ніжні пелюстки і, припорошені золЬтавим пилком, п'ють солодкий нектар.

Ольга Ярош стоїть біля вікна, милується яблунею, вдихає ніжні пахощі, а думки летять до рідного Харкова, де на Холодній горі в отакій же чепурній хатині живе її рідна мати.

Перед вікнами у них теж ростуть яблуня, і вишні, і сливи. Певне, теж цвітуть. І, милуючись тим цвітом, мама, очевидно, згадує її, Ольгу, і скучає за нею, ждучи додому. А вона не може зараз приїхати. Багато всяких справ, та мрії дівочі, мов перелітні птахи, линуть до матері, ніжної, доброї, люблячої.

— Не жди мене, мамо, не журися, не ятри свого серця й не сумуй... Жива я, здорова. Про тебе, мамочко, думаю щодня, згадую тебе щодня... рідна моя, хороша...

Ользі приємно так розмовляти, бо зараз вона в хаті сама, ніхто її не чує, а душа її в цю хвилину сповнена такої ніжності й такої любові до матері, що не можна мовчати. І Ольга веде розмову далі:

— Як управлюсь з роботою, я повернуся, мамо, до тебе. Жди мене, жди й не скучай за мною.— Ольга засміялася з того, що сама з собою розмовляє. "Ну і що ж? Розмовляю, бо подобається, бо настрій у мене добрий".

І справді, на душі в неї зараз так хороше, так світло, як у цьому ранковому голубому, нічим не затьмареному небі.

Схопивши рушника й мило, побігла до річки, що вже ввійшла в свої береги. Вода освіжаюча, прозора. Хороше такою водою вмиватися.

І стрункa, синьоокa, розрум'янена Ольга набирає її повні пригорщі, хлюпає собі в обличчя, дивиться на річку, де дружно кумкають жаби, де плавають разом з матір'ю-качкою маленькі пухнасті каченята, а в повітрі, розпластавши дужі крила, ширяє хижий коршак.

Тривожний крик качиний — і жовті живі грудочкц збіглися докупи. Пильним, остерігаючим оком стежить качка за небезпечним ворогом.

Та шуліка полетів далі, несподівано шугонув униз, черкнув води, і в гострих кігтях хижака повисла жаба.

Умившись біля річки, Ольга пішла стежкою до двору. За садком височіли гори, вкриті яскраво-зелсиою шовковистою травою. На узгір'ї паслася коза з двома жвавими козенятами.

Раптом козенята шарахнулися вниз, а па верхів'ї гори па фоні голубого неба яскраво вирізьбилась постать Зіньки. Куди вона ходила зранку? З ким стрічалася? Кому так привітно махає рукою, весело сміється?

Та ось Зінька сміливо й швидко звивистою стежкою збігає вниз. Аж страшно на неї дивитися.

Ольга так не може. Вона обов'язково стурає обережно, хапаючись за сухі торішні бур'яни, за кущики молодої трави. А Зінька, мов той вихор, прошмигне повз неї, зупиниться внизу, сміється, гукає:

— Не бійся, Ольго! Біжи! Біжи просто на мене! Я тебе зупиню!

— Незвична я по таких горах лазити. Ще оступлюся.

Все це пригадалося Ользі, коли вона стежила за тим, як спритно, ловко й швидко її подружка бігла з гори до саду.

Через хвірточку Зінька зайшла на подвір'я і, не помічаючи Ольги, заходилася пов'язувати на голову хустку.

—із ким це ти розмовляла там?

— А ти хіба мене бачила? Та то ж Прохор... Чудний... Перестрів на горі, хотів оцей ряст забрати, а я ж його в лісі нарвала.

— Чому ти мені не сказала, що до лісу збираєшся? Я б теж пішла з тобою.

— Ой Ольго, іноді хочеться побути самій, коли на душі важко,— промовила Зінька, одводячи свій погляд, щоб подруга не зрозуміла її настрою.— Життя в мене дивне: ні дівчина, пі вдова... Я майже не спала ніч, а на світанні так захотілося мені в лісі поблукати, пташок послухати. Я і дівчиною часто там бувала. Ото прийду, ляжу на траві, у небо дивлюсь, а пташки співають: і щиглі, і синиці, і білокрилки... І горлиці туркотять, а я слухаю, і так мені хороше стає па душі, так хороше, що я тоді про все на світі забуваю...

— Любиш ти Прохора, Зінько,— сказала Ольга, пильно глянувши на подругу. І це збентежило Зіньку. Адже ніколи вона не розкривала таємниці, яка жила в її душі, будила надії, вабила до нього так, що Зінька, не в змозі вже протистояти тій владній силі, сама шукала нагоди, щоб хоч здалеку побачити Прохора.

У такі хвилини Зінька відчувала, як сильніше починало битися в грудях її серце, а уста вимовляли до нього ніжні слова, що їх він не міг чути, та й вона сама не сказала б йому їх віч-на-віч ніколи в світі. Але, розуміючи, що її ніхто не бачить і не чує, Зінька називала його милим, жаданим, говорила йому про свою тугу і свої почуття.

"А ти не знаєш... ти не бачиш, як я сумую за тобою, Прохоре. Скільки я думаю про тебе... Як люблю тебе... Один ти зараз у моїй душі, один, як сонце, і нікого мені тепер не треба... Люблю тебе. Люблю!..

А чоловік? Як же з ним бути? — з'являлася в такі хвилини думка, що обпікала їй серце, мов незгасна жарина.— Що ж. Я його не любила. І заміж вийшла, сама не розумію як... Порадили люди... порадив батько..."

В її душі зріло бажання, щоб не повертався чоловік. Нехай там живе. "Він, певне, знайшов уже якусь шахтарку, а я собі тут..."

І знову всі думки, всі помисли, вся душа її, любляча й неспокійна, тягнулася до нього, Прохора, як тягнеться весіння квітка до сонця.

Ніколи досі не розкривала Зінька того, що відчувало її серце. І раптом ось Ольга наче завісу підняла, в очі глянула, розгадала її душу і її любов, сказала про це просто й одверто. "Що відповісти їй? Змовчати? Признатись? А навіщо? Мовчатиму... Не скажу нічого їй, поки що не скажу. Може, колись..." І Зінька, понюхавши рясту, промовила:

— Бачиш, з цибульками нарвала, щоб не в'янув так швидко цвіт. Зараз ряст оцей у воду поставлю.— І швидко пішла до хати, а Ольга, дивлячись їй услід, подумала:

"Не хоче признаватись, а я ж бачу, по очах бачу — любить вона Прохора. Та про це незручно розпитувати. Може, згодом сама про все розкаже".

І по тому, як наливала Зінька у вазочку воду, як ставила оті перші весняні квіти, як посміхалась своїм таємним думам, Ольга все більше й більше переконувалась, що Зінька любить. Одружений чоловік оволодів її серцем, душею, примусив отак думати за нього, всміхатися йому, радіти. І радість та відбилася в Зіньчиних очах, засвітивши в них незгасні, мов зорі, вогні.

"Мила, хороша моя подруженько, що ж воно буде з тобою?"— думала Ольга, голублячи молодицю ласкавим поглядом, а вголос запитала:

— Зінько, а що ж ми сьогодні намітили за нашим планом?

— А план такий,— відповіла Зінька,— наваримо кулешу, поснідаємо добре, а потім провітримо одяг.

Так почався трудовий ранок. Між деревами натягнули вірьовку, а тоді заходилися розвішувати пальта, плаття. А коли з цим упорались, Зінька набрала з діжки дощової води, налила в ночви.

— А тепер скупаємо наші квіти.

Виносили з хати фікуси, герань, калачики; обмивали листочки, і вони зеленіли проти сонця, а окремі краплинки на квітах виблискували й сяяли, мов дорогоцінні перлини.

На подвір'я зайшов Єгор Шульга. Він був обвітрений і загорілий, наче цілі дні проводив на полях, підставляючи своє юне обличчя сонцю та вітрам. Біла сорочка, яку пошила йому Зінька, ще більше відтіняла загар. А русяве волосся, мов золотиста кукурудзяна волоть, спадало на крутий лоб, з-під якого дивились веселі, навіть трохи зухвалі очі.

— День добрий, дівчата! — промовив він, спиняючи свій погляд на Ользі.— Може, помічник вам потрібний?

— Робота не важка,— відповіла Зінька.— Самі впораємось, без помічників.

— Діло хазяйське, а тільки завжди в гурті краще працювати,— жартував Єгор, чомусь червоніючи.

— Розумію я, до кого ти в помічники набиваєшся...

Ольга докірливо глянула на Зіньку, потім очі її стрілися з очима Єгора, що стояв навпроти, дивився на неї і ще дужче червонів.

— Отаке, Ольго, трапилось,— жартувала Зінька, і жартувати зараз їй було приємно.— Скажу тобі прямо все, як бачу: закохався в тебе наш Єгор по самі вуха.

— Ну що-бо ти, Зінько! Я ж не так просто зайшов до вас. Я по ділу... Хочу тебе, Ольго, попередити. Якусь чорну справу затіває Матюша Жигай. На світанку від нього деякі хлопці розходились по домівках. І я раджу тобі, коли йтимеш сьогодні на збори, візьми на всяк випадок зброю.

— Ой Єгоре, ти з мухи слона робиш! Я ж знаю: Матюша боягуз, яких мало.

— Так-то воно так, але з ним є розбишаки добрі.— Єгор сів на колоді. — Так що ти будь обережною.— Глянув у небо примруженими очима і, ні до кого не звертаючись, сказав:—А припікає добре, мабуть, буде дощ.

Ольга дивилась на Єгора, і почуття якоїсь двоїстості пробуджувалось в її душі до цього плечистого, сильного, чесного парубка. Якесь тепло гріє їй груди, коли вона бачить його. Мимоволі стежить за ним очима, коли він заходить до Рубано-вої хати, щоб потім разом з механіком вирушити на роботу до парового млина.

Посміхнеться Єгор до неї, Ольги, й сам почервоніє, і ота його посмішка й ласкавий погляд очей, а іноді якесь слово, промовлене до неї, западають їй в душу, зберігаються в ній, гріють її. Хочеться, щоб він довше побув у хаті, бо приємно дивитися в його юне, світле, обвітрене лице, приємно слухати голос, милуватись його очима й посмішкою. А

останнім часом Ольга ловить себе на тому, що навіть удень і ввечері думає про нього.

"Невже так народжується любов?" — запитувала сама себе і посміхалась, відганяючи ці думки, мов табунець птахів, а вони зліталися знову, настирливі й сміливі, хвилюючи її серце.

І те, що сьогодні Зінька так просто, хоч і жартома, сказала про закоханість Єгора, збентежило й саму Ольгу. Радісно їй від того, і цю радість не приховати й нікуди з нею не подітися. "Тільки б він нічого не помітив... Навіщо? Ось закінчиться строк мого відрядження, виїду звідси, і, може, ніколи в житті більше ми з ним не зустрінемося..."

А серце її, всупереч отим думкам, тягнулося до нього, не хотіло з ним розлучатися, владно заявляло про свою першу любов.

"Ні-ні! Не смію думати про це. Не треба, навіщо я йому? Він, певне, любить уже якусь слобідську дівчину. Це Зінька знає... У неї розпитаюсь на дозвіллі... Вона мені правду скаже. А навіщо? Навіщо мені це знати? Не треба. Ось так дивитимусь на нього, милуватимуся ним".

Але ж сама не сміла глянути йому в обличчя й дивувалася з того, мимоволі червоніючи, як і він.

Раптом Зінька, набравши пригорщ води, хлюпнула нею на Єгора.

— Охолонь трошки, а то, я бачу, ти Ольгу своїм вогнем запалиш.

— Ти здуріла, Зінько?.. Таке робиш і таке говориш. Зінька сміялась.

— Л може, ти мені подобаєшся більше за всіх па світі!

— Тю, дурна! — незлобиво вилаявся Єгор.— У тебе ж чоловік є, а я ще не жонатий...

— А може, я тебе оженю..

— На кому?

— То вже моя справа...

— Ой Зінько, не жартуй зі мною, не займай мене!

— А от і займатиму! Що ти мені зробиш? — І бісова молодиця, сяючи очима, дивилась сміливо й нахабно в його очі.— От візьму і одіб'ю тебе від Катерини!

Наче іскри гарячі впали на серце Ользі. Те, чого вона не хотіла й боялась знати, справдилось.

"Нема чого думати. Він має якусь Катерину і, певне, її любить, любить..." Тільки ця думка, витиснувши всі інші, застряла у неї в голові, тривожить і завдає болю й розчарування.

"Смішна я, смішна... Хіба може такий хлопець досі не кохати?.."

І все ж якась непереборна сила вабила Ольгу подивитися на нього. Він не розгубився від тих слів, а чомусь засмутився, махнувши рукою.

— В'їч, що згадала...— і, ні слова більше не сказавши про ту дівчину, Єгор спритно нахилився до ночов, зачерпнув великою долонею, мов ковшем, чистої води й хлюпнув нею на Зіньку.

— А це тобі здачі даю. А це ще й на.додачу. Зінька скрикувала від холодних краплин, сміялась:

— Ой що-бо ти?.. Не смій більше! Всю воду розхлюпав, нічим буде й квіти домити.

— Ну не буду вже, не буду,— сказав примирливо Єгор, позираючи на сонце.— Заговорився з вами, а в мене ще є інші справи. Так отож дивися, Ольго, роби все так, як тобі раджу. Прощавайте!

— Ходи здоров! — відповіла Зінька, оглядаючи ного ставну постать і широкі плечі.— Гарний він парубок, добрий. Серцем чистий. Ми з тім змалечку дружимо.

Та нічого не говорила і навіть не дивилася йому вслід Ольга, бо те, що почула з її вуст про Катерину, не давало спокою, тривожило серце й душу, завдавало болю.

— Зінько, ти краще його знаєш... Скажи, він справді має якусь Катерину?.. Хто вона? Ваша слобідська?

Зінька відчула одразу, що творилося зараз в душі подруги. "Навіщо їй розпитувати про Катерину? А очі... Боже мій, скільки в них болю й муки!" Зінька, взявши горщик з рясною геранню, спитала:

— Ти його дуже любиш?

Ольга дивилася їй просто в очі. їй не хотілося кривити душею, але вона й сама не розуміла як слід того нового, незнаного досі почуття, що народжувалося в ній, що порушувало її спокій, примушувало серце часом солодко завмирати, будило мрії крилаті й водночас сповняло її смутком, болем і стражданням отаким, як зараз. Можливо, це і є любов? Але звідки їй про таке знати, коли вона ще нікого в житті не любила. Тому зараз так схвильовано Ольга дивиться в обличчя досвідченішій і старшій за неї Зіньці.

— Я бачу... По твої очах бачу — любиш ти Єгора.

— Не знаю... Не знаю,— вимовляє, розгубившись, дівчина, відчуваючи, як очі її проти волі наливаються слізьми.

— Гуляв він трохи з Катериною, та вона вийшла заміж па хутори.

Наче важкий камінь звалився з дівочих плечей, але не спинити вже сліз, що виступили й тремтять на довгих віях... Тільки погляд темно-синіх очей став іншим, заіскрившись радісними вогнями, нестримним щастям, чистими почуттями. "Так можуть світитися очі тільки в людини, яка любить",— подумала Зінька, обіймаючи подругу.

— Ось ми й щасливі з тобою... Обидві щасливі.

— А ти, Зінько, ти теж любиш?

— Ой не питай! Караюсь, мучуся з того, а люблю... Люблю так, що власне б життя йому віддала.

— А як же твій чоловік?

— Не думаю я тепер за нього. І боюся думати,— з сумом промовила молодиця.

Ні слова більше не говорячи, вона захлюпотіла в ночвах. Води виявилось мало, і Зінька, взявши відра й коромисло, подалась до річки.

Не бачила вона, як з-під воріт Шумейкового дворища з ґелґанням вилізла стара гуска, а за нею викотились маленькі гусенята в темно-жовтуватому пушку. Вони дріботіли червоними ніжками слідом за гускою, зашпортувались об траву, падали, підводились і бігли далі.

За ворітьми лунав жіночий голос:

— Гиля! Гиля!

Ось розчинилася хвіртка, і з двору на вулицю вийшла Віра з хворостиною в руках.

Гусячий виводок поспішав до річки. Незабаром гуска-мати, вигинаючи шию, пила воду, а їй наслідували гусенята, задираючи в небо ніжпо-рожеві дзьобики.

Зінька набрала повні відра води, поставила їх на кучерявому спориші, а сама заходилася мити ноги. Вода була ще прохолодна, але така чиста й прозора, що було добре видно, як пересувались за течією дрібні черепашки й пісок. Табунці дрібної риби пливли проти течії, виблискуючи під сонцем лускою, і Зінька замилувалася ними.

Раптом чиясь тінь упала на воду. Зінька обернулась і побачила зблідле обличчя Віри. В тонких пальцях її гнулася лозина, а в очах світилась така палаюча лють, такі неприховані ревнощі, що Зінька теж одразу зблідла, стежачи за лозиною, а в голові вихором знялися думки:

"Вона знає, що я зустрічаюся з Прохором. Знає... Певне, сказали їй... Бач, як злиться. Невже мене вдарить?.."

Кілька секунд вони мовчки дивились одна одній в очі.

— Ти навіщо мого чоловіка баламутиш? — запитала Віра якимсь неприродно задишним голосом. Губи в неї тремтіли, вуха стали рожевими, а на виску нервово пульсувала жилка.

Зінька дивилася сміливо на свою суперницю. їй навіть було приємно бачити Віру саме отакою лютою. "Нехай і вона помучиться. Не мені одній страждати. Чим я гірша від неї? Сама винна... З Прохором живе, а на Карпа задивляється. Про це всі люди знають, і Прохор знає... Він сам мені скаржився..."

— Любися з своїм Карпом,— промовила Зінька, сміливо дивлячись їй в очі.— Що, тобі одного чоловіка мало? Хочеш одразу двох мати. Гадаєш, люди нічого не бачать, не знають. А я полюбила твого Прохора й любитимуся з ним... І все одно моїм він буде! — говорила Зінька, вже не боячись сказати правду.— Що ти мені зробиш? Ну що? От знай, зустрічаюсь з ним... і зустрічатимусь. На зло тобі зустрічатимусь!

Віра широко розкритими очима дивилась на Зіньку, ше більше бліднучи на виду.

— У тебе є чоловік,— нагадала Віра, і Зінька болісно посміхнулася.

— Шукай вітра в полі... Він, певне, давно вже собі там якусь шахтарочку знайшов.

— Побійся бога, Зінько...

— А ти його боїшся? Сама чоловіка маєш і ще до іншого...

— Цить! Хтось почує...

— А мені що? — зухвало промовила молодиця.— Нехай чують. Нехай знають.

У Віриних руках тріснула лозина. Примруживши розлючені очі, вона погрозила:

— Запам'ятай, Зінько, я тобі цього ніколи не забуду й не прощу! Запам'ятай! — І, рвучко обернувшись, пішла додому. Вслід їй линув переможний Зіньчин сміх:

— Моїм Прохор буде! Знай! Причарую його ще дужче! Коли Віра зникла за воротьми, тільки тоді Зінька опам'яталась.

"Що я наговорила їй? Навіщо? Вона ж Прохорові розкаже. Вона тестеві поскаржиться. А старий Шумейко крутий норов має. Не треба... Ой не треба ж було мені так говорити з нею".

Та інакше розмовляти з суперницею в ті хвилини Зінька не могла.

"Ну що ж, нехай мене лає, нехай гримає на мене Прохор за це — все стерплю від нього, аби зі мною був. Без нього життя тепер мені немиле". І Зінька, трохи заспокоївшись, взяла коромисло з повними відрами води собі на округлі сильні плечі й не поспішаючи пішла від річки.

Ні слова Зінька не сказала Ользі про свою недавню зустріч і розмову з Вірою, але спостережлива Ольга, глянувши в обличчя подрузі, зрозуміла, що та чимсь схвильована і навмисне уникає стрічатися з нею поглядом.

— Тебе хтось образив, Зінько?

— Ні... Хто ж мене міг образити... А що?

— По тобі бачу — щось ти замовчуєш від мене. Зінька глянула на Ольгу й довірливо запитала:

— Хіба помітно, що я сердилась?

— Помітно.

— Було таке... Оце зараз біля річки з Прохоровою дружиною зустрілася.

Але Зінька не стала розповідати подробиць, і Ольга не допитувалась, розуміючи й сама, що, очевидно, розмова між ними була гостра й дошкульна.

Разом прибирали подвір'я, вимітали сміття, чепурили призьбу, мили вікна, а потім, взявши мішки й лопату, рушили до кручі, й там Зінька зупинилась біля глинища, кінець якого зникав у моторошній темряві.

— Тут не тільки добра глина, тут і пісок є червоний.

— Боюся! — сказала Ольга, зазираючи у темний прохід.

— Чого ж боятися? Ми тут не перші, до нас люди були.— І вона звично й сміливо рушила вперед, а слідом за нею пішла назирці й подруга.

Аж на душі стало легше, коли Ольга вийшла з того страшного глинища, що нагадувало собою могилу.

— Більше я сюди не полізу нізащо в світі! — щиро призналася дівчина.— Віриш, доки я там була, мені все здавалося, що обрушиться над нами грунт і пас привалить. А тут яке сонце світить! — і Ольга, заплющивши очі, повернула своє лице до сходу, відчуваючи приємне тепло весняних променів.— Як хороше!

— Хороше! — промовила Зінька, відповідаючи цим словом на якісь свої потайні думи.— А тепер пішли звідси.

Жовто-червоним піском посипали стежечку від ґанку до воріт і щедро розсівали його й за ворітьми. Коли додому повернувся старий Рубан і побачив, який наведено порядок та чистоту, він мимоволі посміхнувся в довгі вуса й пообіцяв:

— Доведеться на Перше травня купувати обом вам подарунки. Заслужили... Спасибі. Чепурухи ви мої милі! — І, старанно витерши біля сінешніх дверей об ганчірку чоботи, батько переступив поріг чистої, по-святковому прибраної хати.

Звечоріло зовсім.

Ходить поміж рядами крамничок та рундуків дід-сторож, стукалкою порушує тишу, доки втомиться, а тоді сяде перепочити і вже не добрати: чи то дрімота найшла, чи то вже сон склепив старому очі.

Стає тихо на базарі, тільки де-не-де в продуктових крамницях пищать щури та миші, а біля дверей, причаївшись, полюють на них безпритульні коти...

На базарному майдані горить самотній ліхтарик. Тьмяне світло його падає на бляшану вивіску, написану місцевим маляром. Охрою по зеленому тлі розкидано кривулясті літери:

Пивная розпивочно і на винос Севастяна Миколайовича Жигая

Невеликі віконця завішані фіранками.

П'яні вигуки й пісні часом вириваються крізь розчинені двері на безлюдний майдан і губляться в темряві ночі.

Повітря у пивній важке, задимлене міцним самосадом, приправлене пахощами кислої капусти, цибулі, горілчаним духом.

Стеля низька. Вікна зачинені — немає чим дихати, але очманілі від хмелю голови цього не помічають і ні на що не скаржаться: була б горілка, та добрі друзі, та на закуску окраєць хліба з огірком чи цибулиною.

Пивна Севастяна Жигая ніколи не буває порожньою. Тут п'ють могоричі баришники, сторговуючи худобу, тут пропивають останню одежину деякі слободяни, яким без чарки немає життя на світі, тут заливають часом очманілу голову ревниві парубки, щоб потім, набравши войовничого вигляду, вдертися в гущу молоді й виміщати всю свою

злість і любовні невдачі на суперникові. Тут спиняються іноді проїздом хуторяни і вечеряють до півночі, розчервонілі, упрілі. Сюди може завернути всякий, кому горілка на душу йде і в кого є гроші, щоб ту горілку пити.

У Севастяна Жигая все є. І для непитущих в його пивній знайдеться куточок. Цс вже він придумав сам, а спи Матюша допомагав йому в цьому.

Є в Севастяна Миколайовича окрема кабінка з столиком, застеленим скатертиною. Тут знайдеш свіженьку газетку, і журнал "Огонек", і старі журнали "Нива" і "Родина", потрі-пані, замацані, але з добрими картинками.

Не хочеш пити — газетку почитай або журнал переглянь, бо хазяїн любить, коли в його пивній людно. З людьми воно веселіше.

Дехто прочитає газету, а потім журнали подивиться, а потім те все надокучить, бо рядом же п'ють і їдять інші. Пересохне у чоловіка в роті — просить води. Та яка ж може бути тут вода, коли є свіженьке холодне пиво, і недорого.

— Дать пляшечку чи дві? — запитує улесливий хазяїн і мружить очі, вивчаючи незнайому людину.— Проїздом до нас чи, може, в командировку? — поцікавиться люб'язно, і розумні очі впиваються, мов гострі буравчики, у відвідувача.— Так Пляшечку дозволите?

— Хіба що одну...

— І бажаєте щось закусити?

— Ні, у мене своя закусочка.— І відвідувач з кишені виймав і їв те, що брав у дорогу, а з-за прилавка пильно стежив за ним хазяїн пивної,

безпомилково визначаючи по тій закусці грошову потужність і громадську значимість гостя.

— Таке собі, дрібнота,— вирішував Жигай і вже не звертав більше ніякісінької уваги на відвідувача.

Зате, мов коріііак, він пильнував тих, хто, розгулявшись, замовляв іще горілки, пиво чи вино.

Жигай принесе чого хочеш, але порядок у нього такий: розплачуватися зразу, під час замовлення. У борг не любить давати. З цією метою на видному місці прибито табличку з написом: "Кредит портить отношенія". На цю табличку завжди показував хазяїн тим, хто домагався випивати в борг.

Ось за столиком у колі друзів сидить захмелілий чоловік з розкошланим волоссям, в якому густо позастрявало пір'я і пух з подушок. Він б'є себе кулаком у рівні, як дошка, груди і плаче гіркими слізьми:

— Я по селах їжджу, шию чоботи, заробляю на хліб, на пшоно та на олію, а вона що робить, дружина моя? Що робить — питаю вас. Не знаєте? Так я скажу, бо отут кипить у мене все!— І знову бив себе в груди.— Не можу більше мовчати. З сусідою парубком злюбилася. Ну, скажіть, можу я стерпіти отаке неподобство? Я вас питаю. Не можу! І не просіть... І пе умовляйте!..— кричав він, хоч його ніхто не умовляв, бо в кожного з них була хмільна, очманіла голова і кожен думав про своє і сп'яну розмовляв сам з собою.

— Хто я? Чоловік... Я чоботи шию, а вона... проміняла мене. Га? Мене, свого мужа. Уб'ю!—стиснув кулак, ударив ним по столі, аж склянки забряжчали, а тоді впав на той кулак і жалібно заплакав.

— Годі,— умовляв його такий же п'яничка.— Розумієш? Сльозами горю не пособиш. Краще давай вип'ємо... Я співчуваю, розумієш, співчуваю тобі, а ти пе плач. Ми ще по одній — і більше пі-ііі-ні!

Підвелась важка шевцева голова з червоними від горілки та сліз очима.

— Рішу її зараз! — І, заточуючись, лютий, нестримний, він зник за дверима.

Гуляє тут і слобідська майстеровщина, пропиває останні гроші, і не один із них потім п'яний битиме дружину, залякуватиме дітей, а наступного дня з похмілля проситиме солоних огірків чи яблучного квасу. Потім з важкою головою стане до роботи, і довгим та тяжким видасться йому той день.

До пивної зайшов місцевий музика Гришка Галайчук з гітарою в руках. Колись, кажуть, вій в архієрейському хорі співав, та горілкою зіпсував свій голос, але ще й зараз чарує піснями слобідських гуляк, які охоче частують його, безробітного.

Жигай нічого йому не платить за грання, але й не виганяє за двері. До нього всі звикли, і всі його знали.

У Гришки була вже сивина на скронях, але не мав він ні дружини, ні дітей. Притулок йому дала в своїй хаті Зуйка — жебрачка й п'яниця, яку він вважав, як і себе в хвилини перепою, пропащою людиною.

Музика ніколи не відмовлявся від чарки, пив з усіма, хто запрошував, а потім співав за вгощення, доки знову хтось з охмелілих слободян не кликав його до столу. Удень він спав, уночі йшов до Жигаєвої пивниці грати на гітарі. З того й жив. І ось зараз, як тільки він розчинив двері, кілька п'яних голосів гукнуло до нього:

— Гришка! Чортяка тебе візьми, де ж ти забарився? Сідай до нашого столу!

Запрошували його одразу й за сусідній стіл:

— А-а, музика об'явився! Іди, чортова харя, чарку тобі наллю! Ну?

"Чортова харя" не ображався, бо звик уже до такого поводження, звично підходив до столу, перехиляв "подаяніє" і, крякнувши, нюхав шматочок чорного хліба, а́ потім ним же й закушував пекучу рідину.

Часом, покриваючи інші голоси, кликали його до себе грошовиті баришники:

— Ну ти, п'явко, підповзай сюди!

Гришка не дуже довірявся баришникам. Вони іноді, добре напившись, любили жартувати. Чи ляпаса музикантові дадуть, чи плюнуть йому в обличчя й регочуть з того, мов навіжені, чи заради розваги вихлюпнуть йому в обличчя склянку горілки і теж регочуть, доки їм схочеться, а потім посадять музиканта до столу, напоять, нагодують, часом і грошенят йому дадуть.

— Чого спинився? Кличуть тебе, значить, підходь! — гримнув з-за столу баришник. І, коли музикант підійшов, каламутні очі найп'янішого з них втупилися в Гришку.

— Ти ось що... Ти скажи... Здохнеш скоро?

Гришка бистрим поглядом стежив за руками п'яного баришника, а сам улесливо і водночас боязко всміхався.

— А хто ж вам гратиме? Я чоловік непомітний. Зла нікому не роблю, бо коли зло людині зробиш — тобі вдвоє гірше зроблять. Моє діло на гітарі грати, пісні співать добрим людям.

— Правда. Я сам такий: хто мене образить, того я в дугу зігну! — І на його великих червоних кулаках здулися товсті жили.— Тому пощади не буде, хто мене за горло вхопить. А пісні люблю. Пий! — І зацокотіла непевна рука по гранчастій склянці.

Музикант випив, а закусити йому не запропонували, хоч на столі лежали добрі шматки шинки, ковбаси і квашені помідори. Швидко сп'янівши після чарки, Гришка почав хваста-тись:

— Я колись сам угощав. Вірите? Жив паном. Чи на весіллі в соборі, чи на похоронах якогось багача хор наш виступав — завжди свіжа копійка у мене в кишенях бряжчала. Костюм на мені, черевики... Сорочка з накрохмаленим комірцем, галстук... Зайду іноді в ресторан — кельнери підбігають: "Що зволите?" А я так поведу тільки рукою: "Шампанерії пляшку, та холодної! Живо!" Мчить, аж спотикається, а я сиджу за столом, бокали переді мною, фрукти: виноград, ананаси... Да!.. Пожив і я... Світу побачив. Між знатними людьми культури набрався. А вже всяких вин перепробував!..

— Брешеш! — сказав беззаперечним тоном баришник.— Ти не пив шампанерії. Я не пив зроду, і ти не пробував.

— Я? Та шампанерія для мене була отак — тьху! Тільки оком мигну — і вже на столі.

— А я кажу — брешеш! Як ти міг її пити, коли я не пив? Я хазяїн, а ти хто? П'явка. Нещасна комаха, а теж пнеться поміж люди. Геть!

— Я ж не кажу, що зараз...— позадкував музикант, помічаючи, як жилава рука вже потяглася до повної склянки. Це вже було недоброю

ознакою, і Гришка винувато пробурмотів: — Це не зараз... Це тоді пив я шампанерію, коли в архієрейському хорі співав.

— Не співав! — ще сильніше гримнув баришник і повну склянку пива вихлюпнув в обличчя музикантові.— А я кажу—• брешеш!

— Брешу... брешу!—забелькотів гітарист, витираючи обличчя рукою.

Ніхто його не захистив, нікому його не було шкода, а розлучений баришник уже поривався підвестися з стільця, щоб прикінчити його одним ударом, та стримували друзі.

— Я йому зараз дам! Як він сміє... брехати! Шампанерію пив!.. А я не пив... Як він може при мені отаке говорити? Я не пив, а він...— і голос йому урвався, бо в цю хвилину якийсь високий парубок, злегка похитуючись на йогах, розчинив двері й гукнув:

— Гей, бабо, звертай з дороги!

— Кому звертати? Шантрапі отакій, бузувірові, що старших не поважає? Та я при царизмові навіть пану приставу не звертала з дороги. Сторонися ти від мене! — наказував жіночий голос, і парубок здався.

— Не впізнав тебе... їй-бо, не впізнав! — і, обернувшись до друзів, з якими він нещодавно пиячив, парубок гукнув:

— Зуйка!

До пивниці ввійшла забруднена в глину жінка, з заспаними очима, розпатлана й п'яна. Ні на кого не звертаючи уваги, вона попрямувала до прилавка.

— Наливай!

— А гроші? — В очах Жигая засвітилися веселі вогники.— Гроші маєш? Тобі ж відомо, он висить табличка,— і Севастян Миколайович повів рукою до стіни.— Читай!

— Неписьменна...

— То я можу тобі прочитати.

— Ну, муха ти! Наливай, кажу тобі, а то посуду переб'ю! Жигай по цьому зрозумів, що баба Зуйка вже під повним

градусом, і накрив склянки рукою.

— Ти дивись мені, а то міліцію гукну.

— Що ти страшиш мене? Та я ні бога, ні чорта не боюсь, бо я з чортами давно покумалися.

У пивній так і розлігся регіт. З-за столиків підводились п'яниці, жадібні на видовиська, на гостре слівце, на жарт, та ще коли той жарт зривається з вуст сп'янілої Зуйки.

— Чули? З чортами вона покумилась. От бісова душа! І таке ж придумає.

— Послухаємо, що вона ще скаже.

Зуйку обступили колом вищі на цілу голову чоловіки й парубки, дивились на неї незлобиво, усміхалися.

— Ти йому, Зуйко, залий за шкуру сала!

— І заллю! Не дасть .чарки — заллю! У мене ось тут чвертка олії,— і вона почала порпатися в оборках рясної спідниці, шукаючи в ній кишеню.

Жигай явно боявся Зуйки, тому що вона, безстрашна й одчайдушна під чаркою, могла здійснити свою погрозу.

— Хіба тобі, Севастяне Миколайовичу, шкода для неї чарки? Ну, я можу заплатити. Лий! Я тебе, бабо, почастую. Гуляй, як у тій пісні співається: "Пей, пропивай, что пропьем — наживем!" Ось даю гроші. Частуй!

Зуйка уважно оглянула чоловіка, який збирався її частувати, і сказала:

— То це ти, Андрію, мене хочеш частувати?..

— А хоч би і я. Хіба мої гроші чимсь гірші, аніж у людей?

— Так у тебе ж діти малі... Чим їх годуватимеш завтра? На олію залиш, на хліб. Бачу я: про дітей рідних забув, зовсім забув.

— Ти мені, тітко Зуйко, про дітей не згадуй! Хіба я не батько їм? Теж мені, повчає. Сам знаю, що робити. Не малий.

— Не сердься, Андрію. Ти гадаєш, як баба Зуйка випила, то вона і душу свою, й совість, і розум пропила? Ні. Совісті я не пропивала і не проп'ю! А випиваю за власні гроші. Геть від мене! — гримнула на чоловіків.— Чого повитріщалися, як барани на нові ворота? Не бачили мене зроду! Іроди ви, а не люди! Тьху на вас!

Ніхто на неї не ображався і ніхто не відійшов до свого столика. Зуйка з рясної спідниці дістала срібну монету, поклала Жигаєві на прилавок.

— Не бійся, жаднюго! Лий, сама сьогодні розплачуюсь за все. Огірок дай, та не жовтяк, а тверденький, і хліба кусень вріж.

Забулькала у склянку горілка. Випила Зуйка, втерлася рукою і почала закушувати.

— Що, бабусю, смачна? Показала парубкові язика.

— Допитуєшся тут, краще б до дівки пішов та приголубив її як слід.

— А ти, бабо, замолоду гарною була?

— Була,— метнула очима па того, хто про молодість їй нагадав.— Статна була і вродлива. Трьох синів і одну дочку мала, чоловіка мала. Добрий був у мене муж, сильний... За силу й сподобався. На плотах працював, і я біля нього. А потім чоловік у Дніпрі втопився п'яним... Синів пожерла війна... всіх до одного. Сама лишилася в світі. Нікому не потрібна. Хтось жартома спитав:

— У Денікіна сини служили?

— Це хто мені таке сказав? — І очі її блиснули погрозою.— У Червоній Армії мої сини полягли. За Радянську владу воювали. Пенсію мені дають, а я пропиваю. Горе своє заливаю. Полягли мої сини в боях. А в дев'ятнадцятім году дочку замордували мамонтовці... Красива, молода!.. На сцені любила грати... Ой яка ж у мене дочка була славна! Як троянда рожева. Не стало... Нікого... Одпа-однісінька тепер... І нікому мене пожаліти, і нікому за мене заступитися.— Зуйка заплакала, потім дістала ще гроші, поклала на прилавок.

— Наливай!

— Не дам! Ти вже й так п'яна.

— За свої п'ю! Кажу тобі — наливай! Чуєш? Ти, пацюк, жаднюга, шкуродер!

П'яні гуляки потішалися з баби, а старий Жигай, не ображаючись на неї, думав: "Хіба налити ще чарку?" Налив.

Випила, сп'яніла ще дужче, підійшла до Гришки Галайчука:

— Заграй, я заспіваю. Співатиму, Гришо, бо все одно і доля моя пропаща, і життя моє пропаще. Грай!

Гриша заграв її улюбленої, а Зуйка, підперши кулаком посивілу голову, заплющила очі, щоб нікого не бачити, і завела сумну й тягучу нетутешню пісню, що її чула й вивчила вона ще замолоду на Херсонщині.

— Тю, бабо Зуйко, такої ти завела, що душу вивертає! Краще випий іще чарку.

Зуйка розплющила очі, сказала:

— І вип'ю!

— Еге, на дурничку всякий вип'є, ти зароби спочатку.

— А як же я маю заробляти?

— Ось тут перед пивною, на майдані, калюжа. Сядеш посеред калюжі — дам чарку! — і баришник, озирнувши таких же п'яниць, як і сам, задоволено всміхнувся.

У пивниці так і вибухнув регіт та вигуки:

— Я на пляшку дам, щоб на кумедію отаку подивитись.

— Та хіба ж вона сяде в калюжу?

— А не обдурите? — перепитала Зуйка, підводячись з ослона.

— Сміються вони з тебе,— хотів було стримати її музикант Гришка,— не йди. Хіба не бачиш — всі вони повпивалися.

— Піду! — сказала, не тямлячи вже нічого, Зуйка. Похитуючись і плутаючись у рясній спідниці, вона попрямувала до дверей, а слідом за нею рушили всі, бо таке видовище може трапитися рідко.

Горів ліхтарик, і його тьмяне світло відбивалося на тихій поверхні калюжі. Жигай уже ось кілька років збирався засипати цю ковбаню, та для цього ж потрібні якісь гроші. Саме це й стримувало його благі наміри.

"Майдан громадський, то громада й мусить це зробити. Треба нагадати Карпові Нехльоді, а він голову сільради викличе, накаже йому привести до порядку майдан... Бо куди таке діло годиться? Скрізь па вулицях сухо, а тут майже до половини літа лисніє, не висихаючи, отаке багно".

Зараз біля цього багна стоїть гурт підпилих баришників.

— Му то як, полізеш?

— Полізу!

— А сядеш у калюжу?

— Дві чарки даси? — запитала Зуйка, нетвердо тримаючись на ногах.— Якщо дві чарки — тоді сяду.

— Три дамо...

— Пляшку поставимо гуртом!

— Тільки ще й руками поплескай.

У натовпі стояв і Гришка Галайчук. Йому шкода було старої жінки, але він боявся прогнівати оцих гуляк, які частують його, які дають йому часом шмат хліба, ковбаси, огірок або шматок сала. Ще раз він узяв Зуйку за руку:

— Отямся! Ти п'яна... Не йди, не сором себе!

— А що мені сором? Грошей уже немає, а випити ще хочеться... Не заважай мені, Гришо!

У гурті закричали:

— І справді, що ти їй заважаєш? Нехай іде! Пляшку горілки заробить.

— Ех, ви!..— крикнув гітарист, сповнений люті.— Хіба ви люди? Ви — звірі! Звірі! — і швидко пішов звідси геть, щоб не бачити такої ганьби й наруги над старою жінкою.

Зуйка перехрестилася до церкви, що вирізьблювалась на фоні зірчастого неба дзвіницею, і сказала:

— Прости мені, діво пречистая, що впилася дуже. Та не дам я себе на ганьбу і глум п'янюгам.

— Що? Ти відмовляєшся?

— Ми тобі три пляшки поставимо!

— Хочеш — чотири поставимо, тільки лізь у багнюку, розваж нас, Зуйко!

— Сам лізь туди, дурисвіте, а я гляну, якою свинею ти станеш, та досхочу посміюся з тебе. Бач, чого закортіло їм! Гадали, як баба Зуйка впилася, то вона... вона й розум свій пропила? Ні, не пропила... Сміятися надумали? А я тепер сама з вас посміюся... Що? Посміюся з гультяїв отаких, п'янюг нещасних!

— Ти, бабо, говори, та не заговорюйся.

— А що ти мені зробиш? Ти думаєш, боюся вас? Не боюся. Повиходили диви... дивитися, як баба Зуйка за чарку горілки у багно полізе... На сміх мене, на глум... Не діждетесь! Щоб вам чарка ота в горлянку не полізла та щоб вона вам розум затуманила, щоб вона вас, окаянних, з ніг позбивала! Отак і стійте біля цієї ковбані, а я додому... додому піду, бо спати мені охота... Спати...— І Зуйка, хитаючись, почовгала собі у темну вулицю.

Комсомольський клуб розмістився в колишньому будинку пана пристава. У найбільшій кімнаті, де була в нього світлиця, горіла зараз гасова лампа "молния", освітлюючи юнаків і дівчат, які уважно слухали Єгора Шульгу.

А за темними вікнами біля густих куїцф бузку, що вже ряснів рожевим суцвіттям, стояв з своїми однодумцями Матюша Жигай, і груди йому наливалися люттю.

— Без мене... Хто дозволив? Як посміли?

— І про що ото він їм так розпатякує? — запитав хтось із спільників, вказуючи на промовця, що азартно розмахував руками.

Очі в Єгора виблискували, кучеряві пасма волосся часом спадали на крутий лоб, і він відкидав їх назад різким рухом голови.

— Слухають... Ти дивись, Матюшо, як його слухають.

— За мною! — наказав ватажок і рішуче попрямував до ґанку.

— Я вважаю, товариші комсомольці й комсомолки, що нам з таким становищем не можна більше миритися, а треба прямо й одверто сказати — подібним людям не місце в рядах комсомолу!

І ці останні слова промовця почув Матюша Жигай, бо саме в цю хвилину він переступив поріг світлиці. Кілька секунд Матюша, примруживши очі, дивився на Єгора Шульгу, потім, різко обернувшись до дверей, владно гукнув:

— Заходь, братва!

Матюшині спільники мовчки розміщувались на вільних стільцях. Але по тому, як грюкали вони тими стільцями, як тхнуло від них перегаром самогону, було ясно для всіх, що прийшли вони на збори з лихим наміром.

Єгор метнув очима на Ольгу, та зрозуміла його застережливий погляд і у відповідь ледь хитнула головою: мовляв, не бійся за мене. Все я бачу, все розумію сама.

Матюша виждав, поки розмістилася його "братва", потім, не сідаючи, оглянув усіх, зупинившись найдовше поглядом на Ользі. В очах його світилася неприхована злість і образа. Губи тремтіли. Обличчя стало бліде.

— Хто?..— задихаючись, почав він.— Хто, я вас питаю, без дозволу секретаря осередку смів розпочинати збори? — І він підійшов до столу, де сиділа Ольга Ярош з кількома комсомольцями— Що це за президія? Я пропоную обрати для ведення зборів...

— Іди проспися,— сказала Ольга, не підводячись з місця.— Ти п'яний, а п'яним тут не місце!

— Що? — вирячив Матюша здивовані очі.— Мене?.. Проганяти?..— І він уп'явся руками в ріжок стола.— Я щось тут не добрав... Не розумію... Кому це сказано?

— Тобі сказано, колишньому секретареві осередку.

— Колишньому...— І він дико зареготав.— Як це — колишньому? А хто ж теперішній?

— Ще невідомо. Обраний новий склад бюро.

— Без мене?.. Без мого відома, без мого дозволу?! — І вже сміх його увірвався, видно тільки хижі очі, запалені гнівом.

— Тричі призначався твій звіт, і тричі ти не з'являвся, зривав збори. Я маю дозвіл окружкому провести збори без тебе і обрати новий склад.

— Брехня! Не вірю! — закричав Матюша і гахнув по столу кулаком так, що забряжчав графин з водою, б'ючись об гранчасту склянку.— Не вірю тобі!.. Чуєш? Ми всі не віримо...— І на підтримку своєму ватажкові озвалися сильні горлянки:

— Не віримо! Перевибра-а-ать! Головою обрати Жигая!.. Матюшу Жигая!

— Жига-я-а-а!

Підвелася за столом Ольга Ярош.

— Товариші!

— Які ми тобі товариші? — крикнув Матюша Жигай.— Ми тут всі одне одного знаємо, а ти... Хто ти така? Хто тебе прислав сюди командувати нами, вказувати нам? Ми самі знаємо, що нам робити.

— Геть! Ге-е-еть! — знову зняла крик "братва", не даючи вимовити й слова.

І тоді, рвучко підвівшись із стільця, наперед вийшов Єгор Шульга.

— Ви, бовдури нерозсудливі, куди це прийшли? До клубу на комсомольські збори чи на вечорниці?

Його грізний вигляд, його палаючі обуренням очі вплинули на "братву". Не знаючи, як діятиме їхній ватажок, вони притихли.

— Доки ми будемо отаке терпіти? Чи в нас немає Радянської влади, а чи Жигаї та Нехльоди світ нам заступили, що ми, як сліпі кошенята, нічого не можемо вдіяти проти них? Чи, може, ми такі кволі, та немічні, та боягузи?

— Он ти як заговорив? — озвався Матюша.— Ви чули? Ви всі чули, як про начальство... Про самого товариша Не-хльоду!

— Коли він дозволяє, щоб куркульські синки верховодили у комсомолі, значить, сам Нехльода — їхній посібник, і його треба теж знімати з посади! Так я думаю.

*— Ага, підкопуєшся під начальство? Добре... Сьогодні він про це знатиме. Сьогодні я сам йому все розкажу.

— Розказуй,—продовжував Єгор.—Я за правду де хочеш битимусь. Але досить нам мовчати! Треба діяти. Треба очищати наші лави від куркульських синків та їхніх прихвоснів, приймати в комсомол бідняцьку молодь, тих, хто знає труд, хто любить Радянську владу, хто може за неї постояти...

— А ми всі? А я, по-твоєму, не люблю Радянської влади? Говори... Ні, ти говори, що думаєш. Нехай слухають, нехай свідками будуть. Я тебе припечу де слід. Тепер ти не викрутишся, ні! Тепер ти в моїх руках.

— Не погрожуй, бо я твоїх погроз не боюся! Чуєш ти, п'янюго!

— Що ти сказав? На мене? Таке слово... Чули? Ви чули, що він сказав?

— Гнати треба вас з комсомолу — ось моє слово. І першого Жигая гнати і всю його банду!

— Ми бандити? Я прошу це занести до протоколу! Я вимагаю! Я не потерплю!..

— Не потерпимо! — гукнули розлючені голоси.

— Геть!

— Не давати йому слова!

— Ге-е-еть!

— Хай говорить! Послухаємо.

— Говори все, Єгоре, все, що знаєш.

— Не хочемо слухати! Не хочемо!

Ольга Ярош постукала олівцем по графину, але це не втихомирило розлючену "братву". І тільки тоді, коли Матюша Жигай, підвівши руку, вигукнув: "Братва, замри!" — настала тиша.

Очі Матюшині вп'ялися в Єгора. З якою насолодою він би пустив гарячу кулю в оці широкі й сильні груди помічника механіка, щоб навіки заціпити йому вуста. В душі Матюшипій відбувалася боротьба. Поступитися перед Єгором у таку хвилину— значить, визнати тяжке обвинувачення, поставити себе в безвихідне становище перед всіма комсомольцями, скласти свої обов'язки секретаря осередку. Але й вимагати пояснень Матюша не міг, бо відчував по тону голосу, по Єгорових очах, що він знає таємницю нападу біля містка, знає напевно, тому так сміливо обзиває його, Матюшу Жигая, бандитом.

"Хто виказав? Хто?" І ватажок ширяв очима по своїх спільниках, намагаючись виявити серед них зрадника.

"А може, це він хоче мене тільки впіймати? Батько розповів йому про випадок біля містка. Коли б він щось знав напевне, то вже давно б проговорився..." І Матюша Жигай, примруживши очі, сказав:

— Коли почав мене обзивати бандитом, то продовжуй, розкажи всім, який я бандит. Кого я вбив? Кого пограбував? Все говори. Я послухаю, і ось вони всі... теж нехай слухають, бо інакше... за такі слова я знайду на тебе управу.

— Ти не погрожуй! Чуєш? Не погрожуй мені,— відповів Єгор, зневажливо оглядаючи свого давнього ворога.— Управу не ти шукатимеш на мене, а управу знайдемо па тебе ми, бо ми чесні комсомольці і біля містків у темну ніч не роздягали людей.

— А я роздягав?.. Говори!..— зблід уже зовсім Матюша.

— Роздягав,— спокійно відповів Єгор.— Батька мого роздя-гав^лійниченка, Головатого...

— Брехня! Нагла брехня! Хто може таке довести? Хто це бачив? Хто це знає?..

— Я це бачив і я це знаю,— озвався з дальнього кутка глухий голос, але той голос примусив Матюшу Жигая одсахнути-ся від столу.— Що ж, я вже розповідав Єгорові і мав сьогодні розказати вам усім, товариші комсомольці, який гріх маю на душі.

— Вийди, Пилипе, сюди, до столу. У залі настала мертва тиша.

Наперед вийшов тихий, бідно одягнутий юнак. Він уникав дивитися товаришам в очі, а, схиливши голову, почав:

— Не можу отак на світі жити. Встану вранці — думаю, спати лягаю — думаю... Совість нечиста в мене, і я далі не можу... не можу мовчати. Ото чули, може, ранньою весною біля містка роздягли... То він ось, Матюша, умовив і мене, й інших на чорне діло.

— Брехня! Не вмовляв! Нічого не знаю. Не був я там.

— Був! — сказав, підвівши голову, Пилип Кострица.— Був! Я правду кажу. Я згодний нести покарання. Я заслужив. І мені не місце тут, серед вас, хороших, чесних комсомольців. Якщо до суду треба віддати — віддавайте, я згодний. Тільки не можу довше мовчати. Темний я, неписьменний. Йому вірив... а того не розумів, у яку яму він мене затягне. Ось і все. Що хочете робіть, а в комсомолі мені тепер не місце. Я розумію це сам. Я для того прийшов на збори, щоб про все вам розказати. А тепер я піду...

— Ні! Не підеш! — закричав Матюша Жигай, хапаючись за зброю.— Не підеш, доки не зречешся своєї брехні! Не було того, що ти зараз тут розповідав. Вигадав усе. Для чого вигадав? Хочеш їм прислужитися? Топиш невинних людей? Ганьба тобі! Ганьба!..

І тоді щось дивне сталося з Пилипом Кострицею. Тихий перед цим, пригнічений і засоромлений, він одразу наче переродився на очах у всіх. Досі схилена голова раптом підвелася. Поглядом, сповненим здивування й образи, він дивився в обличчя Матюші.

— Ні, тепер уже душі моєї ти не купиш! І на брехню не повернеш мене. Ти винний у всьому! Ти мою совість зачорнив! Людям в очі дивитись не можу. І хоч не вбив я нікого і не роздягав нікого, та з тобою разом на темне діло йшов і каюся зараз. Каюсь чесно, а ти знову штовхаєш мене на брехню? Та я тебе, гаде, власними руками задавлю! — і з небувалою спритністю Пилип Кострицяя схопив Матюшу за горло.

— Пилипе, отямся! Що робиш? — крикнула Ольга, і цей крик спинив розлюченого юнака. Блідий, з тремтячими руками, він глянув на дівчину і, нікому нічого не сказавши, вийшов за двері. Як тільки його не стало, Матюша Жигай нахабно заявив:

— Так от, нікуди, ні до якого моста я не ходив. Нікого не грабував. Все, що ви тут зараз чули,— нагла брехня. І я розумію, для чого це зроблено. Це зробила вона, Ольга Ярош, щоб мене вижити з секретарювання!

— Жигай, ти думай, що говориш!

— А що мені думати? Хіба не ясно й так, куди воно гнеться? Тільки не на того натрапила. Я без бою тобі не дамся. Краще їдь туди, звідки приїхала! Без тебе нам жилося спокійніше. І я так гадаю...

— А я так гадаю, що тобі треба негайно залишити збори,— сказала, стримуючи хвилювання, Ольга Ярош.— А справу про напад біля мосту ми передамо слідчим органам.

— Виганяєш? Ти мене виганяєш? — верескливо запитав Матюша і сів у першому ряду на вільний стілець.— Цікаво... Дожився, щоб мене, секретаря осередку... Я хочу знати, за віщо? Які причини? Який промах я зробив у роботі? Скажи...

— Скажу.— І Ольга Ярош глянула просто у вічі Матюші. Він витримав той погляд і, поклавши ногу на ногу, приготувався слухати.— Так ось я з чого почну, товариші! В таких умовах, як зараз, важко проводити збори, але ми їх проведемо. Я вважаю великою ганьбою для тих комсомольців, які не тільки запізнились, але навіть прийшли сюди п'яними. Та ми вже чули тут і знаємо, що це за комсомольці. Це хулігани, п'яниці, бешкетники. І ватажком, натхненником, організатором усіх чорних справ був Матвій Жигай — секретар комсомольського осередку. ♦

Далі їй не дали говорити:

— Ге-еть! Ми не визнаємо тебе! Ге-е-еть!

— Ти контра! Ти приїхала розганяти комсомол! Товаришу Нехльоді поскаржимось...

— Не думайте, що коли ви будете кричати отут, то я піду із зборів чи виїду з слободи. Знайте: з слободи я не виїду, доки комсомольська організація не буде такою, якою належить їй бути. Все вороже нам, гидке, непотрібне, все те, що гальмує і заважає нам у роботі,— ми викорчуємо, як бур'ян. А в цьому допоможе нам Радянська влада. А зараз я пропоную вам негайно здати зброю!

— Я плюю на все, що сказала тут оця... приїжджа! — підвівшись з місця, заявив Матюша Жигай.— І на рішення ваше плюю... Не маєте

права без мене, без основного активу...— І він підійшов знову до столу й, нахабно дивлячись в лице Ользі, продовжував: — Наївна ти, деточка! Ну хто ж тобі здасть зброю? Та й взагалі... Як смієш ти командувати мною?

— Що це за поводження? Це хуліган, а не секретар! Вивести його звідси, якщо сам не хоче...

— А це хто мені погрожує? — позирнув на зал Матюша.—-Тихо! Не так буде, як ви хочете, а так, як наш актив зараз вирішить. Ану, братва, до роботи!

Підвелися лобуряки, ждуть, що накаже — те й робитимуть. Але Матюша поки що вичікував сам слушної хвилини.

— Ану, дай сюди протокол сьогоднішніх зборів! — І, вихопивши у секретаря кілька списаних олівцем листків, Матюша швидко розірвав їх на дрібні шматочки.— Ось ваше рішення! А я був і буду секретарем осередку...

На столі чаділа "молния", бо не вистачало вже, мабуть, гасу. Ніхто не вкручував ґнота, і він червонів все дужче. В залі стояла напружена тиша, тому так добре було чути кроки Єгора Шульги, що підходив і собі до столу президії. Він зупинився проти Матюші. Кілька секунд вони мовчки дивились один одному в очі, а за ними напружено й тривожно стежили всі, особливо Ольга.

їй хотілося зупинити, застерегти Єгора від непродуманого вчинку, та вона поклалася на його витримку й розсудливість, а серце їй завмирало у грудях від хвилювання.

"Ой, що ж воно буде? Мабуть, по-доброму не вийдуть розбишаки. Доведеться міліцію гукати. Міліцію... Але як гукнути, кого надіслати..."

Першим порушив мовчанку Єгор, владно сказавши:

— Ти вже не секретар і не комсомолець...

— Ха-ха-ха! — нервово зареготав Матюша, але сміх його швидко урвався, бо він помітив, як сильна Єгорова рука стис-лася в кулак, а погляд не віщував нічого доброго.

— Іди звідси геть! — наказав Єгор, готовий у цю хвилину на все.

— Ану, братва, сюди, на поміч! — гукнув Матюша, відступаючи од столу.

Заскрипіли задні лави, метушливо загупали об підлогу чоботи.

— Ще раз пропоную здати зброю, негайно залишити збо* ри! — І Ольга підвелася.

Вона бачила перед собою ворогів. Серце її билося мов наві-жене, а гострого погляду очей ні на мить не зводила з Матюші, рука якого вже нервово намацувала зброю.

Ось він вихопив револьвер. Секунда, але вона вирішила все.

Не пам'ятаючи себе, Ольга метнулася до Жигая, заступивши собою Єгора. Це було так несподівано і незрозуміло для Матюші, що він дурнувато закліпав віями, а потім, про щось здогадавшись, раптом голосно зареготав.

— Тепер мені все ясно... Він, Єгор, з цією потаскушкою...— А далі голос йому урвався. Сильним ударом Єгор збив Матю-шу з ніг. Хтось погасив лампу, і тоді все змішалося в одну чорну, рухливу озлоблену масу. Хтось кричав від болю, хтось матірно лаявся, незважаючи на присутність дівчат, що, збившись у куточок, тремтіли від страху.

Чувся хряскіт, важке дихання, сопіння та гупання кулаків. З грюкотом падали на підлогу стільці.

— Бий їх, гадів! — чувся заохочувальний Матюшин голос. У відповідь озивався Єгор:

— Я тебе вдарю! — І глухо бухав удар важкого кулака. Раптом сильно грюкнули двері, пролупав виразний крик

ОЛЬЛІ:

— Міліція!

Це магічне слово подіяло на всіх. З розідраними сорочками, з синцями на обличчі підводилися Матюшині однодумці з підлоги і, позираючи на двері, слухняно здавали Єгорові зброю.

Хтось засвітив знову "молнию", і тільки тоді зрозуміла "братва", що ніякої міліції немає, а біля дверей з револьвером у руках стоїть сама Ольга Ярош і суворо, владно, мов досвідчений командир у бою, запитує:

— Всіх роззброєно?

Матюша зрозумів тепер, як ловко одурила його Ольга. Та зараз він був безсилий щось їй вчинити. Зброя була в руках Єгора та його друзів.

— Як ти вважаєш, Ольго, одвести нам їх до міліції чи, може, заяву напишемо, і нехай начальник викличе їх до себе?

Єгор явно з них глузував. Хоч у нього теж пошматована сорочка і під оком красується помітний синець, але вигляд у нього переможний. Він навіть жартує, насміхається, почуваючи за собою силу й підтримку чесних комсомольців.

— То як же вирішимо, товариші? Може, ми самі одведемо оцих розбишак до міліції?

— Списки дамо і заяву напишемо,— порадила Ольга.— Міліція розбереться потім сама. А зараз,— і Ольга навстіж розчинила двері,— виходьте!

її владний голос, її тверда рука із зброєю, що виблискувала при світлі гасової лампи, впливали добре.

Першим пішов до дверей Матюша, погрозивши кулаком:

— Ну тепер і вам пощади не буде! Ви ще про мене згадаєте. А з тобою,— зупинився він проти Ольги,— з тобою в мене буде окремий рахунок... Я тобі цього вечора не забуду!

Ольга навіть і словом не обізвалася до нього, тільки запитала в Єгора:

— Всі вийшли?

— Всі.

— Тепер можна продовжувати збори.— І члени президії зайняли свої місця за столом.

Надворі була вже пізня ніч, коли закінчились ці незвичайні збори.

Ольга, вийшовши з приміщення, відразу помітила край паркана самотню жінку.

— Зіню, ти?

— Я... Думаю, може, страшно самій повертатися додому. Ніч темна... Вийшла зустрічати.

— Дорога ти моя! — І Ольга зворушливо обняла подружку.— Я вдячна тобі дуже, дуже!..

— А я все одно сьогодні буду вашим провожатим,— заявив Єгор.— Не заперечуєте?

— Та ні,— посміхнулася молодиця, глянула на Ольгу і без слів зрозуміла її притаєну радість і мовчазну згоду.

Вулиці були тихі й безлюдні. Ніде вже не світилися вогні, лише на базарному майдані, проти пивниці Жигая, блимав під закопченим склом ліхтарик.

— Одне гніздо осипе розворушили, а друге ще стоїть ось незаймане, — сказав Єгор.

— Нічого,— позирнула Ольга на вивіску.— Доберемося згодом і до цього гнізда.

Не встигли дійти до моста, як Зінька раптом зупинилася.

— Дивіться...

Край дороги лежало щось чорне. Чи хтось свиту загубив, чи, може, тут знайшов собі перепочинок якийсь п'яниця, що його звалила горілка, і він заснув, не діставшись до своєї хати.

— Заждіть,— сказав Єгор, вирушаючи вперед, а слідом за ним несміливо й сторожко попростували Зінька з Ольгою.

— Та й чого це ви тут лежите? — запитар Єгор.

— Ой боженько, не встану,— почувся жіночий голос, і Зінька одразу впізнала Зуйку.— Сил нема... Допоможи мені на ноги підвестися, а потім я сама піду.

Єгор підняв Зуйку, але вона не відпускала його, чіпко тримаючись за нього руками, щоб не впасти знову.

— Хильнула зайву чарчину.

— А навіщо ж ви п'єте? — запитала Ольга, розглядаючи невідому їй жінку.

— Навіщо п'ю?..— перепитала Зуйка і гірко заплакала.— Ой доченько, коли б ти знала, скільки я горя в житті зазнала. Ет, що там говорити! Допомогли — і спасибі. Я ось, перепочину трохи та й піду додому.

— То ми вас проведемо,— сказала Ольга, відчувши в словах сп'янілої жінки велике, невтішне горе.

Зуйку повели через майдан. Вона йшла заточуючись, говорила щось про синів, про дочку, плакала, і кляла себе, і просила в бога смерті, щоб не мучитись, а її, як могла, заспокоювала Ольга, обіцяючи провідати завтра. Жінка, відчувши ласку й людяність, плакала ще дужче й говорила:

— Хіба це я п'ю? Це душа моя п'є і душа моя плаче. Щастя мала... діток мала... Де вони? Де мої діти? Одна... Як билина, одна-однісінька. Нікому не потрібна п'яниця...

Спинився біля якоїсь крамниці дід сторож з дерев'яною стукачкою, пізнав Зуйку, сказав:

— І охота вам, люди добрі, валандатися з нею... Все одно вона вже пропаща! — Та й пішов собі між рундуками.

А надворі ніч весняна, тепла... А над головою розляглося таке широке, бездонне, всіяне зірками небо.

* * * #

До Шумейкової світлиці несміливо зайшов Філька, в якого звисав порожній рукав сатинової сорочки. У сірих очах світилося страждання, і увесь він, згорблений, неприємно вразив своєю появою хазяїна.

— До вас я, Аркадію Павловичу, боржок хочу забрати. Чув я: моє місце Демид Плахотка заступив...

— Мій млин — кого захочу, того й візьму на роботу.

— Правда, млин ваш. Ви — хазяїн. А Плахотка, що ж, нехай працює: вій здоровий, руки має, а я тепер... іншої роботи шукатиму?

— Сам винний. Не бери чужого, не крадь!

Філька начебто й не чув тих слів, бо продовжував говорити про своє:

— А однорукого, значить, вам не потрібно, правда? Нехай пропадає сам, нехай з голоду пухне сім'я — до того вам діла немає!

— Це ж ти до чого ведеш? — І брови в Шумейка зійшлися на переніссі. Це було ознакою того, що хазяїн починав уже сердитись. А хазяйську вдачу добре вивчив Філька. Та зараз він не зважав ні на що.

— А до того й веду, хазяїне, що вдома мої діти вже тиждень хліба не бачили, картоплею годуються.

— До речі, про твоїх дітей. Розбестив їх так, що вони тільки шкоду людям роблять.

— Мої діти? Яку шкоду?

— А таку. Дочка Марія бачила, як твій хлопець грудкою забив гуся. Дивись, коли ти їх не вмієш учити уму-розуму, то я навчу.

— Ви коли хочете мати гусей, то наглядайте за ними, а то мій синок одне забив, а я застану в себе на городі гусячий виводок, то всіх переколошкаю або зажену до свого хліва, а ви мені відшкодуєте збитки. Отак і знайте.

— Бачу, ти гострий став, мов окунь,— сказав Аркадій Павлович, примруживши очі, в яких уже бушувала злобна каламуть.— Догадуюсь: на Романа покладаєшся, гадаєш — захистить тебе?

— Може, й захистить, бо куди я придатний? Який з мене тепер робітник у сім'ї?

— Не тягни чужого.

— З пестатків на таке зважився, з горя потягнув. Хіба від того ви збідніли? Піймався—до міліції одведіть, щоб все по закону було, а ви що зробили? На циркулярку мене за жменю борошна...

— Там не жменя, там з півпуда було.

— А ви,— продовжував своє Філька,— на циркулярку мене... "Будь, мовляв, калікою повік. Ходи по землі безруким". І ходжу я тепер ось з порожнім рукавом. А самі ви не крали? Самі не обважували людей? Хіба я того не знаю, не відаю?

— Іди геть, не розстроюй мене. Ти, певне, випив десь? Прийдеш іншим разом, бо зараз у мене пі бажання, ні часу немає з тобою розмовляти.

— А як же мені калікою на світі жити? Адже ви навмисне штовхнули мене на циркулярку.

— Свят, свят...— перехрестив його Шумейко,— чи ти в своєму розумі, щоб отаке говорити? Що я, душогуб? Сам ти впав, сам спіткнувся об колоду і впав...

— Хазяїне, про це я знаю та ви знаєте, як було.

— Я ж і кажу: ти п'яний, коли отаке говориш. Іди проспися.

— Не піду! Давайте хоч те, що з вас полагається.

— Зажди, віддам. Зараз у мене грошей немає. Мав он які збитки від поводі... Навідаєшся через кілька днів, а зараз іди собі, не дратуй мене.

— Сказав — не піду, доки не заплатите, що слід,— заявив з настирливою впертістю колишній мірошник.— Не піду!

Тоді Шумейко взяв Фільку за руку і силоміць потягнув його з світлиці.

— Ось туди йди під три чорти!

Філька, оступившись, упав, вдарився головою об дерев'яні приступки.

— Сказано було тобі йти, значить, іди! — промовив Аркадій Павлович і затих, бо таких шаленіючих очей і такої люті він ще ніколи не бачив у колишнього мірошника.

— Отак мене випроваджуєш, хазяїне? Що ж, я піду... піду... Але ти ще почухаєш свою потилицю! — Та він нікуди не пішов, а залишився на подвір'ї, де наймит Семен розколював дерев'яні плахи, заготовляючи сухі дрова на Великдень.

Шумейко нічого більше не сказав, тільки плюнув спересердя і зник за сінешніми дверима. Філька підійшов до наймита.

— Бог на поміч, Семене!

— Спасибі!

Семен мовчки поклав колун, витер широкою долонею піт з лоба, запитав:

— У хазяїна був?

— Був. Хотів одержати зароблене, а він...

— Вигнав тебе з хати?

— Я йому цього не прощу! Є в тебе закурити?

Сіли на колоді. Семен звертів дві цигарки, одну з них дав Фільці.

— Жадний хазяїн наш. Він і мені вже ось за кілька місяців винний гроші, а не дає. "Збитки,— каже,— мав від поводі. Зажди". Ну я і жду...— Семен глянув на порожній Фільчин рукав, співчутливо сказав: — Важко тобі тепер.

— Важко. Як житиму далі — не знаю. Роботи немає... Та й кому потрібний я, отакий каліка?

— Погано однорукому, що й казати. Цигарку ось скрутити — і і* незручно. І як ти потрапив тоді йому на очі? А тепер на твоєму місці та собака — Демид Плахотка. Вислужується перед хазяїном, про все йому розказує. Хтось слово скаже недобре про Шумейка — уже хазяїну відомо. Вредна людина.

— Колись ти, Семене, показував оті штучки, що в денікін-ському штабі знайшов... Пам'ятаєш?

— Пам'ятаю.

— Чи й зараз є вони в тебе?

Семен озирнувся, чи ніхто їх не підслуховує, а потім сказав:

— Та зберігаю, і сам не знаю — для чого. А навіщо вони тобі?

— Хочу добру рибу мати. Знаю ями глибокі... Одну таку штуку кинути — і мішок або й два риби дістану. Виручи. Сам же бачиш, який я тепер. Діти голодують... Хліба — ні рісочки. Картоплею живляться, і тієї не вдосталь... Знаєш, меншенька дочка їсти просить, а синок Івась... Розумієш, чим Івась її заспокоює? "Тато тепер безробітні, не проси хліба, бо немає... Води напийся". А я те все чую. Дивитися не можу...

— Що ж, коли так просиш, можу віддати. Воно мені не потрібне... Я вже думав міліції здати.

— От бач,— зрадів Філька.— Як добре, що не здав. Мені пригодяться. Я це діло знаю... У громадянську війну червоноар-мійці в моїй хаті стояли, від них ту науку перейняв.

— Дивися, щоб якогось лиха не трапилось.

— Не трапиться! Кажу ж тобі: знаю, як треба з ними поводитись...

— Тоді приходь увечері до дупластої верби. Я тобі їх винесу.

— Винесеш? От спасибі! От душа! — І міцно стискав загрубілу Семенову руку, а сам радів, мов дитина.

— Біля річки мене ждатимеш, щоб ніхто не бачив.

— Добре.— І він, зиркнувши на вікна Шумейкового будинку, загадково посміхнувся, промовив:

— Ще ти, хазяїне, згадаєш Фільку! — І низенький горбун пішов до воріт, несучи в душі своїй гнів і образу на Шу-мейка.

О-оІ Він за все йому віддячить. Ще в лікарні, коли лежав з пов'язкою, — не спав ночами. Не давали спати тополі, що їхні крони розчісували степові вітри, не давали спати думи жалючі. Вони отруювали душу, сповняли її тривогою і неспокоєм за сім'ю, вони живили її непрощенною помстою.

"Навмисне штовхнув мене на циркулярку... Скалічив... Куди тепер я піду? Хто дасть роботу, коли є стільки здорових, молодих і дужих людей, що шукають собі заробітків у слободі, шукають і не знаходять? Вирушають потім на відхожий промисел до Харкова й до інших міст. А куди можу піти я? З однією рукою... Що я можу робити? Пропав... Навіки пропав... І я, і сім'я моя.— У такі хвилини занепаду й розгубленості в душі його ще з більшою силою бушувала лють на Щумейка.— Він винний. На його совісті гріх. Я мушу йому помститись, мушу... Тепер мені все одно".

Тільки перед світанком засинав Філька, змучений тяжкими думами, і сон його був таким же неспокійним, тривожним. Часто він кричав уві сні, метався в ліжку, стогнав і плакав, не даючи спати іншим хворим, і тоді Фільку перевели до окремої невеличкої найглухішої палати.

Вранці оглядав його старенький фельдшер, перев'язував рану, і кожного разу Філька болісно стогнав, благаючи:

— Обережніше... Болить... Ой! — і одвертався, щоб не дивитися на рану.

— Чого ти кричиш? Я ж знаю: не дуже болить і заживає добре. Скоро випишемо тебе з лікарні, а ти все ойкаєш.

Філька затихав, дякував досвідченому фельдшеру за перев'язку, а коли залишався в палаті один, намагався заснути, але даремно.

Надходила ніч, і ті ж думи, тяжкі й жалючі, не давали йому спокою.

В гарячій голові виникали найрізноманітніші плани помсти найлютішому ворогові. І там, ще в лікарні, згадав якось Філька перед світанком про Семенову знахідку.

"Боже мій, тільки б умовити його... Тільки б погодився він віддати".

І зараз ще не вірив Філька у свій успіх.

"Добрий Семен. Завжди товаришеві допоможе". І Фільці ставало ніяково, що ось такому чоловікові не сказав він правди, а збирається його одурити, а потім Семен може його, Фільку, виказати.

"А що, як справді викаже? Ні, того не може бути. Він же й сам тоді відповідатиме. Спитають: "Навіщо давав?" Ні, не захоче Семен на себе

біду накликати. А я йому все потім пояс* ню. Він зрозуміє... Він мовчатиме".

Найдовшим для Фільки видався саме цей день, та коли зайшло сонце і небо потемніло, заснувавшись хмарами, він, крадучись, підійшов до умовленого місця.

Злегка ворушилися віти старої дупластої верби, і той шум примушував його сторожко прислухатися. Здавалося, хтось підкрадається до нього, а то вітер війнув, розбудивши очерети. Припокоїлись вони, застигли над темною водою.

Та ось, нарешті, иочулися обережні кроки, і на стежці замаячила постать. Придивившись пильніше, Філька стиха запитав:

— Ти, Семене?

— Я.

Філька підійшов уже до верби сміливіше.

— Давно ждеш?

— Звечора...

У повітрі над сонною річкою, над дрімотливими очеретами й вербами літали кажани. Звідкись линув моторошно жалібний крик сови. У темному небі пропливали хмари.

— Тихо тут...— сказав Семен, тривожно озираючись.

— Приніс?

Наймит мовчки простягнув загорнутий у ганчір'я пакунок.

— Бери, здихаюсь я небезпеки. Поводитись не вмію, а в міліцію нести — ще причепляться: "Чому раніше не здав, для чого зберігав, та навіщо вони тобі здалися?" Халепи не обберусь. Уже я думав просто їх у річку вкинути.

— Ех ти! У річку... Треба це знаючи робити. Спасибі ж тобі, Семене, що мені оце добро передаєш!

— Нехай йому грець, отакому добру! Піду я звідси.— І він, глянувши в небо, промовив: — Хмариться. Коли б вночі дощу не було.

Озирнувся Семен, а вже Фільки біля нього й близько немає. Постояв трохи, прислухався: тихо, безлюдно навкруги, тільки над головою в нього ледь шумить верба на самісінькому вершечку та шамотять під берегом молоденькі очерета.

"Це ж він вночі ловитиме рибу чи, може, на зорьці? А що, коли не для риби йому вони потрібні?" — з'явилася раптом думка, і Семен, коли б глянув у цю хвилину на себе в дзеркало, помітив би, як він сторопів. Пригадались слова, що їх сказав однорукий мірошник біля дровітні: "Ще ти згадаєш Філь-ку!" Він погрожував хазяїнові. Та й як не погрожувати, коли той його скалічив.

"Але навіщо йому оті бруски? Невже мене одурив, не сказав правди? Невже для помсти забрав їх?.." І чим більше думав про це Семен, тим ставав неспокійнішим.

"Куди він їх поніс? Що збирається робити? Це ж коли трапиться якесь лихо — винуватцем буде не тільки Філька, але і я, бо запитають у горбаня: "Де взяв? Хто дав тобі таку штуку страшну?".—"Семен дав". Допитаються — буде мені добрий клопіт".

Уже шкодував, що так легко довірився Фільці й віддав небезпечний пакунок.

"Забрати назад. Негайно! Він ще не встигне нічого зробити. Заберу!" І наймит Семен швидко пішов до Фільчиної хати, але вдома його не застав.

— Як пішов ще звечора, то й досі пе повертався. А що, може, якесь діло маєте до нього? Може, роботу йому знайшли? — допитувалась дружина, але що міг їй сказати Семен?

— Так просто зайшов... провідати, як живе.

— Не питайте,— промовила сумовито жінка.— Лютому ворогові не побажала б такого життя.

— Скажете, що я приходив. Нехай завтра навідається до мене, може, гуртом якусь роботу для нього підшукаємо.— І, попрощавшись з молодицею, Семен вийшов з убогої хати на вулицю.

Тривога в ньому зростала все більше.

"Що ж робити? Де його шукати? З ким поговорити?" Семен згадав про механіка і дуже зрадів цій думці. "Він — своя людина. Розкажу йому все, як було, і Рубан щось порадить".

Роман Петрович був вдома. В хаті сиділи за шитвом і дівчата. Семен, позирнувши в їхній бік, привітався, а потім підійшов до столу.

— Маю справу до вас, Романе Петровичу, секретну. Може, вийдемо на хвилинку?

Господар мовчки підвівся з-за столу, і обоє вони вийшли на подвір'я.

— Так що в тебе за секрети? Розказуй! Семен розповів все по порядку.

— Я був у нього, але вдома його немає. І дружина не знає, де він. Боюсь, Романе Петровичу, а що, як зважився він на лихе діло?..

— Ти нікому про це не говорив?

— Нікому. Оце до вас першого зайшов порадитись.

— Ходімо! — сказав Рубан, відчувши з цієї розповіді небезпеку.— Ходімо швидше. Я догадуюсь, для чого йому потрібні шашки. Фільку треба негайно розшукати і одібрати назад отой пакунок.

Через кілька хвилин механік Рубан разом з Семеном були вже біля річки. Вони пильно дивилися перед собою, сподіваючись розшукати знайому постать, але даремно.

Ось уже височить над берегом труба і корпус парового млина. На вхідних дверях висять важкі замки.

— Нікого,— сказав притишено Семен, озираючи широке подвір'я.

— А може, й справді він пішов на нічну рибалку?

— Може, й пішов,— погодився Семен, якому вже ставало незручно, що він вночі потривожив механіка і, виявляється, зовсім даремно.

Повертались назад мовчки, а коли прощались, Семен сказав:

— Ви вже пробачте мені, Романе Петровичу... І сам не знаю, чому в мене такі думки з'явилися.

— Нічого, нічого, Семене. Перевірити треба завжди. Аякже. Ображена ходить людина. Злість та гнів — погані порадники. До всього можна дійти, навіть до злочину.

— Не думаю, щоб на погану справу він зважився, адже в нього діти, — сказав Семен.

— І то правда,— погодився Рубай. Попрощавшись, воші розійшлися.

Та Рубай цієї ночі довго не міг заснути.

"А що, як Філька десь заховався в лозах і жде, вичікує пізньої години. Люди поснуть, ніхто не заважатиме, і тоді він зробить своє діло, не розуміючи сам того, на що зважився".

Ця думка настільки була ймовірною, що Роман Петрович не міг заспокоїтись. Тихенько, щоб не розбудити своїх домашніх, які вже спали, він встав з постелі, вийшов на подвір'я.

Трохи прояснилось небо. Вже де-не-де поміж хмарами видно було зірки. Не поспішаючи, вдруге попрямував Рубан тією ж стежкою до млина.

Філька справді переховувався в лозах. Його нещадно жигали комарі, але він терпляче ждав, поки церковний сторож проб'є на дзвініці північ.

І коли згодом завмер дванадцятий удар, мірошник вийшов із своєї схованки й попрямував до млина. Він догадувався, чого Рубан разом з Семеном навідувалися сюди. Певне, його намір розгадано, але Філька тепер уже не міг зупинитися на півдоро-зі. Лють ще була настільки сильною, що вона гасила в ньому всі інші думки.

"Нехай відчує... за все: і за руку, і за те, що вигнав з хати, і за всі попередні образи".

Був багачем — і багатства не стане... Він, Філька, підійме на ноги всю слободу, та нехай потім шукають вітра в полі. І горбань навіть посміхнувся від задоволення, уявивши собі оту вирішальну секунду, коли стрясеться від гучного вибуху повітря.

"О, я йому віддячу! Він зазнає від мене подяки. Довіку її не забуде!"

Рішучий у своєму злочинному намірі, Філька рушив до тихого млина. І чим ближче підходив до нього, тим відчутніше зростали в ньому страх і тривога. Але він, перемігши їх, проліз через відому лише йому дірку в паркані і сторожко наблизився до машинного відділення. Вліз через вікно всередину, поклав піроксилінові шашки під двигуном.

Серце його в цю хвилину билося часто й тривожно, та страх той гасила лють і ненависть до хазяїна.

"Все одно тепер мені життя нема, родині моїй життя нема... Нехай же й він, гадина, відчує... Нехай прокинеться та гляне потім, де буде його добро. Швидше б упоратися. Бач, яким зірчастим стає небо. Можуть побачити, можуть упізнати..."

Він поспішав, і тому єдина рука діяла не зовсім вправно. Та ось усе вже зроблено. Філька сторожко йде до паркана, розмотуючи бікфордів шнур. Ще минає хвилина, і він пролазить крізь дощатий отвір, полегшено зітхає.

— Ну, все,— вимовляє Філька, обливаючись холодним потом.— Тепер тільки підпалити...— Він скидає піджак, накривається ним, чиркає сірчаною головкою по коробці. Блимає вогник, загоряється шнур, і вогняна змійка повзе до машинного відділення.

Філька схоплюється на ноги, щоб втекти звідси, але в цю ж мить несподівано чиясь сильна й нещадна рука хапає його за комір.

— Ти посмів? — Важкий кулак механіка підводиться для удару, але не б'є.

Око Рубана приковує прудкий вогник і димок, що швидко пересувається до млина.

Забувши про небезпеку, Роман Петрович метнувся до паркана.

— Куди ти? Назад, Романе! Назад, бо загинеш! — закричав Філька, пополотнівши. Тільки тепер збагнув він всю страхітливість свого злочину. Очі його вп'ялися в постать механіка, що кинувся на видиму невблаганну, жорстоку смерть. А цієї смерті Філька не хотів, тому так одчайдушно закричав вій, намагаючись зупинити, повернути назад, врятувати людину від загибелі.

— Ой Романе! Спинися! Втікай — зараз вибухне!.. Повернися...— І раптом Філька побіг до річки, побіг швидко, як втікає звір від смертельної небезпеки.

"Пропав... Пропав Роман, і я пропав... Тепер уже мені не жити. Кінець!.. У тюрмі, без сім'ї загибель мені буде. Що ж я наробив?.. Що я наробив, нерозумний?"

Філька спинився.

"Куди біжу? Чого втікаю? Все одно... Краще смерть. Навіщо жити з таким гріхом? Занапастить невинну людину... таку людину... О горе моє, горе!" — і він упав на траву, метаючись, мов у гарячці.

"Зараз, ось зараз вибухне, тоді і я рішу себе. Все одно тепер життя мені не буде. Кінець... Діти мої, голуб'ята мої",— згадав він у цю хвилину найдорожче, що було у нього, й заплакав так гірко, як ще не плакав ніколи в житті.

А вибуху не чути.

Філька затихає, підводить голову, вдивляється в бік млина. Там тихо й спокійно. В його очах засвічується надія. Губи вимовляють бажані слова:

— Загасив шнур, загасив... Невже встиг? Не чути вибуху... Не чути.

Філька увесь дрижить від хвилювання й великої внутрішньої тривоги. Він підводиться з трави, йде в напрямі млина, потім знову біжить берегом назад, зупиняється, жде.

"Чого ж я боюсь? Ну, 49ГО? — картає він себе за малодушність і знову повертає до млина.— Але що то за постать? Хто йде назустріч? Роман? Невже він?.. А може, ні? Може, якийсь рибалка вирушає на вранішній кльов?"

Філька стає за кущем лози і очей не зводить з людини, яка підходить все ближче, ближче. Ніяких вудок у людини, тільки в руках якийсь пакунок.

— Роман... Роман Петрович! — скрикує Філька, пізнавши механіка, й виходить на стежку.— Ти встиг загасити? — І горбань відчуває, як йому стає моторошно від того збудження й того страху, які він щойно пережив.— Бий мене! Карай мене, Романе. Мій злочин. Я заслужив. Сам не знаю, що зі мною робилося... Мабуть, розум помутився у мене. Тебе міг невинно занапастити. Бий мене, як хочеш, на все я згодний.

— Не те говориш, Пилипе,— сказав механік, зрозумівши його душевний стан.— За що ж тебе бити, коли ти сам, мабуть, того не розумів, що мав зробити. Подумай тільки, на яке добро піднялася твоя рука. Машини там... А хіба не розумієш досі, чиї машини?

— Його машини, Шумейкові!

— Ну й дурень! — сказав щиросердно Роман Петрович.— Головою треба метикувати. Сьогодні вони ще йому належать, а може, завтра будуть нашими... Зрозумів, проти кого руку підносив? Проти народу трудового, і за це тобі прощення немає!

— Значить, ти мене викажеш? — запитав Філька, благально дивлячись в очі механіку.— Діти в мене... дружина... Не губи! Вік пам'ятатиму і клянусь тобі... таким ділом не займатимусь. Дуже образив мене Шумейко... Скалічив. Бідую зараз дуже. Діти хліба не бачать, картоплею харчуються. Згляньсь, Романе Петровичу, не говори про це нікому.

— Діти... Чого ж ти про них не згадав тоді, коли на таке злочинство йшов? Діти... Уже ми думали про тебе. Якусь роботу підшукаємо — чи десь сторожем, чи, може, щось інше. А на роботу станеш. Ми тобі в цьому допоможемо. А дітям... Нехай прийде твоя дружина — я дам борошна і грошей трохи дам. Чого ж мовчав? Поділимось. І про дітей твоїх подбаємо. А ти: "Не губи!" Хто тебе губити стане, отакого...

Філька піймав Рубанову руку і хотів було її поцілувати, але Роман розсердився:

— Що це ти робиш? Не соромно тобі? Хіба я пан чи піп? Отямся!

— Ти добра людина, Романе, як брат, як рідний брат.— І голос його затремтів від несподіваного ридання.

Не прощаючись, механік пішов уперед, а позаду лишився Філька. Стояв він на одному місці, дивився, як иоволі зникала кремезна постать Рубана і, наче це все діялося вві сні, вимовляв:

— Таку людину міг занапастити... Таку людину... Блідли зорі. На сході небо жевріло світанням. Під берегом, у тихій заводі, ударила хижа щука, полюючи за мальком.

Немов горобці, обліпила тин малеча. Жадібно стежать оченята за Аркадієм Павловичем. Не поспішаючи, він ходить по саду. Там підійме грушу, підточену червою, або знайде яблуко, знівечене гниллю, і, назбиравши отакої падалиці собі в старий картуз, виходить за ворота, де його оточують діти.

— Мені, мені дайте!

— І мені... Я груші люблю!

— А я люблю яблука.

— Чий же ти будеш? — посміхається Аркадій Павлович і гладить русяву голівку хлопчика, а сам думає: "Мені б отакого онука".

Хлопчик дивиться сміливо, і в голубих його оченятах відбивається щире здивування.

— Я Васько Олійниченків.

— Чий, чий? Олійниченків? — допитується Аркадій Павлович і вибирає гниленьке яблуко.— Що ж, і ти, Васько, будеш таким, як твій батько? Га? Не будеш? Ой ти ж козак!

— Буду,— говорить хлопчик і хмурить невдоволено бровенята.— Мій тато хороший. Я тата свого дуже люблю.— І молоді гострі зуби впиваються в цілу, не ушкоджену гниллю м'якоть яблука.

Обличчя в хлопчика кривиться, бо яблуко кисле, але він продовжує його їсти.

— А я Таня Квіткова,— озивається дівчинка.— Я люблю груші.

— Ну, коли любиш, то я тебе почастую,— і дає їй червиву. Усіх обділив, а тоді й каже:

— Ви, діти, попросіть, то я завжди дам, а самі до саду не лазьте, бо той, хто краде, у того ручка всохне.

— А я знаю, старші хлопці обтрусили яблуню в Жигая, а ручки в них цілі,— озвався Васько.

— А я кажу — всохнуть. Хто краще знає: я чи твої хлопці? Васько замовк і уважно подивився на свою смагляву ручку.

— А я не лазила до чужого саду.

— І я не полізу.

— А у хлопців ручки не всохли,— уперто вимовив Васько, і бровенята в нього знову нахмурились.

— Ти, мабуть, теж разом з ними трусив яблуню^

— Ні, я тільки дивився.

— От і погано робили хлопчики. їх бог накаже. Той, хто краде, той захворіє і помре,— стращав Аркадій Павлович дітей.— А тепер ідіть собі грайтеся,— і він хотів було повернутися до хати, коли це озвався до нього сусіда:

— На збори йдете, Аркадію Павловичу?

— На які збори?

— А хіба вас розсильний не повідомляв?

— Яв саду порався, то він мене міг і не побачити. І що ж воно має там бути, на зборах отих?

— Про ліс говоритимуть.

— Он як? — зацікавився одразу Шумейко.— Ліс мені потрібний.

Минув день, а надвечір з усіх кінців Баланди рушили люди до сільради, розташовувались на широкому подвір'ї, густо закучерявленому споришем.

Тут збирались ковалі, теслярі, шевці, столяри, баришники, дрібні крамарі. Сюди сходилися заможні хазяїни, торговці, середняки й слобідська біднота.

Багатії трималися окремо й займали місця спереду.

З приміщення сільради винесли стола, покритого кумачем. Сіли за тим столом голова сільради та секретар. І хоч одразу на подвір'ї стало тихо, голова взяв дзвоника, покалатав ним, поставив той дзвоник на місце і вже потім звернувся до присутніх:

— Так ось, товариші-граждани! Зібрали ми вас для того, щоб прочитати, значиться, вам бомагу, котору ми одержали з округу. Наше обчество клопоталося про ліс, щоб нам одвели кілька ділянок на потреби народу, і нашу просьбу там, значиться, задовольнили. Тільки приписали у тій бомазі таке...— і голова звернувся до високого й худющого, мов жердина, секретаря: — Почитай, Іване, останній рядок, як тим лісом розпоряджатися.

Іван не кваплячись розкрив папку, взяв звідти потрібний папірець і не без вдоволення прочитав:

— "Ліс давати біднякам та середнякам",— і сів на своє місце.

— Чули всі? — запитав голова, і у відповідь знялася буря. Особливо галасували багатенькі слободяни, які стояли ближче до столу.

— Всім давати! Тепер усі однакові.

— Совєцька власть зрівняла.

— Продподаток усі платимо? Кажи — всі?

Наливалися кров'ю обличчя, запалювались злістю очі, стискалися жилаві кулаки.

— Якщо ми платимо продподаток, значить, ліс нам давай!

— Не давати їм, не давати багатіям! —линуло з різних кінців подвір'я, де гуртувалася біднота й слобідська майстеровщина.— Не давати, бо в кожного з них добрі стоги соломи стоять.

•— І дрова є.

— І вугілля вони мають.

— А не стане чим топити, то куплять собі на базарі. Гроші вони мають.

— Не дава-а-ати! Багатіям не дава-а-а...

З натовпу вийшов Аркадій Павлович Шумейко, прямуючи до стола.

Він витер з обличчя піт, поклав жилаву, сильну руку на ріжок стола й, озирнувши людей, сказав:

— Правильно! Тільки чого здіймати галас? Не давати, то й не давати. Такі діла треба вирішувати не горлянкою, а розумом. Ось я й хочу запитати голову сільради.— І Аркадій Павлович нагло глянув йому просто в очі, та глянув так, наче загнуздав одразу, мов доброго коня.— Скажи, Прокоповичу, ліс з урочища Шишкового залишається й падалі за нашою громадою?

На подвір'ї було тихо, але голова, хвилюючись, узяв нащось дзвоник, покалатав ним, поставив на місце і вже потім відповів:

— Таку довідку, товариші-граждани, можу дати. Ліс, значиться, в урочищі Шишковому у повній силі й законності лишається за нашою громадою.

— От бачите,— продовжував Аркадій Павлович, і знову очі його так і ширяли по широкому подвір'ю, де стояли принишклі, але уважні й насторожені слободяни.— Всі чули, що сказав голова? А ви кричите: "Не давати багатіям, не давати!" І не треба. І я сам за те, щоб не давати.

— Що це ти, свате, заговорюватися почав? — вигукнув з натовпу невдоволений Жигай.— Всі ми тепер рівні. Всі гражданами стали, значить, усім треба ліс давати. Хіба не так я кажу?

Аркадій Павлович, не перебиваючи, вислухав свата, але не став із ним сперечатися.

— Так отож і я за ту бомагу,— уперто вимовив Шумейко,— бо в ній сказано ясно: кому давати, кому не давати.

— Правильно! — підтримав Шумейка хтось з передніх лав, здогадавшись одразу, куди він гне, куди повертатиме.

— Начальству в окрузі видніше. Вони старша власть, вони там і командують, що й до чого.

— А ми хіба тут дурні вівці зібралися? — вихопився самотній голос і завмер, бо Аркадій Павлович, насупивши брови, обвів всеньке подвір'я важким поглядом.

— Таке життя настало тепер, що треба нам до всього прислухатися, а свій розум мати. І я так скажу, як ви думаєте. Продподаток ми всі платимо? Всі. Закони Радянської влади всі виконуємо? Всі. Значить, усім і лісу треба давати.

Наче вогняні іскри викресав цими словами, кинувши їх у натовп.

— Бач, як повернув!

— А ти ж гадав, він за бідноту вболіватиме? Та це такий вовк, що всім би нам горлянку перегриз.

— Приборкаємо і його.

— Еге, приборкаєш. А про зятя, про Нехльоду, забув?

— А що може вдіяти Нехльода, коли ми всі згуртуємось?

— Доки згуртуємось, то він тебе в баранячий ріг зігне.

— Не давати лісу! Не дава-а-а...— протестувала слобідська біднота.

Аркадій Павлович виждав, поки люди трохи втихомирились.

— Ще я не скінчив, а ви вже такий галас підняли.— І він злісно метнув очима на бідноту.— Ви всі знаєте: я орендую паровий млин. Обійтися без дров не можу. Так хіба Радянська влада не піде мені назустріч? Отож я й кажу: нехай громада забирає те, що їй округ

призначив, а ми ось, хазяїни,— і Шумей-ко повів рукою в бік передніх лав,— ми собі з Шишкового урочища будемо ліс возити.

— Та й добрий же ви крутій, хазяїне! — почувся з натовпу майстеровщиии сміливий, владний голос, і наперед вийшов механік Рубан.

З якою ненавистю метнув на нього очима Шумейко, відчувши, що саме оцей вайлуватий з вигляду чоловік, упертий і розумний, таїть у собі для нього, Шумейка, загрозу зірвати всі його плани! Відчув також хазяїн, що не раз іще, мабуть, доведеться йому зустрітися з механіком отак, як зараз, і хто знає, за ким буде та перемога.

"Коли б же то знайшлися такі молодці, щоб усунули його з дороги, щоб не каламутив він бідноти, не сіяв розбрату між слободянами. Ну чого йому виходити сюди? Та хіба колись посмів би він отаке зробити? Ніколи в світі. Слова вимовити проти свого хазяїна не посмів би. А зараз, бач, як розпаскудився! Вже на людях хоче зі мною сперечатися. Послухаю, що ти скажеш. Може, до ладу, може, без ладу".

Механік підійшов до стола, глянув хазяїнові в обличчя. Стрілись погляди на мить, мов іскрами гарячими обдали один одного.

— Хитро мій хазяїн повертає. І так воно в нього виходить, що й бомага правильна, і всі ми продподаток платимо, і всіх нас зрівняла Радянська влада. А як же вона зрівняла, коли ви, Аркадію Павловичу, маєте паровий млин? А Севастян Жигай — пивницю. Наживаються баришники, торговці та крамарі. І є в нашій слободі Баланді майстеровщина, є біднота. .

— То нехай ота біднота, оті пролетарії багатіють теж! — вигукнув хтось уїдливо з гурту заможних хазяїнів.

— Надійде час — розбагатіють і вони. До того йдеться. Та не про це зараз мова. Коли б ми, товариші, погодились на оте все, чого домагається Шумейко,— лісу б в урочищі Шишковому не стало. Хіба ми забули, як ранньою весною лісництво відпустило бідноті сто дерев. А одержала біднота ті дерева? Ні, не одержала. Опинилися всі дубки на паровому млині, у Шумейка. Хто в цьому винний? Я вважаю, винний голова сільради.

— Мені було наказано. Адже я не з своєї волі все те робив.— І, червоніючи на виду у всіх, Прокопович узяв до рук дзвоника, але одразу ж поставив його на місце.— Мені вище начальство вказівку дало.

— Хто ж це — вище начальство? Може, Карпо Нехльода?

— А хоча б і він! Власть вища за сільраду.

— Нам зараз байдуже, хто вищий, хто нижчий, а тільки ми всі давайте стояти за правду!

— Не давай йому говорити! — закричав першим Севастяп Жигай, і його відразу підтримали в передніх лавах:

— Годі!

— Чули ми таких, як ти!

— Досить! Кінчай!

— Ні, не досить! — підвищив голос механік.— Іще я не все сказав, а сказати мушу, і ви мене не зіб'єте з пантелику, скільки б тут не кричали. Так ось як я думаю: ліс в урочищі Шишковому треба оберігати. Ні Шумейку, ні іншим багатіям не давати. Припече, то куплять собі на базарі.

І нова хвиля обурення й злоби охопила передні лави:

— Геть! Замовчи! Не хочемо тебе слухати!

— Говори, Рубане! Викривай їх, анахтемів.

— Про дубки правильно згадав... Бідноті призначали, а Шумейко все собі хапонув.

Дзеленчав дзвоник, але розбурханий натовп не вщухав.

— Досить! Не бажаємо тебе слухати!

— Це він навмисне бунтує народ. Для <юго бунтує?

— Ви неподобства робите, а ми щоб мовчали? Ні, минулося! Тепер не ті часи. Нам треба подумати, як краще згуртувати бідноту і середняків у комнезамі, щоб слобідських багатіїв, та всяких баришників, та торговців па збори наші не пускати зовсім.

Немов іскру викресав у пальну рідину, так спалахнули відразу гнівом супротивники.

— Це пас не пускати? Нас, вільних тепер громадян? Та хто ти такий, що свої закони тут буде встановлювати? Як ти смієш отаке говорити людям?

— Ми зараз всі рівні, значить, і лісу всім давай.

— Ось де вам лісу! Чули, що в постанові сказано?

— Все одно буде не по-вашому, а по-нашому! Знову дзеленчав дзвоник.

Рубан стояв біля столу. Він бачив, як йому погрржували багатії, чув їхні надсадні вигуки: "Геть! Не бажаємо!", але не зважав ні на погляди, сповнені люті, ні на стиснуті кулаки, що здіймалися над головами.

Та ось помітив механік, як з натовпу відділилося кілька розчервонілих від злоби баришників. Вони підійшли до столу. Це так було несподівано, що люди одразу принишкли, ще не розгадуючи злого наміру.

— Ти чому не слухаєшся нас? — запитав один з баришників, і всі побачили, як його пальці стислися в жилавий кулак.

— А чому б це я слухався вас? — запитав механік, готовий прийняти бій.— Хто ви мені: куми, свати мої а чи друзі вірні?

— Ми наказуємо тобі: перестань!

— Еге, та вони Рубану погрожують,— вихопився від паркана чийсь тривожний голос.— Ану, майстеровщино, підіймайся!

Невідомо, чим би закінчилася ця суперечка, коли б у цю хвилину не з'явилися сюди Карпо Нехльода з Матюшею Жигаєм.

— Чого це ви зняли такий галас?

— А ось він, бунтар оцей, колотнечу розводить, щоб нам лісу не давати, щоб на збори нас не пускати! — І здоровенні баришники, сподіваючись па підтримку начальства, одійшли від столу, а Карпо Нехльода, подивившись мовчки в суворе обличчя механіка, сказав:

— Ну що ж, говори, я тебе послухаю.

— Нема чого мені говорити. Те, що треба було сказати, я вже сказав. Моя думка така: жодної деревини багатіям слобідським! Ліс розподіляти між біднотою та середняками! На цьому я й стоятиму.

Механік пішов на своє місце, відчуваючи на собі недружелюбний погляд Карпа Нехльоди.

— Ми твоє бунтарство скоро зіб'ємо! — погрозився Карпо, але механік навіть не обернувся і нічого пе відповів.

За столом підвівся голова.

— То як же, товариші-громадяпи, будемо голосувати, чи, може, хтось іще бажає говорити?

— Бажаю,— озвався вкрадливий несміливий голос, і з натовпу вийшов Демид Плахотка. Він зиркав у бік Карпа Нехльоди, улесливо йому вклонявсь.— Я теж, можна сказати, пролетарій, і багато є у слободі таких, як я. Мушу я дещо супроти Романа об'явити. Каламутить він людей, підбиває на різні неподобства, щоб ось у них, у нашого хазяїна Аркадія Павловича Шумейка, млин забрати.

— Ти говори про ліс, а не про млин! — гукнув хтось з натовпу.

— Я ж і кажу, не туди встряє Роман. З ким він боротися хоче? Супроти кого йде? Дають нам хазяїн роботу, і за це дякувати їм. А ліс, коли ми не дамо рубати в Шишковому, вони тут заберуть. Карпо Андрійович Нехльода постараються і заберуть. То для чого ж ця колотнеча? Навіщо галасувати без пуття? І ви, граждани, Рубана не слухайте, бо сам він до прірви йде і вас за собою потягне

— Он який Плахотка! Нікудишнім його вважав, а він, бачу, корисний чолов'яга. Ти, свате, йому за це крупчатки одваж,— радив Севастян Жигай, позираючи на Карпа Нехльоду.— Твій зять, свате, зараз наведе

тут порядок. Боже, дай йому тільки сили та здоров'я на многі літа. Він житиме добре, а біля нього й ми поживемо.

І знову запитав голова:

— То як, будемо вже вирішувати, товариші-граждани, наш вопрос? Хто за те, щоб заможним хазяїнам лісу не давати?

— Голосуйте, а я подивлюсь.— І Карпо Нехльода уп'явся очима в натовп.— Ну, хто там "за"? Вище підіймайте руки, щоб усіх вас було видно. А ти, секретарю, прізвища їхні позаписуй.

Після такого попередження небагато підвелося рук. І тоді з натовпу почувся голос Рубана, сповнений справедливого обурення:

— Навіщо залякуєте людей, товаришу Нехльода?

— Що? Залякую? — одразу скипів Карпо.— Це я залякую? Я просто хочу знати: хто мені друг, а хто недруг. Ось ти, Рубане, бачу, знаю... Ти не друг мені.

— Що правда, то правда,— визнав механік і цими словами ще більше розлютив Нехльоду.

— Я догадуюсь,— кричав Карпо,— догадуюсь, для чого ти підбурюєш бідноту, тільки дивися, попереджаю тебе, щоб не чухав потім ти своєї потилиці!

— Погрожуєте, а я вас не боюсь, бо за мною правда. А правда, хоч у калюжу вкинь, хоч ногами її топчи, а вона все чистою буде.

— Товаришу Нехльода, та доки ж нам отаке терпіти? Вгамуйте його!

— Вивести з зборів! — запропонував Матюша Жигай.

— Правильно! Геть звідси! Вивести!

— Він ображає вас, Карпе Андрійовичу, він ображає нас.

— Ми з ним зараз упораємось! — І кілька баришників, очолених Матюшею Жигаєм, розштовхуючи людей, попрямували до механіка. Але близько Матюша не відважився підступити до нього, згадавши, як колись дужий Рубан мало його не задушив, тому зараз, остерігаючись, він нацьковував баришників:

— Хапайте його! Сміливіше! Ну!

— Я тебе вхоплю! — погрозив Рубан.— Так ухоплю, що кривавою юшкою вмиєшся.

Першими на захист свого друга стали Кіндрат Олійниченко, Данило Шульга та Остап Головатий, дехто з сміливішої бідноти, відчувши небезпеку, приєдналися до них, щоб захистити свого ватажка. І ця грізна сила стримала баришників.

Карпо Нехльода, збагнувши, що механік може поскаржитись окружному начальству про таке неподобство, вчасно опам'ятався, гукнув:

— Я не дозволю, щоб товариша Рубана виводили з зборів. Навіщо? Хоче щось сказати — дамо йому слово. Нехай говорить.

— І скажу!

На подвір'ї стало так тихо, що, здавалося, муха пролетить — то буде чути.

— Скажу! — з якоюсь твердою рішимістю вимовив механік.— Ось ми тут зараз чули всі "пролстарія" Плахотку. Хіба це чесний пролетарій? Це блазень, якого можна купити й продати з потрохами. Це не людина. Це покидьок, сміття!

— Прошу не ображати! — вихопився з натовпу обурений Плахотка, але на нього Рубан не зважив. Гордий і сміливий, він готовий був іти на битву, і ніяка сила в світі не могла його зупинити в цю хвилину.

— За кого розпинався тут мірошник? Кому продав себе? Ким погрожував? Карпом Нехльодою? Мовляв, все одно "вони постараються й заберуть". А я кажу — не заберуть! Ми не дамо! Годі нам схиляти голову перед Карпом, бо й Карпа можна приборкати, коли ми всі згуртуємося добре!

На такі слова ніхто не сподівався, навіть сам Нехльода. "При людях мене, місцеву владу, отак ганьбити? Що ж це починається? Та це ж явна контрреволюція!"

І далі механікові не дали й слова промовити. Знову зчинився галас. Замелькали в повітрі кулаки, лягла над подвір'ям загониста лайка, вихоплювались з передніх лав погрози.

Сам Нехльода, червоний від образи й люті, підійшов до Рубана. Губи пересмикуються, очі злобно горять. Здавалося, він зараз, не стримавшись, кинеться на механіка, вчепиться йому в горло цупкими руками й душитиме.'

— Ти... Посмів мене... місцеву власть...— І на губах у Карпа аж піна виступила.— Геть! Ге-е-еть звідси! Ге-е-еть! — несамовито закричав, затупотів ногами Нехльода.

— Не піду звідси! Чуєте? Не маєте права, бо я...— і урвався голос. Чиїсь сильні руки шарпонули Рубана за сорочку. Раптово зчинилась бійка, мовчазна, люта, мстива.

— Ге-е-еть! — шаленів іще дужче Карпо.— Ведіть його силоміць!.. Наказую...— В цю мить Карпо Нехльода побачив, як з вулиці на сільрадське подвір'я зайшла Ольга Ярош з комсомольцями.

Наче хто холодної води бризнув Карпові в обличчя. "Що я роблю? Вона ж перша дасть знати кому слід. Викличуть мене до округу, зажадають пояснень",— майнула думка.

— Припинити! Нехай залишається. Наказую...— І Карпо Нехльода пішов до столу, витираючи хусточкою спітніле обличчя.

Механік лишився на зборах. Сорочка на ньому розідрана, під оком вилискував синяк, а через щоку лягла широка, закривавлена смуга.

— Тату! Таточку! — скрикнула Зінька, метнувшись до нього.

— Не жахайся, Зіню. Не плач. Такі тут діла, що не можна було мовчати.

— За віщо?.. За віщо вони вас?

— Заспокойся.

— Хто? Скажіть мені, хто вас посмів... Я сама йому зараз очі видряпаю.— Люта й рішуча, Зінька обвела поглядом людей, та вже їхню увагу привернула до себе Ольга Ярош. Вона стояла проти Карла Нехльоди, смілива, рішуча, гнівна.

— Хіба може отак діяти комуніст, як зараз діяли ви?

Очі в Карпа примружились. Видно було тільки дві тоненьких смужечки, залитих злобною каламуттю.

— А ти... хто така, щоб при людях мене повчати? Хто така, питаюся? — підвищив голос Карно, забувши про те, з ким зараз розмовляє.

— Ви не кричіть на мене. Це непристойно. Це некультурно. Визнаю, що, може, не тут мені з вами треба говорити.

Натяк її одразу потрапив у ціль, породивши в ньому страх.

"Ця потягне, куди слід, дарма що вона комсомолка, а я комуніст. Як же це вийшло недобре. При людях... Всі дивляться, ждуть. Треба миритись... Негайно миритися". І Нехльода, мило усміхаючись до дівчини, сказав:

— Нерви, знаєш, розходилися. Ти, товаришко Ярош, пробач. Ми з тобою після зборів поговоримо й порозуміємось.

— Що з нею розумітися? — вигукнув Матюша Жигай.— її треба гнати звідси, як і Рубана! Тут їй нема чого робити!

— Ну навіщо ти, Матюшо, ображаєш товаришку Ярош?

— Лихий чоловік у громаді, що вовк у отарі,— відповіла Ольга прислів'ям, яке стьобнуло Матюшу, мов батіг.

— То це я, по-твоєму, вовк? — і він метнув злісний погляд на Ольгу.— Знаю, могилу мені риєш... Гляди, щоб сама туди не впала.

Голова знову потягнувся до дзвоника.

— То як же, товариші-граждани, пора вже нам із цим ділом кінчати.

— Можна мені пару слів сказати? — попрохала Ольга Ярош, дивлячись на голову сільради, і одразу в передніх лавах слободян закричали:

— Не давати їй слова!

— Вона з нетутешніх!

— Наше обчество її мало знає!

— Не бажа-а-а-а...

А з дальніх кутків подвір'я линула підтримка:

— Дати слово!

— Говори, Ольго!

— Ми тебе слухаємо!

Підвівся з стільця Нехльода і теж підтримав Ольгу:

— У нас свобода слова. Як це так, не давати? Кому не давати? Товаришці Ярош? Секретареві нашого комсомолу?

І крикуни з перших лав змушені були замовкнути.

— Сьогодні зранку я була в сільраді, розмовляла з головою, сама читала постанову і вважаю, що лісом треба наділяти тільки бідняків і середняків.

І цього було досить, щоб знову знявся галас.

— І ця тієї ж співає!

— Геть! Чули ми вже таких!

— Не дозволя-а-а...

— Хай говорить!

— Товариші! — перекриваючи інші голоси, звучав сміливо й дзвінко заклик Ольги.— Не бійтеся багатіїв! Правда за нами! — І Ольга одійшла до комсомольців.

Слово взяв Карпо Нехльода.

— Я член партії і цілком підтримую Ольгу Ярош, хоча й не зовсім, бо в нашій слободі багатіїв, так би мовити, великих нема, а є трудове населення. Нехай збори вирішать самі. Для того й скликали вас, щоб громадою правильне рішення знайти. Будемо голосувати.

Хоч кричали, й сварились, і погрожували з передніх лав хазяїни, та слобідська біднота й середняки вирішили справу як належить. Тієї ночі довго в хатах не спали слободяни, жваво обговорюючи сьогоднішні такі бурхливі й такі незабутні для них збори.

Трьома ярусами розкинулось зелене мереживо лісу.

У найвищому ярусі шуміли вершинами дуби, схилялися до них розлогі клени та узорчасті ясени, ледь ворушили довгими косами нарядні берези.

А нижче — густим вбранням своїм пишалися липи, несли щедрі дари і грілися під сонцем рясні від урожаю дикі кислиці та груші, вигравали

густим багрянцем китиці горобини, чорніли ягоди черемхи, шуміли безперестанку завжди неспокійні осики.

А третій, найнижчий, ярус суцільно покрив благодатну землю. Тут росли колючі кущі терну, шипшини та глоду, красувалися й дозрівали на вітах ламкої крушини темно-червоні ягоди, що їх у народі звуть вовчими. Та все ж найбільше й найщедрі-ше живила земля густі зарослі шершавої горішини.

Тут її — море, особливо в урочищі, яке називають Чорною Брамою. Хто дав таку назву й чому — того не пам'ятають навіть старі люди, хоч усякий знає, що саме в цьому урочищі найбільше горіхів. Тут під осінь мішками люди натрушують кислиць та груш, збирають відрами стиглий, у сизуватому пушку терен та масний глід, шипшину та гриби-опеньки. Багатий ліс. Красивий ліс.

Його красою зараз милується Зінька, йдучи стежкою. В'ється та стежка поміж деревами, обгинає придорожні кущі, що рясним гіллям нависають, тягнуться до світла й тепла.

Хороше в лісі! Скільки тут зараз пташиного співу, скільки барв, якими пахощами сповнене повітря!

Он красуються в траві ромашки, а там синіють запізнілі дзвіночки, а он горять, наче живі вогники, пелюстки гвоздички. Можна б нарвати величезний букет квітів, та Зіньці не хочеться їх зривати. Нехай собі ростуть, нехай цвітом своїм прикрашають ліс.

Спиниться Зіиька і стежить, як дятел, вчепившись ніжками за дубову кору, діловито й сильно, наче молотком, б'є своїм дзьобом, вишукуючи для себе якусь живність.

Ось дві дрібних пташини в'ються над дятлом, сміливо налі-таючи на нього. Дятел пурхнув на гілку, але не залишили його пташки. Він уже не

вистукує дзьобом, а стежить за маленькими нападниками, що не дають йому спокою, атакують так навально, що дятел не витримує. Змахнувши крильми, він зникає у зеленому царстві.

"Певне, гніздо на дубі, а в гнізді малі пташенята",— вирішує Зіиька, ширяючи очима по стовбуру.

— Хороше! Як тут хороше! — промовляє вона сама до себе і йде далі, доки не спиняє її мрійливе туркотіння горлиць. На всохлій гілочці найвищого дуба примостилися вони в парі і туркотять, туркотять... Зінька очей не зводить з них, а думки її мимоволі линуть до Прохора... Ось уже скільки часу минуло, як вони бачились, розмовляли одне з одним.

"Чи згадує він, чи думає про мене так, як думаю про нього я? А може, Віра розповіла йому про розмову біля річки? Дізнався батько, нагримав, накричав, і Прохор отямився. Навіщо йому людський поговір? Не личить отаке робити хазяйському синові. Невже він пе любив і не любить мене?" І від цих думок Зіньці ставало сумно. Та сум її зникав, коли вона пригадувала зустрічі, поцілунки, ніжні слова його.

— Любить він мене... Любить!

І знову наче сонце зазирає в душу молодиці, гріє, голубить, засвічує в очах її глибокі, ні з чим не зрівнянні вогники — теплі, привабливі, хвилюючі.

— Коли б ти знав,— промовляє вона, уявляючи свого милого.— Коли б ти тільки знав, що твориться в моїм серці, в душі моїй. Ой Прохоре, голубе мій, або щастя з тобою зазнаю великого, або згубиш ти мене, молодую. От сама не знаю, що роблю. Жонатого полюбила. Сохну, в'яну, думаю про нього. І думати приємно... Що буде? Ой що ЛІ воно буде?

Та заглядати в майбутнє боялась Зінька, бо в майбутньому міг повернутися до неї чоловік. Або простить він їй зраду, або каратиме нещадно, а потім усе ж візьме її з собою на Донбас, на шахти.

Холодом проймалася Зіньчина душа, коли уявляла вона свою зустріч з чоловіком.

"Ні, ні... Тільки не це... Тоді краще смерть, аніж вічна розлука з Прохором. І куди не піду — ніде його не зустріну, не почую голосу рідного, не гляну в очі карі. Ні! Без нього не знати мені в житті пі радості, пі втіхи. Та й навіщо тоді мені життя, коли його не буде зі мною!"

Ой думи злі, думи навісні. Зінька відганяє їх. Не хочеться їй згадувати про чоловіка. Нехай собі живе там з якоюсь шахтаркою, а вона тут своє щастя матиме з Прохором. Йому єдиному належить тепер її серце.

Зінька звертає з стежки і йде до рясних кущів ліщини, що зводяться над нею зеленим шатром. Під шершавим листям у вусатій кожурі, мов у гніздечку, жовтіють горіхи: по двоє, часом тройчата, а іноді по п'ять, по шість штук одразу.

Вона підтикає фартух і складає в нього зірвані горіхи. Тільки листя шелестить, коли її смагляві руки нагинають пругку ліщину.

Захопившись роботою, Зінька не помічає, як на стежці, якою вона нещодавно йшла сюди, зупинився Прохор з перекинутою через плече вуздечкою.

Стоїть, дивиться на Зіньку, не вірячи своїм очам. Вона його не помічає. Обірвавши горіхи з однієї гілки, молодиця тягнеться вже до іншої, зриває й там, кладе у фартух.

— Зінько!

Наче в серце той голос ударив. Випустила з рук гілку, а сама, різко обернувшись до стежки, дивиться на Прохора, що йде до неї радісно схвильований несподіваною зустріччю.

— Оце так рано до лісу прийшла? Здрастуй!

— Здрастуй! — відповіла молодиця й зашарілася. Бідне серце! Воно, як спіймана пташина, б'ється в грудях сильно, стривожено. Ну хіба ж думала вона, що так несподівано зустрінеться з милим у лісі?

— Ти сама тут? — чомусь запитує Прохор, не зводячи з неї очей.

— Сама,— відповідає й густо червоніє, розгадавши його думки.— Ольга ще спала, коли я збиралася сюди,* а батько...

Не став далі й слухати. Кинувши на траву вуздечку, Прохор обняв її, притис до грудей, і вона не захищалася, а сама податливо горнулася до нього.

— Зінько, люба моя...

У Зіньки туманилась голова. Молодиця відчувала його сильні гарячі долоні на своїх плечах, чула безтямний шепіт, що впливав на неї, ще дужче зачаровував.

— Як я скучив за тобою... Як я шукав отакої зустрічі. Зіню, мила моя, хороша моя... Жити без тебе не можу. Всі думи мої з тобою. Чуєш?

— Чую... Чую...— вимовляла вона, заплющивши очі й підставляючи вуста для поцілунків.

А далі наче пітьма окутала все.

Розсипались горіхи з фартуха, сильніше запахла трава...

Шуміли верхів'ями дуби, клени й сірокорі осики. Десь жалібно кричала іволга, десь стукав у кору дятел, і линуло далеко по лісу мрійливе й приємне туркотіння горлиць.

Чутка про мандрівних акробатів облетіла слободу з дивовижною швидкістю. Чоловіки не збиралися, як завжди у недільний день, під дворами, а жінки не розміщувались у холодку під тином чи па колодах, лузаючи смажене насіння, а всі поспішали до базарного майдану, де було вивішено афішу. Біля неї стояли юрбою люди, і одразу кілька чоловік читали вголос:

— "Сьогодні рівно о другій годині дня на майдані Революції буде показано ряд виступів кращих циркових артистів-акро-батів.

Спортсмен і силач Кальницький на відстані двадцяти п'яти верст випереджає будь-якого коня. Пропонує заклад. Той, хто програє,— виплачує сто карбованців".

Багатьох особливо зацікавив сплач Кальницький, і навколо нього найбільше точилося різних балачок та припущень:

— Як же він коня випереджатиме? Та у нашій слободі у баришників є коні мов змії. Хіба їх доженеш?

— Еге... Спробуй догнати Шумейкову Метелицю. Це не кобила — це вихор.

— Об заклад іде, чув? Написано — хто програє, той гроші платить.

— Про нього сказано — силач. Що ж він, гирі підійматиме?

— Може, й гирі. Подивимось.

Немов у ярмарковий день —така сила народу зібралася па майдані. Тут і старе й мале, бо кожному ж кортіло подивитися на не бувале досі у слободі видовище.

У центрі майдану білів парусиновий намет, і люди з цікавістю розглядали його. Поблизу намету стояли два вози з розпряженими кіньми. Вози були накриті парусиновими халабудами, які часто можна бачити на ярмарках у"циган-баришників.

Та зараз біля намету в яскраво-голубих сорочках і чорних шароварах походжали акробати, байдуже оглядаючи слободян. Очевидно, не вперше їм отак виступати на майданах, і вони вже до цього звикли.

Ось з намету вийшов силач Кальницький у червоній сорочці й синіх шароварах. На голові в нього біла шапочка. Обличчя кругле, ніс кирпатий, губи повні, очі, може, карі, може, чорні,— не добереш, а сам — середнього зросту, кремезний чоловік, широкоплечий, років тридцяти п'яти. На ньому червоні сап'янові чоботи. Рухався він легко. Навіть крізь сорочку було помітно, як випинались його натреновані м'язи.

Підійшовши до Карпа Нехльоди, силач попросив дістати великого стола, довгих залізних прутів, кілька стовпів.

Карпо Нехльода не розпитував, для чого те все потрібно, а віддав наказ своїм підлеглим: ті негайно доставили все, що треба, і поскладали біля намету, викликаючи цим іще більшу зацікавленість слободян.

— Чи паркан городитиме? — дивувались люди, намагаючись розгадати наміри силача.

— А що він з тим залізом робитиме?

— Побачимо. Для чогось же воно йому потрібне.

— Швидше б уже починали.

— Щось іще хоче просити силач.

Та на цей раз Кальницький уже нічого не просив, а вийшов наперед, оглянувши величезний натовп людей, оголосив:

— Акробат Аркатов у своєму репертуарі. Загудів майдан:

— У чому буде той чоловік?

— Не добрав.

— В якомусь репертуарі.

— А що воно таке?

— Та побачимо.

З намету вийшов високий, хворобливо блідий юнак у білому одязі, гостроносий, білобровий, з стиснутими губами й тонкими ногами. У руках, довгих і на диво рухливих, тримав він кленові трісочки. Без слів підвів догори руки, показуючи глядачам ті трісочки, і в натовпі засміялись:

— Оцей парубок і до дзвіниці б, певне, дістав.

— Мабуть, здоров'ям плохенький, бідолаха, бо дуже блідий. ■— Може, він од сонця стережеться.

— А може, й намащений чимсь.

Аркатов пройшовся по колу, потім зупинився біля стола, засвітив усі тріски, і коли вони розгорілися найяскравіше, він несподівано почав підносити полум'я до рота й ковтати його.

Завмерли люди, спостерігаючи за небувалим видовищем.

— Вогонь їсть!.. Невже справді їсть?

— Хіба не бачиш? Горить — значить, вогонь...

— Боже! Стільки літ прожила, а таке диво вперше на світі бачу. Та як же він, сердешний, собі рота не обпалить?

— Практика. Не вперше йому... Тому, мабуть, він такий блідий, що вогнем себе нівечить.

— Отакого б до пожежної команди. Цей куди завгодно полізе й не обпечеться.

— Цитьте!

Заніміли люди, стоять, як зачаровані. Ще дві трісочки горять, але й з тих він злизав вогонь, і вони погасли.

Та що це він робить? Всі трісочки стримлять у нього між довгими пальцями... Аркатов перегинається на спину так, що русяве довге волосся звисає в нього пасмами. Потім рвучко випростовується, набирає повні груди повітря, різко видихає його з себе, і — о диво! — всі тріски загоряються знову жарким невгасним полум'ям, акробат встромляє їх потім у заздалегідь приготовлений пісок, а Кальницький, взявши металеву мисочку, йде по колу:

— Граждани, жертвуйте, хто скільки може. Зацокотіли об металеве денце трудові мідяки.

Як тільки збір пожертвувань закінчився, той же блідий юнак Аркатов підійшов до столу, стомленими очима обвів натовп, потім з дивовижною легкістю й спритністю вискочив на край стола і, поклавши голубу хусточку між ступнями ніг, почав перегинатися.

— Ой матінко! — почувся з натовпу тривожний крик якоїсь молодиці. — Та він же хребта собі переломить.

— Не бійся. Він у нього звичний до цього діла,— озвався чоловічий голос, а ще хтось роздратовано сказав:

— Та мовчіть уже ви!

Люди й без того нагадування замовкли, бо те, що вони зараз бачили, вражало їх настільки, що вони, затаївши подих, не відривали од юнака своїх здивованих і водночас жаліючих очей.

"Дістане хусточку чи зірветься?"

Юнак гнувся все дужче. Бліде обличчя трохи зарожевіло, а по тому, як ледь помітно тремтіли в нього м'язи на ногах, було ясно для всіх, що нелегко ту хусточку дістати.

І все-таки дістав її зубами, розігнувся, і над майданом пронеслося полегшене зітхання.

— Коли б хтось розказував про таке, ніколи б у світі не повірив, а тепер сам це диво бачу.

— Певне, змалечку обучався цьому.

— Не тільки обучався, а ще, кажуть, і в молоці його маленького купали. Від молока кістки стають гнучкі, як гума.

— І ото ж такі люди на світі живуть.

— Практика... На все практика потрібна. Без неї такого не зробиш.

Молодь захоплено оглядала акробата, плескала в долоні, а бабусі хрестилися, вбачаючи в цьому вражу, сатанинську силу.

— Хорошу людину отак не зігне. Певне, безвірник якийсь, бузувір.

І знову бряжчали, падаючи в металеву мисочку, мідяки. На цьому виступ акробата закінчився, і його місце заступив сам Калмицький. Він скинув шовкову сорочку, і всі побачили йогр широкі сильні груди, тугі, чітко окреслені м'язи.

Він підійшов до довгих залізних йрутів, взяв один з них, обвів поглядом людей, посміхнувся й оголосив:

— Дамський перстень. У натовпі загомоніли:

— Невже гнутиме залізо?

— Чорта лисого! Ковалі слобідські, щоб обкувати колесо, отаке залізо на горні розжарюють.

Та подібні розмови урвалися одразу, коли люди побачили, як на руках у силача напружились м'язи, а на шиї набрякли жили.

— Ой людоньки! — скрикнула мимоволі якась молодиця, дивуючись тій силі.— Згинається воно вже, згинається! — І справді — навколо лівої

руки силача утворювались кільця. Аж три отаких персні скрутив і кинув Кальницький на зелений спориш.

Місцеві ковалі намагалися розігнути, та це їм ніяк не вдавалося.

Потім Кальницький підійшов до дубового столу,— а стіл був величезний,— узяв зубами за край, підняв його й почав крутити, мов карусель, тримаючи руки за спиною. Та на цьому ще не скінчився виступ силача.

Він став у середину кола і, звертаючись до найміцніших чоловіків, запитав:

— Є серед вас ковалі?

— Є! — озвалися з гурту. Мені потрібно двох.

У натовпі загомоніли:

— Нехай Іван іде з Грицьком.

— Іван, правда, міцний, а Грицько слабіший.

— Та ви Семена візьміть!

— Семена! Семена! — загукали чоловіки й жінки. І ось з юрби вийшло їх двоє: Іван з Семеном — статні, сильні й молоді ковалі, яких добре знали всі слободяни.

Вони трохи торопіли перед людьми, обсмикували великими руками сорочки, ніяково посміхалися.

■— То що ж нам робити? — запитав Іван.

Силач Кальницький глянув на нього, наче прицілявся оком, чи можна парубкам довіритись, і, вирішивши, що можна, оголосив народові:

— Зараз, громадяни, оцей шмат заліза ковалі куватимуть на моїх грудях.

Люди заніміли одразу. Завагався Іван, глянув на Семена і, махнувши рукою, сказав:

— Я не хочу брати гріха на душу,— і хотів було піти на своє місце, та його наздогнав Кальницький, взяв за лікоть.

— Що з тобою, парубче! Куди це ти? А чи молотом не вмієш бити?

— Молотом умію, та боюся...

— Чого боїшся?

— Уб'ю.

Кальницький засміявся:

— Уже такі молодці, як ти, робили це не раз, і бачиш, я живий, здоровий. Не бійся. Ти покажи людям свою силу і вміння. Бачу я — з вигляду бравий молодець. Ну ходімо ж, ходімо до роботи.

Іван несміливо рушив за силачем. А народ гудів, мов бджолиний рій.

— Та куди ж він його повів? — скрикнула дівчина, яка чула розмову. — На гріх повів. Людську душу загубить. Іване,— гукнула вона до свого милого,— Іване, опам'ятайся!

— Хіба людина може витримати їхні молоти?

— Та вони як гахнуть раз, то вже ребра пропали.

— Дивіться, дивіться, люди! Я думав, він жартує...

Силач розіслав на спориші ряднину. На груди йому поставили ковадло й поклали залізну штабу.

— Починайте! — скомандував Кальницький.

— Іване! — знову долинув тривожний дівочий крик. Парубок глянув у той бік, зблід чомусь, але взяв у руки

важкий молот, підійшов до ковадла і несміливо, потихеньку вдарив ним по залізі.

— Бий дужче, бо як так працюватимеш молотом, то мені до вечора доведеться лежати. Сміливо бий, як у себе в кузні!

Ковалі стали бити сильніше.

— Дужче! — заохочував їх досвідчений силач.— З усього розмаху. Не бійтеся! Витримаю! Веселіше, хлопці, веселіше давай!

Розпалилися парубки. І, мабуть, у цю хвилину забули вони про людину, що на її грудях стояло ковадло. Вони бачили тільки штабу, що, нагріваючись від ударів, поволі змінювала свою форму. Наче в кузні, вправно і звично парубки гатили молотами, і глухий дзенькіт летів над завмерлим майданом. Не одні очі з напруженням стежили за ковалями і особливо за Каль-ницьким.

— Чи він там іще живий?

— Тримається... Оце сила! Оце богатир!

— Не людина він, а мана якась,— гомоніли між собою набожні бабусі і хрестилися, вбачаючи в цьому сатанинські чари.— Хіба християнська душа отаке витримає?

— Жив, жив чоловік на світі та й пропав.

— Не ворушиться...

— Годі, хлопці, годі, бо він, мабуть, уже готовий!

— Видиму смерть прийняв...

— Ковалі його вбили...

Та двоє дужих парубків нічого того не чули, а бачили тільки перед собою залізо, влучали в нього добре, б'ючи молотами на всю силу своїх молодих м'язів.

І тоді з натовпу вийшла дівчина, бистра, налякана, нестримна в своєму пориві. Вона підбігла до Івана, коли він підняв свої руки з молотом, і схопила їх, заридавши:

— Убили... Не бачиш хіба? Вбили ви чоловіка...

І цей крик, це ридання спинило ковалів. Покидавши молоти, вони глянули на заплющені очі, на зблідле обличчя силача, і холодом обдало гарячі парубоцькі спини.

— Я не хотів... Я ж казав... Гріх па душу...

— Іване! — І дівчина, забувши про те, що па неї дивляться сотні людей, кинулась на могутні груди свого милого й заридала ще голосніше.

Та плач її раптом урвався, бо "мрець" розплющив очі, скинув з грудей своїх ковадло, легко підвівся на ноги і, взявши розплесканий шмат штаби, поніс його показувати людям. Дівчина так зраділа, що в ту хвилину, мабуть, забула про все на світі, бо на виду у всіх поцілувала свого Івана в Щоку, потім, опам'ятавшись, зашарілася, мов троянда, й побігла до подружок. Слідом за нею пішов зніяковілий і засоромлений коваль.

Та на це не зважали люди, бо всі стежили за силачем і всі прислухалися до того, що він говорив.

— Граждани, у кого з вас є добрий кінь? Хто відважиться змагатися зі мною? У заклад даю сто карбованців. Будь-якого коня пережену на дистанції двадцять п'ять кілометрів. Бажаючі є?

Запанувала мовчанка. Те, що вони бачили перед цим, так вплинуло на слободян, що багато хто з них, маючи доброго коня, завагались.

— Якщо такі дива виробляє чоловік, то й на перегонах він себе покаже. Л сто карбованців — гроші немалі. Не всякий може рискнути.

— То що ж, немає охочих? Заявляю: сто карбованців сплачую тому, хто мене обжене конем. Ясно? — І ширяв очима по майдану.— Невже не знайдеться охочого?

— Є! — озвався густий голос, і наперед вийшов Аркадій Павлович Шумейко.— Я згодний.

Стало тихо на майдані, бо кожному цікаво було почути, як і про що вони будуть далі домовлятися.

— Треба кілька чоловік понятих та свідків.

Вийшло більше ніж треба. Кальницький одібрав п'ять чоловік, решту завернув назад.

— Граждани! — гукнув він потім до людей.— Мої умови вже відомі! З цього майдану ми починаємо змагання, сюди мусимо й повернутися. Переможець забирає гроші. Згода? — І він простягнув Шумейкові руку. Поняті розбили заклад і гуртом уже почали намічати маршрут пробігу.

— До Хотмижська,— запропонував Аркадій Павлович, уважно розглядаючи бігуна.— Туди дванадцять кілометрів буде. Дорога рівна. Кращої годі й шукати. Там росте каштан. Більше немає тут ніде, тільки там. Хто прибіжить першим з гілочкою того каштана, той і переможець.

Підтримав цей маршрут і Карпо Нехльода.

— Так що, папашо, вважайте — сто карбованців у вашій кишені прибавиться,— сказав він стиха, але тесть ухильно відповів:

— Хто знає, як він бігтиме. Всякі дива на світі бувають,— і одійшов від зятя, щоб послати одного з підлітків до наймита Семена.

— Скажеш йому, нехай сідає верхи на Метелицю та мерщій їде сюди.

Хлопчик зірвався з місця й побіг — тільки п'яти замелькали.

З майдану ніхто не пішов. Може, в кого й робота якась вдома лишилася — дарма. Пізніше з нею впорається, а такого, гляди, й довіку більше не побачиш. Слободяни добре знали бистру Метелицю, тим більший інтерес у них викликало це незвичайне змагання.

— Хіба таку рисачку обженеш? — гомоніли вони між собою.— Це вихор! Як блискавка. Програє Кальницький!

— Е, не кажіть, не кажіть мені, люди, такого,— заперечував сивий мов лунь дідусь, азартно розмахуючи ціпком.— Та я сам замолоду коней обганяв. Паи управляющий графа Шереметьева їздив...

Але діда не слухали, а він сердився, згадував давнину, людей, яких уже давно не було на світі.

— Обганяв і тройку пана пристава...

— Ой діду,— говорили йому,— може, уві сні й обганяли.

— Як уві сні? Та я замолоду такий прудкий був, такий бистрий...

Суперечки урвалися, бо всі почули цокіт копит, а потім побачили й наймита Семена, що верхи мчав до майдану.

Круто і вправно осадивши Метелицю, вій запитав у хазяїна:

— Навіщо кликали?

— А ось із ним,— вказав Аркадій Павлович на силача,— наперегони поїдеш.

Семен озирнув залюднений майдан, глянув на незнайомого йому чоловіка й рішуче заявив:

— Як хочете, хазяїне, а бігати навперегони я не стану. На таку роботу до вас не наймався. І глузувати з себе перед людьми не дозволю. Чуєте? Не ті часи тепер, щоб з наймитів насміхалися.— І він уже смикнув

був повід, щоб повернути Метелицю, та її за вуздечку схопив сам Шумейко.

— Ніякого тобі сміху. Об заклад я побився: хто кого переможе. Ти на Метелиці, а ось вони,— і в хазяйських очах заграли хитруваті вогники,— вони тебе доганятимуть самотужки. Зрозумів?

Семен іще рзз оглянув незнайомого чоловіка і сказав:

— Певне, жартують або не знають Метелиці. У слободі нема такого коня, щоб міг її обігнати.

— Бачу,— промовив Кальницький, і, як здалося Аркадієві Павловичу, в очах силача на мить спалахнуло вагання, розгубленість і жаль за грішми, що їх він, мабуть, програє. Та відмовлятися вже було пізно. Шумейко в душі вже тішився з своєї перемоги.

— Дивися ж мені, Семене, па повну швидкість пускай Метелицю!

— Добре.— І наймитові стало шкода цього здорового силача, що безрозсудно погодився на таке програшне змагання.

Кальницький зняв сині шаровари, лишився у спортивних трусиках. Тільки тепер побачили всі його сильні м'язисті ноги. Він взувся у легенькі балетки, розім'явся трохи й заявив:

— Будемо починати старт.

— А куди ж їхати?

До Хотмижська й назад. Семен запитав у хазяїна:

— Могорич мені буде?

— Буде! — пообіцяв Аркадій Павлович.

— То почнемо,— і наймит ще раз метнув очима в бік силача й поплескав долонею блискучу шию Метелиці.

Велика кількість людей, очевидно, полохала її, бо кобила здригалась від вигуків, нашорошено поводила вухами, танцювала на сильних красивих ногах.

— Я готовий,— сказав Кальницький, і поняті звернулися до присутніх:

— Люди, розступіться. З дороги там, з дороги! Натовп розколовся надвоє, утворивши прохід.

Почув Семен, як в останню хвилину попередив його хазяїн:

— Гляди ж мені, Семене, коли програєш — шкуру спущу! — І цими словами наче батогом стьобнув. Нічого не відповів наймит, тільки на душі стало гірко й образливо.

Один з понятих голосно лічив:

— Раз... два... три-и-и!

Кальницький, зірвавшись з місця, легко й швидко побіг уперед, а Метелиця, полохаючись людей, шарахалась у всі боки і, намагаючись скинути вершника, ставала дибки, невдоволено крутила головою.

— Чи ти сказилася? — гримнув на неї Семен, і знову почувся погрозливий хазяйський окрик:

— Ледащо! Кобили приборкати нездатний. Злісно метнувши очима на хазяїна, Семен пообіцяв:

— Приборкаю, хазяїне, приборкаю! — і оперезав рисачку лозиною.

Чи від болю, чи від несподіванки Метелицу знову стала дибки, потім вдарила передніми копитами в землю, зірвалася з місця і, мов навіжена, метнулася в утворений людьми прохід, керована вправним вершником.

Всього кілька секунд чувся тупіт бистрих ніг, і Метелиця зникла за рогом вулиці.

Знову зашумів, наче розтривожений вулик, майдан. Аркадія Павловича оточили тісний кільцем. Йому пророкували виграш, Метелицю вихваляли;

— Може, він, оцей Кальницький, і переганяв якихось там зачучверених коней, а обігнати рисачку... Та у слободі іншої такої не знайдеш.

Шумейко тільки задоволено посміхався, погоджуючись з тим, що говорили йому слободяни.

— Не знайдеш. То правда... Ще лошам купив її на конеза-воді у багача Терещенка. Чистокровна, орловської породи... Мою Метелицю, мабуть, і поїздом не обженеш. Ну та я тут ні при чому... Сам же запитував: "Чи є бажаючі?" А сто карбованців він програє. Це я знаю.

— Не говори так, не радій заздалегідь, Павловичу,— встряв у розмову той же невгамовний дідок.— Я замолоду був такий прудкий, що коней пана управдяющого, отого самого, що в графа Шереметьева на сЛужбі состояв... Так одного разу в полі...

Та діда ніхто не слухав, а він ще дужче сердився і ще азартніше розмахував ціпком.

Знову до Шумейка підійшов зять.

— Папашо, тут будете ждати чи, може, до мого кабінету пройдемось?

— Тут ждатиму! — невдоволено буркнув Аркадій Павлович і одвернувся.

— Папашо, ви наче сердитесь...

— Вдома поговоримо,—стиха сказав тесть, і ображений зять сів набундючений іі^ своє місце.

Осторонь стояв Прохор. Він пі разу не підійшов до батька і потай від усіх стежив за Зінькою. Вона була в гурті молодиць. Часом її очі зустрічалися з очима милого, зустрічались ненадовго, і в ті секунди, здавалося, погляд його проникав у саме серце, голубив його теплом, ніжив своїм почуттям, чистим, як сонце.

"Рідний мій, я б дуже хотіла зараз бути поряд з тобою, але ж, сам розумієш, не можна. Нам треба критися від людей, а ти знай: я люблю тебе, я пам'ятаю зустріч у лісі, коли горіхи з тобою рвала... Не дивися на мене пильно",— і одводила очі, щоб знову через якусь хвилину глянути па нього, коханого, найдорожчого в світі.

І коли вона всміхалась, Прохор всміхався теж, і, безумовно, Зінька догадувалась, що говорив він їй зараз не словами, а думками про те, як любить її, як скучає й сумує за нею.

Оглядаючи залюднений майдан, Зінька помітила Ольгу Ярош. Вона стояла поруч з Єгором Шульгою і свого щастя не в силі була приховати.

Єгор щось розповідав, а Ольга дивилась йому в лице, всміхалася так, що в посмішці тій відбивалася, мов у прозорій воді тихої річки, вся душа дівоча, світла, вірна й любляча.

Несподівано Ольга побачила Зіньку саме в ту хвилину, коли та стрілася поглядом з Прохором.

Ользі хотілося гукнути Зіньку до себе, але вчасно стрималась.

"Нехай люблятся, коли серце серцю вість подає. Я тепер знаю, яке це щастя ■— любити". І знову Ольга бачить тільки Єгора, всміхається до нього, голубить його очима.

А навколо них повно людей. Гуртами стоять чоловіки й жінки. Підлітки вже пробують так само вигинатися, як отой акробат Аркатов, але це не вдається їм, і вони падають, сміються, намагаючись проробити все це заново.

Довгою видалась година чекання. Натовп хвилювався. Над майданом плавав сизий дим від цигарок.

Чоловіки, жартуючи, зверталися до жінок:

— Чи у вас роботи немає вдома? Чи за вами малі діти не плачуть?

— Діти підождуть, а нам хочеться дізнатися, хто ж таки виграє змагання. Вже довше чекали.

Напруження зростало з кожною хвилиною. Схилялось на полудень сонце, каркало чорне вороння, обліпивши вершини дубів, що сягали мало не до дзвініці.

Раптом почувся крик підлітків:

— їде! їде!..

Всі почули той крик, обернулися і побачили, як шляхом мчав на коні вершник, здіймаючи хмарку пилу.

— То Семен повертається, Семен.

— А Кальницького не видно...

— Хіба Метелицю обженеш? Це б коли автомобіль мати, а так — трудно. Виграв заклад Шумейко.

— Везе йому.

— Еге ж. Недарма кажуть: "Багатому чорт дітей колише". Юрба підлітків, мов зграйка горобців, зірвалася з місця

й майнула назустріч вершникові. Та яке ж було розчарування всіх, коли вершник наблизився і всі побачили вихрястого підлітка на шкапині, яку він нещадно поганяв лозиною, повертаючись з пасовиська додому.

— А що, перемогла Шумейкова Метелиця? — не вгавав дідусь з ціпком в руках.— Я замолоду обганяв тройку пана управляющого... Ви послухайте, як було.

Та хто міг його зараз слухати, коли на дорозі з'явився Кальницький, а Семена чомусь не видно було.

— А що я казав? — більше за всіх метушився й торжествував дідок.— Я сам замолоду бігав... Пана управляющого тройку обганяв. От хрест святий, у полі... Ідуть ото пап управляю-щий...

— І коли вже ви, діду, вгомонитеся? — озвався чийсь докірливий голос.— Пан та пан... Давно вже тих панів черва у могилі поточила.

— Дарма. От бачиш, як воно буває. Чоловік біжить, а де хвалена Метелиця? Отож-бо. Людина все переможе. Коли б мені літа молоді вернути, я б іще себе показав.

Всі стежили за Кальницьким. Він, здавалося, напружував останні сили, біг швидко і красиво, тримаючи в руці каштанову гілочку.

Заплескала йому в долоні молодь. Загудів тисячоголосий майдан, а бігун, підводячи вгору і опускаючи донизу руки, ходив якусь хвилину по колу, відсапуючись після змагання, а потім разом з понятими підійшов до стривоженого й лютого Шу-мейка.

— Перемога моя... Сто карбованців з вас полатається. Шумейко, здавалося, його не розумів. Безтямними очима

він дивився у вулицю, сподіваючись побачити там вершника, але сподівання його були даремними.

— Сто карбованців, кажу, з вас полатається,— вдруге досить ввічливо натякнув переможець. Тільки трохи отямившись, Аркадій Павлович запитав:

— А де ж Семен, мій наймит? Де моя Метелиця? Кальницький глянув Аркадієві Павловичу в палаючі образою, гнівом і жадібністю очі і, посміхаючись, сказав:

— За наймитами і за кіньми хазяйськими я не стежу. Моя справа їх обганяти.

— Зажди...

— Ні, ждати не буду. Ніколи мені ждати. Ви програли заклад — платіть. У мене є свідки, є поняті. Коли б я програв, ви б довго ждали? — запитав Кальницький і так глянув па Шумей-ка, що той, не заперечуючи більше, витягнув сто карбованців і при всьому чесному народі, па сором і ганьбу собі, віддав програш.

Гомонячи, розходилися люди з майдану. Згорнули й поскладали своє майно мандрівні артисти, запрягли коней і рушили до сусідньої слободи. Спорожнів майдан.

Лютий повернувся додому Шумейко і, побачивши Прохо-ра, гримнув на нього, наче він був винний у всьому, що сталося.

— Чому ж ти й досі тут? Чому не біжиш? Чому не шукаєш Семена? Приведи! Я з нього шкуру спущу…

— Де ж я його шукатиму?

— Що? — підвів кущуваті брови батько, і Прохор, глянувши в суворі очі, покірливо пішов уздовж вулиці, якою помчав на Метелиці наймит.

Так хотілося Прохорові бодай словечком обмовитися з Зінь-кою, та бач, як воно сталося.

"І де він у чорта дівся?" — думав Прохор, лютуючи й собі на Семена. Батькових грошей Прохорові не жаль, але шкода йому нагоди такої. Можна було б із Зінькою зустрітись, сказати, щоб на гору вийшла або до річки, коли стемніє.

Та зараз ось змушений виконувати батьків наказ. Не бачив уже того Прохор, як проводжала його очима Зінька. На людях не сміла ні підійти до нього, ані гукнути, щоб підождав її, коли повертатиметься додому.

"Може, в лісі зустрінемося завтра? Коли б же здогадався та вийшов на побачення".

Не в полудень і не на заході сонця, а прибув додому Семен разом з Прохором, коли звечоріло вже зовсім. Семен тримав у руках мішок, жмут паклі й мотузку. На щоці в нього засохла кров від помітної дряпини, комір сорочки був розірваний, а ліве око обрамлене сизуватим синцем.

— Де Метелиця? — запитав притишено хазяїн, зиркаючи то на Прохора, то на свого наймита, відчуваючи, що трапилось якесь нещастя. — Питаюся, де?

Охриплим, неприродним голосом наймит відповів:

— Біля лісочка... Цигани-баришники спинили... Я не дався... Я бився з ними. А вони звалили мене, оцю паклю в рот запхали, щоб не кричав... Мішок на голову, зв'язали мені ноги, кинули в кущі... Спасибі, Прохор якось натрапив...

— А я йшов, ішов дорогою, а тоді звернув у кущі, дивлюсь — людина лежить... Скинув я мішок з голови, бачу — наш Семен.

Аркадій Павлович не слухав уже ні сина, ні наймита.

"Украли... Нема... О господи, та за віщо ж ти караєш мене? Одне лихо не минуло, друге починається. Метелиця... Моя улюблена Метелиця..."

І раптом він, мов божевільний, схопився на ноги, закричав:

— Чого ж ви стоїте? Чого, питаю? Доганяти! Гукай Карпа!.. Нехай підійме на ноги всю міліцію. Його послухають швидше. Міліцію!.. Наздогнати! Переловити їх, грабіжників. Далеко не втечуть. Живо! Всіх

піднімай в погоню! — І він без шапки вискочив з хати, не причинивши за собою дверей, побіг вулицею, відчайдушно вигукуючи:

— Рятуйте! Допоможіть!.. Пограбували!..

Та люди вже спали, а перший сон завжди міцний. Ніхто не вибіг з хати, ніхто не допоміг Шумейкові.

Над тихими вулицями ясніло зорями небо. Іскристі, далекі й величаві, вони відбивалися в сонній воді неширокої Ворскли, вічні в своїй незайманій і привабній красі. Десь за лісом піднімалася хмара, і звідти линув далекий, приглушений грім. Можливо, вночі буде гроза.

У садку достигала соковита шпанка. Віра нагинала віти, зривала найспіліші ягоди, і там, де відривався хвостик, з'являлася червона кисло-солодка краплинка вишневого соку, фарбувала кінчики пальців.

Біля її ніг стояла на землі полив'яна ще це повна миска, а треба нарвати доверху. В аґрусових кущах почувся шелест. Віра, випустивши з рук гілку, обернулася.

— Ой, хто це?

Перед нею стояв босоніж Карпо, в галіфе, у білій сорочці з розстебнутим коміром. Через плече в нього звисав рушник.

Карпо щоранку ходив до річки купатися, а потім займався гімнастикою. Останнім часом вій став іще здоровіший та принадніший.

— Добрий врожай цього літа на вишні.— Взяв із миски повну жменю, куштує.— Смачні.

— А ти б нарвав собі,— сказала Віра, нагинаючи рясну гілку.

Карпо стежив за молодицею пожадливими очима. Струнка вона, висока.

— Не дістанеш. Давай я допоможу,— і, повісивши па гілку рушник, він став біля неї впритул, відчувши своїм плечем її гаряче плече.

Віра поволі випускала з рук гілку, а Карно дивився в її зашаріле обличчя і говорив:

— А пригадуєш, Віро, як колись у твоєму саду ми зривали вишні. Ти ще дівчиною тоді була.

Віра відчула на своїй спині теплу Карпову руку, випустила гілку зовсім, тривожно озирнулася навколо.

Густі зарослі малини надійно заступали їх від стороннього ока.

— Чого ти боїшся, Віро? Прохор же до млина пішов, повернеться, мабуть, не скоро.— І нахабніше обняв її, притис сильними руками до себе, припав до губів.

— Живемо в одній хаті... Щодня тебе бачу... Щодня стежу за тобою, думаю про тебе.

— Пусти, Карпе, пусти. Тут не місце. Тут нас можуть побачити: і свекруха, і Марія може вийти з хати.

— Так де ж ми, де зустрінемось?

— Сьогодні ввечері в купальні я буду. Там зустрінемось,— і вирвалась з обіймів.

Легенький вітер шумів у вишневих кронах. На кожному деревці густо звисали темно-червоні, мов рубіни, вишні. Цвірінькали горобці, надкльовуючи смачну м'якоть плодів, і там, де надкльовано,— сік був ще густіший та смачніший.

— Іди, Карпе, йди, а то справді нас тут ще хтось побачить. Навіщо зайві балачки в хаті? Подумай сам.

— Правда. Нехай буде по-твоемуі Значить, до вечора. Набрав іще жменю вишень і пішов до річки. Але там несподівано побачив свою дружину з відрами води.

— А де це ти блукаєш? — запитала Марія.— Ти ж он коли вийшов з хати.

— Та я вишні рвав, а зараз ось буду купатися. Марія пильно глянула йому в очі:

— А ти часом Віри у саду не бачив? Карпо невдоволено відповів:

— І коли вже припиняться всякі підозріння! Подумала б сама: в одній хаті живемо. Стільки очей... А ти мені своїми ревнощами голову морочиш.— І він, перекинувши рушник з лівого плеча на праве, пішов собі далі, а Марія, дивлячись йому вслід, подумала: "Справді, навіщо я тривожу його такими розмовами?" А в душі все ж якийсь неспокій точив її, як точить деревину шашіль.

"Він же колись до неї залицявся, на вечорницях з нею бував. Може, те гуляннячко не забулося?"

Та Марія нічого більше йому не сказала, а взяла на плечі коромисло з повними відрами води й попрямувала вузенькою стежкою до хвіртки.

Перед вікнами у грядках розпустилися троянди. Буйними кущами росли тут жоржини, слалась по землі красоля, тягнулися до сонця рясні стебла руж, звивалися кручені паничі, милувало зір візерунчасте листя чорнобривців, що вже викидали перші бутони духмяного цвіту.

Марія щедро поливала квіти і так захопилася цією роботою, що не помітила, як з повною мискою вишень повернулася з саду Віра.

— Зажди трохи, Маріє, разом будемо поливати.

— Я сама впораюсь,— і глянула просто в очі своїй суперниці.— Ну як, смачні вишні?

Щоки у Віри зайнялися рум'янцем.

"Вони бачилися з Карпом у саду,— вирішила Марія, відчувши жіночим інстинктом, що здогадка її правильна.— Зараз допитаюся в неї правди".

— Карпо допомагав тобі шпанку зривати?

Віра почервоніла ще дужче, не знаючи, що відповісти. І цим остаточно викрила себе.

"Певне, бачила нас разом",— подумала й неприродно засміялась:

— Чудний твій Карпо. Прийшов у сад. Я думала, він мені допоможе, а він... з миски взяв жменю, потім іще одну. Ну, піду ж я, а то мати жде вишень на вареники,— і швидко зникла за хатніми дверима.

"Вони потай зустрічаються. Що ж робити? Сказати батькові? Сказати Прохорові? Як же далі буде? Обдурюють мене з Карпом. Я тепер бачу,

все бачу... Поговорю з ним, а потім, мабуть, батькові про все розкажу. Він порадить, що робити".

Марія знову зібралася йти по воду, а тим часом від річки повернувся Карпо і одразу попрямував до турніка. Кожного ранку він любить розім'яти м'язи.

І треба сказати, що натренувався-таки добре. Тіло в нього стало гнучке, руки сильні. Він легко робить гімнастичні вправи, а крізь шибку вікна милується ним Віра, забувши, що поряд неї стоїть свекруха.

— Що ж ти ліпиш тісто, а вишень не кладеш? — зауважила Ганна Федорівна, підозріло оглядаючи невістку.

Віра, почервонівши, одводить очі від шибки і переліплює тісто.

— Сама пе знаю, як цс трапилось. Про інше думала.

— Я догадуюсь, про що ти думаєш,— і цими словами збентежила Віру. Але свекруха не стала дорікати а чи повчати невістку, сказала тільки: — Вода вже закипіла в чавунчику, вкидай вареники та гукай Карпа — будемо снідати.

Карпо після гімнастики помив руки, переодягнувся і сів за стіл, де вже у мисці парували гарячі вареники.

Ні Прохора, ні Аркадія Павловича вдома не було. Ще на світанку вирушили вони до парового млина. За стіл сіли Марія, Віра, Карпо і Шумейчиха.

Карпо намагався пе дивитися на Віру, а вона, як навмисне, то підкидає йому в тарілку вареників, то пропонує ще сметани, то зиркає на нього так, що мати й Марія помічають ті погляди, але кожна з них думає про своє.

"Мабуть, треба буде порадитися з Аркадієм, та нехай вони собі якусь хату іншу знайдуть, бо доведе її Карпо до гріха".

"Хіба довго можна так жити? Це ж не життя, а якесь пожарище, і у всьому винна Віра. Коли б вона була порядною, Карпо не посмів би залицятися, а то, бач, разом вишні зривали. І такими очима вона дивиться на нього. І навіть за столом не стидається ні мене, пі матері. Хіба я сама пе могла б йому дати сметани. Безсовісна!"

"І чому вони так ненавидять мене? Хіба я винна, що гарніша за Марію і Карпо мене любить. Не винна ж я. Сам він залицяється до мене"

"Так важко жити. Кроку не ступиш, щоб за тобою не стежили. Хіба я не начальник? Інші мене бояться, а тут, як заєць, ховаюся сам від родичів. Ну та сьогодні Віра буде зі мною",— думав Карпо, уминаючи вареники, добре помащені сметаною.

— Тепер можна й на роботу,— сказав він, стаючи з-за столу.

Марія оглянула його гімнастьорку, зняла дві пушинки, сказала на прощання:

— Приходь же обідати. Буде зелений борщ з молодою картоплею і смажена курка.

— Курятину люблю. Обідатиму вдома.— І 'Карпо, позирнувши на Віру, яка мила посуд, зустрівся з нею очима, але нічого їй не сказав, бо вона зрозуміла погляд його без слів і обіцяюче посміхнулась.

Карпо вирушив на роботу.

Біля волості нудилися приїжджі селяни, чекаючи на прийом до начальства, а начальство йшло після доброго сніданку не поспішаючи,

тримаючи в руках важкий портфель, що порядно розпух від різних ділових паперів та заяв, які маринувались там по декілька місяців.

Приїздили і приходили все нові люди, подавали заяви, чогось домагалися, щось просили.

Карпо Нехльода нікому не відмовляв, а, навпаки, обіцяв "провернути справу в один момент". Та як тільки прохач зникав за дверима кабінету, його неперечитана заява одразу потрапляла у портфель, як у могилу.

Найсміливішим і настирливішим прохачам іноді щастило знову потрапити на прийом до Карпа, але в декого з них при зустрічі з начальством сміливість раптом зникала, а натомість згинала спину рабська покірливість.

— Пробачте, товаришу начальник. Я сам нетутешній, значиться, з хуторів я... Відносно продподатку вам заяву подавав... Скажіть, будьте ласкаві, розглядали вже?

— Чи бач, який швидкий,— говорив Карпо Нехльода, невдоволено озираючи відвідувача.— Тільки що подав і вже хоче мати відповідь!

— Та ні, я вже четвертий місяць жду.

— Іще пождеш, бо є люди, які раніше зверталися до волко-му. Як же ти гадав: їхні справи я відкладу, а твоєю займуся? Тепер усі граждапи рівноправні. Надійде твоя черга — розглянемо, матимеш результат.

— Добре... Добре... Коли раніше люди подавали, то я зажду. Скажіть тільки, чи довго ще мені ждати доведеться?

— Навідуйся. Слідуючий! — бундючно гукав Карпо, і до кабінету входив інший прохач.

Минали дні, портфель розбухав все дужче, а коли вже його не можна було застебнути, Карпо викладав усі папери до шухляди, і вони там залишалися для різних потреб службовців: хто загортав у них огірки, чи сало, чи оселедці, а хто брав собі той папір на куриво.

Коли ж до Карпа Нехльоди потрапляв на прийом якийсь приїжджий з повіту чи округу, тоді голова волосного комітету наче перероджувався: одразу ставав привітним, уважним.

Нехльода скаржився на нестерпні умови роботи, на велику завантаженість, таку велику, що немає коли й дихнути. А щоб гість, борони боже, не подумав, що тут займають посади люди недостойні чи некультурні, Карпо Нехльода починав розмову на міжнародні теми. Мовляв, нехай знає гість, що тут газети читають регулярно, що він, Карпо, особисто завжди в "курсі дєла".

А щоб іще більше вразити співробітника своєю культур* ністю, Карпо починав хвастатися знанням німецької мови.

— Керівник усе мусить знати і все передбачити. Знати якусь іноземну мову, німецьку, наприклад. її за плечима не носити, а горизонт вона розширює. Так само французька чи англійська. Я вже скоро читатиму німецьку газету "Роте фане" без ніякого тобі помічника.— І стежив, яке враження справляє він на приїжджого.

Якщо той поспішав, Нехльода негайно приступав до ділової розмови. А проводжаючи таких людей, він підводився навіть з-за столу, тиснув руку, запрошував у всякий час заходити просто сюди, як до себе додому.

— У нас тут без всякого бюрократизму. Так би мовити, прохання є, і одразу на нього — рішення. Діємо по-військовому. Як у громадянську війну. Сам бував на фронтах, всяких людей бачив. Пропитався духом.— Карпо починав тут же згадувати недавнє бойове минуле, при тому дуже

себе вихваляючи. І так він розповідав про все докладно, що відвідувач торопів, упрівав, але слухав заради ввічливості й полегшено зітхав, коли хтось з місцевих чи хутірських селян, не витримавши нудного чекання, розчиняв двері і запитував:

— Можна до вас, товаришу Нехльода?

Карпо припиняв розповідь і так ввічливо, так люб'язно брав селянина під руку, вів до столу, повчав начальницьким тоном:

— І коли вже ви позбудетеся капіталістичної спадщини — оцього боягузтва. При Радянській владі почувай себе господарем, а ти боїшся до кабінету ввійти. Ну, сідай, розказуй, в чому справа.

— Та я вже...— мнеться селянин,— так що й розказував. Це вже втретє заходжу... і бомагу подавав. Ви обіцяли все провернути... Так я оце приїхав... А діла мої вже вам відомі.

— Ну, пригадую, пригадую,— супив брови Нехльода.— Як же... Це про землю щось...

— Ні, товаришу Нехльода. Земля є. Спасибі, Радянська влада наділила. А я лісу хочу дістати на хату, бо в мене хата згоріла. З сім'єю в землянці живу. Про ліс я клопочуся.

— Так, так, справді, лісу прохав. Ну й голова! Та хіба з вами тут не заморочишся. Вас он скільки, а я один. Так що ж, лісу дамо, будуй нову хату...

Попередній відвідувач, користуючись нагодою, прощався з Карпом, а той, ввічливо посміхаючись, проводжав гостя до дверей.

— Отак, знаєте, щодня — тому те, тому інше... Завертітися можна.

І як тільки причинялися за поважним гостем двері, Карпо різко обертався, впиваючись злими очима в переляканого прохача. Якусь хвилину він мовчки дивився на нього, потім не поспішаючи підходив до столу, заклавши за спину руки.

— Скільки тобі років? — несподівано запитував голова вол-кому.

— Мені б лісу...

— А я тебе запитую: скільки тобі років?

— Ну, сорок п'ять після великодня минуло,— відповідав спантеличений прохач.— А хата в мене згоріла ранньою весною...

— Так тобі сорок п'ять років, а ти, дурна довбешко, не розумієш, що коли зайшов до мого кабінету партєйний чоловік, значить, не тривож мене.

— Та я ж не тривожив... Я спитався...

— Спитався... Немає в нас лісу! Навідаєшся через місяць.

— А коли ж я хату збудую? Нагряне зима люта, діти малі в землянці. Ви вже, будь ласка, допоможіть. Я не від того... Я розумію... за послугу... Тільки я по бідності моїй більше не зможу.— І селянська потріскана від вітру, мозоляста рука тяглася до столу, затиснувши в зашкарублих пальцях зім'яті папе* рові гроші.— Ви вже не відмовте... Хочеться до зими бути у новій хаті.

— Це що? — визвірявся Карпо Нехльода і підвищував го" лос так, щоб його чули за дверима інші прохачі.— Це що, питаюся? Хабара даєш? Підкупити збираєшся мене, більшовика, який пройшов громадянські фронти, що кров проливав!.. Геть! Зараз же геть! — кричав Карпо, лютіючи.

Селянин поквапливо ховав гроші і під натиском Карпа задкував до дверей, де стояли слобідські прохачі і люди з хуторів. Вони чули Нехльодин крик — певне, розсердився дуже, а до нього сердитого краще не звертатися, бо все одно відмовить, тому й завагалися: йти на прийом тепер чи не йти? І ніхто з них не наважувався першим переступити поріг кабінету.

Вигнавши селянина, Нехльода розчинив вікно. Надворі був сонячний день. Кружляла над осокорами галич. Карпо якусь хвилину стежив, як матері-птахи годують галченят, а вони, ненажери, махаючи крильцями, надсадно каркають, вимагаючи для себе ще їжі.

Та думає зараз Карпо про сьогоднішню зустріч з Вірою і аж очі мружить від задоволення. Він уявляє собі, як вона голубитиме його, як цілуватиме, а він...

Скрипнули двері, обірвали солодкі мрії. Голова з кошлатим нечесаним волоссям просунулася крізь двері.

— Чи можна до вас?

— Ну-у? — І руки Нехльоди стиснулися за спиною в кулаки.— Слухаю тебе.

— Казали, щоб навідався сьогодні...

— Навідаєшся через місяць.

— Моє діло таке, що не терпить... Зраночку жду. І коневі вже корму нема, і собі харчів не взяв.

— А ти що? Може, гадав, я тебе і твого коня харчуватиму? Сказано — через місяць!

— Я ж то думав...

— То тільки гиндики думають.

— Еге, то правда... Ми люди темні. Сказано було сьогодні навідатись, я і приїхав...

— А тепер тобі сказано...— підвищив голос Карпо, і селянин причинив двері.

Та знову інші люди напосідають з проханнями та скаргами, але ж у Нехльоди немає зараз ні часу, ні бажання всім цим ділом займатися. Карпо глянув на годинник і вирішив, що пора вже йому обідати.

Але ж не встиг він скласти папери, як широко й сміливо розчинилися двері і до кабінету ввійшов тесть.

— Чув, Карпе, чув? Знайшли... Аж під Білгородом знайшли мою Метелицю. І тих циганів схопили. У тюрмі вже вони, голубчики.

Зять слухав тестя, а сам думрв:

"Чого він прийшов сюди? Хіба про таке не можна було сказати мені вдома?"

— Я до тебе, Карпе... Така радість. У тебе тут телефон. Звони в повітову міліцію, щоб швидше рисачку доставили. Ти начальство, тебе швидше вони послухають.

— А звідки ви, папашо, знаєте, що Метелиця знайшлася?

— Прибув звідти міліціонер. Дзвони. Не гай часу.

— Папашо, може, це тільки балачки?

— Які балачки? Це точно. Мусили розшукати. Я просив. Я розказав, які прикмети і де забрано. Все їм відомо.

Карпо подзвонив. Дійсно, розшукали рисачку, але чи вона Шумейкова, чи якогось іншого хазяїна,— ще невідомо.

— Як невідомо? Що значить — невідомо,-коли я сам про всі прикмети їм розповідав! — І раптом він заявив: — От що, Карпе, ти мені казьонних коней дай. Я сам туди поїду. Я заберу. Не могли іншу... Рисачка Метелиця орловської породи, чистокровна... Такій рисачці, мабуть, і ціпи не складеш. А вони там щось мудрують.

— дообідаємо, папашо, за обідом про все домовимось. Гайда додому.

— А коней даси?

— Дам. Ще й кучера дам.

— Я можу й без кучера. Не з панського, з мужицького роду. З кіньми мав справу змалку. Так що я, мабуть, після обіду й вирушу в дорогу.

Залишилися біля волвиконкому декілька підвід чекати завтрашнього дня, бо, мабуть, сьогодні товариш Нехльода не прийматиме.

Ті, що вже бували в нього на прийомі, розповідали:

— Воно як кому пощастить. Інший, знаєте, потрапить, коли він у доброму настрої, і тоді зробить людині все. А більшість отак їздять-їздять, а потім плюне та й не з'являється сюди більше.

— Якби ж то знати, коли до нього можна підступитися. Люди ми не слобідські. Раніше за Томарівською волостю значились, а тепер до Борисівської нас приписано. У мене й справа така, що я й сам не знаю, куди звертатися: чи в міліцію, чи до Нехльоди. Продподаток наклали на мене непосильний, то я спитатися хочу, хто з них старший — чи міліція, чи Нехльода? Сам я незаможник з діда-прадіда.

— Не сюди тобі треба йти.

— До міліції?

— Слухайся мене,— встряє в розмову третій прохач.— До Нехльоди заяву пиши. Так, мовляв, і так. Бідняка утискують, неправильно розкладку роблять. Треба на бомазі все як є описати.

Багато тут почуєш різних порад. Людям нікуди поспішати, бо доведеться, мабуть, ночувати, щоб хоч завтра потрапити на прийом до голови волвикопкому.

Так минає робочий день. Один по одному з приміщення виходять службовці, зникаючи у слобідських вулицях та провулках.

А трохи згодом розчиняються двері, і волвиконкомівський сторож березовою мітлою вимітає з приміщення різні папірці та сміття просто на вулицю.

Карпо не відразу зайшов до купальні, а кілька разів пройшовся сюди-туди, озираючись та перевіряючи, чи нікого немає поблизу, чи не стежать за ним сторонні очі.

Навколо було тихо, спокійно. І тоді Карно тпхспько постукав у дощані двері.'Вони одразу розчинилися.

— Сама, Віро?

— Швидше заходь. І так уже заждалася тебе. Двері причинились. Цокнув зсередини засув.

— Купалася? — запитав Карпо, пожадливо оглядаючи білу сорочку з мереживною оторочкою.

— Хіба не бачиш? — і тріпнула головою, а довге волосся так і розсипалось по плечах пахучими хвилями.

Карпо рвучко обняв, пригорнув її, гарячу й трепетну, до своїх грудей.

— Ну ось... Тепер ми одні... Прохор у млині, тесть поїхав Метелицю забирати...— говорив він, задихаючись від внутрішнього хвилювання.

— А я боюсь, боюсь, Карпе, довго тут залишатись.

— Чого ж боятися? Такої нагоди жди, та хто знає, чи діждешся? Яка ж ти, Віро, принадна.

Пахне від неї річкою і ще чимсь духмяним, приємним: чи м'ятою, чи татарським зіллям, чи любистком... Пахощі ті туманять голову Карпові, і він, нестямний, припадає знову до Віри.

— Божевільний, що ти робиш? — А сама обіймає Карпові рлечі, гладить голову й шепоче йому слова, яких Карпо не сподівався чути від неї.

— Ти б покинув свою Марію... Холодна вона, як риба. А ми разом будемо жити. Виїдемо з цієї слободи... Ти ж такий розумний, такий бувалий, скрізь собі добру посаду дістанеш.

— Авжеж, дістану... Обтесався між людьми. А відносно Марії не знаю... Та хіба в цьому справа? Не про це нам говорити &араз. Хіба тебе відпустить Прохор?

— Ой Карпе, не знаєш ти, не відаєш, яке горе в мене на серці. Прохор мій любить...

— То й добре, нехай любить...— І вій поцілунком обірвав її слова.

Віра здригнулася вся, затихла. Руки її міцніше обняли Карпа.

Раптом у двері хтось владно й водночас роздратовано постукав:

— Ану, купальнице, відчиняй двері! — Зсередини почулось метушливе шарудіння, і це ще дужче розлютило Прохора.— Ти що там, оніміла відразу? Сказано тобі — відчиняй двері!

Поряд з Прохором стояла Марія. Вона нічого пе говорила, тільки серце в неї билося полохливо й тривожно.

— Не кричи на неї, брате, бо хтось почує...

— Нехай чують! Мені тепер все одно. Ну, довго ти там будеш одягатися? — І Прохор з такою силою рвонув ручку, що мало не одірвав її.

— Не сердься, зараз вийду,— озвався з-за дверей винуватий, розгублений голос, і той голос видав її гріх. Почувся цокіт засува, і в дверях з'явилася Віра.— Викупатися не дадуть.

Ошалілий Прохор, відсторонивши її рукою, ввірвався до купальні.

— Де? — спитав він таким голосом, що Віру обдало морозом.— Де він? Де? Говори! — І Прохор схопив Віру за довге, незаплетене волосся й поцупив до себе. Віра скрикнула від болю й, оступившись, упала на поміст.

— —Брате! — кинулась обороняти її Марія.— Брате, отямся! Що робиш?

Та лютий від ревнощів Прохор з якоюсь насолодою тримав у своїх руках густі коси Віри, намагався дивитись їй в очі.

— Пусти мене, пусти! Не винна я ні в чому...

— Питаю, де він? Я знаю. Він тут був... З тобою був... Милувались, цілувались... Говори, змія, всю правду, бо задушу тебе!

— Ряту-у...— закричала Віра, відчувши, як сильні руки Прохора потяглись до її шиї.

— Прохоре, отямся! Що робиш? Не смій душити!

Саме в цю страшну й небезпечну хвилину Прохор помітив раптом, як у нижні дерев'яні східці б'ється легенька хвиля. Хтось упірнув зараз під купальню. Одразу догадався — хто. Швидко роздягнувшись, Прохор кинувся у воду. На дощані стіни купальні полетіли теплі бризки. І як тільки виринув Прохор на чисте плесо, одразу побачив кучеряву голову Карпа, що потай намагався перепливти річку. Та плавець він був гірший від Прохора. Ясно, що Прохор не дасть йому дістатися до того берега, наздожене у воді и розквитається з ним.

Карпо з усіх сил загрібав воду. Та... що сталося? Прохор виринув попереду, одрізавши йому шлях до рятівного берега.

— Не втечеш!..

Карпо хоче щось сказати — й не може, бо вода заливає йому рот, він захлинається, дивиться на шуряка й белькоче:

— Не смій... Я сласть... За це, знаєш, що тобі буде? — І повертає назад, одчайдушно б'ючи руками воду, та раптом відчуває, як у глибині сильний Прохор хапає його за ногу.

— Ряту... Потопа-а-а...— І Карпо зникає під водою. Його крик, сповнений жаху й відчаю, почули Марія з Вірою.

— Він його втопить,— першою занепокоїлась Марія.— Рятуймо його, рятуймо! — І як стояла у платті, так і кинулася в річку виручати свого чоловіка. А на березі лишилась Віра. Вона тремтіла від страху, боячись лізти у воду, щоб заодно з Карпом не втопив чоловік і її саму.

Карпо виринув на поверхню. Він захлинавсь. Розширеними жахними очима дививсь на берег, не в змозі вже будь-що крикнути, а Прохор настигав його знову, лютий, невблаганний, мстивий.

— Будеш мою жінку баламутити? Будеш, кажи? Дай слово, що ніколи не зачепиш... ні словом, ні поглядом, тоді випущу тебе звідси живим. Ну?

Карпо хоче поклястися, але вода заливає йому рот, і це страшить його; і від жаху, мабуть, наморочиться голова, слабнуть руки... Насувається на нього смерть, страшна, неминуча.

— Мовчиш? — кричить Прохор, ладний знову занурити Карпа та раптом відчуває, як чиясь рука хапає його за плече.

— Божевільний, що ти робиш? Мого чоловіка... Не смій! Не смій топити!

Але Прохор знову пірнув під воду і, вхопивши Карпа за ногу, потягнув у глибину.

— Немає... Втопив... Він його втопив,— промовляє Віра не своїм голосом, побачивши, як з води виринув сам Прохор.

— Убивця! Що ти зробив? Рятуй його! Рятуй!..— закричала Марія, і цей крик дійшов до свідомості брата.— Тебе судитимуть. В тюрму посадять... Ти чоловіка мого згубив.

Прохор, збагнувши, чого накоїв, злякався й сам і тепер, набравши повні груди повітря, зник під водою. Довго його не було, але виринув він разом із непритомним Карпом.

Берег біля купальні залюднений. Жінки, дівчата, чоловіки, навіть старі баби причовгали сюди, бо кожному ж хотілося дізнатися, чому біля річки знявся такий галас.

Витягли Карпа на берег, поклали на траві.

— Готовий,— сказав хтось у юрбі, глянувши иа безвільно розкинуті руки.

— Чого йому бути готовим? — промовив Прохор і припав вухом до Карпових грудей.— Серце ще б'ється.

Заголосила Марія:

— Умів топити його, умій же тепер і рятувати!

— Ану, люди, допоможіть... Ми його зараз відкачаємо. Вийшли з гурту дужі парубки, взяли Карпа за руки й ноги,

почали розгойдувати.

— Треба йому зуби розціпити.

— Треба діжку взяти.

— А де ж ти її візьмеш?

— Та он у воді стоїть налита водою. Хтось, мабуть, під засолку огірків її вимочує. Нічого з нею не станеться, коли взяти.

Воду вилили, поклали Карпа на діжку, розціпили зуби, почали качати, і незабаром хлинула з рота річкова вода. Хтось з літніх людей сказав:

— Або житиме, або помре.

Раптом Віра, дико скрикнувши, схопилася з місця й, нерозчесана, незаплетена, побігла до річки з такою швидкістю, наче втікала сама від видимої смерті.

Парубки старалися на совість. Командував ними якийсь ді-док-рибалка, весело примовляючи:

— Качай його, хлопці! Воду з нього виллємо — по чарці горілки вип'ємо! Качай! Качай!

Уже через кілька хвилин тіло стало тепліти, і тоді рибалка сказав:

— Досить!

Карпа поклали на траву й почали робити йому штучне дихання.

Ще через кілька хвилин він розплющив повіки, тьмяними очима озирнув людей, слабим голосом попросив:

— Води...

— Е, ні, товаришу Нехльода, води і так ви напилися добре. Ледве відкачали. Напоїв вас Аркадійович... Довіку, мабуть, не забудете.

Карпо прислухається до незнайомого голосу, а згадка про шуряка, мов жарина пекуча, падає на серце. Він шукає очима Прохора, згадує недавно пережитий жах, і йому стає млосно.

"Де він? Невже тут? Він же знову може мене вкинути в річку..."

Над ним схилилася Марія.

— Ти? Рятуй, рятуй мене...— І Карпо, наче небезпека ще не минула, уп'явся пальцями в її руку.— Рятуй!

— Добре, що очуняв,— сказала дружина.— Зараз додому підемо. Де твій одяг?

"Одяг?" — силкувався пригадати, але, пригадавши, нічого не посмів сказати. Тільки очима ширяв по натовпу, шукаючи Прохора.

Той незабаром з'явився — рослий, дужий, тримаючи якийсь пакунок під пахвою.

— Віддай йому, Маріє, та нехай одягається, нехай не страмить себе перед людьми.— І Прохор спокійно, наче він був зовсім не причетний до всього того, що тут сталося, пішов собі стежкою, лишивши біля потерпілого сестру.

Зіньку дуже вразила історія біля купальні. Якщо Прохор зважився на такий вчинок, значить, у ті хвилини не думав про неї, Зіньку, значить, не любить він її, а тільки грається нею та говорить їй при зустрічах нещирі слова про свою любов.

Віра йому, певне, миліша й рідніша, коли через неї він мало не втопив свого шуряка.

В Зіньчиній душі наростає біль і образа, жалощі до самої себе.

"І чого я така нещаслива, що не маю ні радості, ні щастя в житті? Та невже ж я гірша від інших, що мені доводиться одній у світі мучитись? Де ж ти, моє щастя, забарилося? Звідки тебе ждати? Звідки тебе виглядати?"

Тяжко на серці в Зіньки, так тяжко, що несила їй залишатися в хаті. До лісу б піти чи в поле широке, безлюдне і там, на самоті, блукати серед хлібів, розповідаючи вітрам крилатим про свої муки, страждання й болі, щоб рознесли вони оту журбу по землі, розвіяли її по чорних лісах, по глибоких ярах і щоб довіку ота журба й оті муки та болі не поверталися до неї.

"Ой чому ж я вродилася на світ така нещаслива? Не любить мене Прохор, а я ж йому всю душу віддала, і душу, й серце, бо любила й люблю його, на своє горенько, на біду..."

Не бачить Зінька, як за нею стежить Ольга, підходить, обнімає за плечі, в очі дивиться і, здається, розуміє все, що діється в душі молодиці.

— Зіню,— промовляє Ольга ласкаво й довірливо,— Зіню, скажи мені, що з тобою? Чому ти ходиш така смутна, невесела?

— А чого ж мені веселитися, Ольго? Одна я живу в світі. Одна-однісінька. Був Прохор... Та з ним така подія вчора при-ключилася, що все я зрозуміла... Грається він мною.

— Ти не думай про це. Посваряться між собою чоловіки та й помиряться.

— Коли б же могла я не думати, а то ж думаю, Ольго" думаю — аж отут мені пече,— поклала руки собі на груди.— На душі в мене зараз, як в осінньому небі,— все хмарами повито. Не любить він мене,— промовила Зінька з якимсь надривом, і очі її раптом наповнились сльозами. Вона не могла більше нічого сказати й не могла довше залишатися в хаті.— Не розпитуй мене, Ольго, зараз ні про що. Не треба...— І Зінька, мод у чаду, вийшла на подвір'я.

Спинилася там на якусь хвилинку, наче роздумувала: "Куди ж піти мені: до лісу, чи в поле, чи, може, на леваду?> Наче п'яна, вийшла вона за ворота і попрямувала до річкис "А може, краще до лісу піти? До лісу..." Та якась невідома сила вабила її пройти повз Шумейкову садибу, щоб хоч здалеку побачити Прохора, перекинутися з ним словечком, сказати, де вона його ждатиме. А треба ж, треба їй поговорити з ним, спитати, сказати про все, що пере* думала, що пережила вона сьогодні.

"В очі йому гляну, може, й питатися не буду, все зрозумію без слів".

І Зінька пішла берегом річки, пильно оглядаючи Шумейків сад та подвір'я.

Та замість Прохора молодиця побачила його дружину. З кошиком у руках ходила Віра в саду, визбируючи між травою червиву падалицю, що її за ніч натрусив з яблунь вітер.

Віра зупинилась, побачивши Зіпьку. Кілька секунд дивилися одна на одну мовчки, кожна думаючи про своє.

"Вона живе з Прохором і зраджує його, не любить його, а я мушу так мучитись, критися з своєю любов'ю. Бач, стоїть, нача нічого й не трапилось. А око в неї підбите. Невже то Прохор їй такого ліхтаря поставив?"

Віра, оглядаючи Зіньку, злостилася:

"Це ж вона тут ходить, щоб з моїм Прохором зустрітися. Що мені робити? Адже тепер він може покинути мене й зійтися з нею. О зла розлучнице! Я ж напишу твоєму Тарасові, нехай приїде та забере тебе звідси на шахти, щоб ти мого чоловіка не баламутила. Не буде тебе — Прохор помириться зі мною, і все стане так, як було. Ну, чого ти дивишся такими очима? Певне, чула про вчорашнє?" І Віра, одвернувшись, рушила далі, а Зінька, наче їй у груди кинуто жарини пекучі, пішла й собі, пожадливо зиркаючи очима по саду.

"Ну де ж ти, Прохоре? Де? Невже тобі серце нічого не віщує, що я тут, що я хочу тебе бачити, хочу з тобою розмовляти?"

Раптом у густих заростях малинника, біля стежки, якою вона йшла, Зінька побачила Прохора з повним відром стиглої малини.

— Прохоре! — гукнула стиха, і він, почувши її голос, обернувся. В очах його світився виразний сум і невимовний біль.

Зінька відчула одразу: дуже тяжко він переживає все, що з ним трапилось біля річки. У неї защеміло серце.

"Якщо так він страждає, так журиться, значить, не мене, а її любить".

— Ти вже чула, Зіню?

— Чула.

— На вулицю між людьми соромно тепер показатись, і вдома як у пеклі. Дивитись на неї не можу.

— Правда? — зраділа Зінька його словам, але він, заглиблений у свої переживання й думки, не помітив тієї радості.

— Яке моє життя? Мука одна, та й тільки. З Карпом вони колись любилися і зараз люблятьcя. Я ж те все бачу, не маленький. І це в одній хаті нам доводиться жити. Світ за очі пішов би звідси. А куди підеш? Ніхто не знає, що в мене отут,— поклав смагляву й сильну руку проти серця,— кому про те скажеш?

Зінька слухала Прохора, а саму увесь час непокоїла думка: "Любить він свою дружину чи не любить? Що гадає робити? Простить їй і житиме з нею чи, може, збирається розійтися? Спитаю... От візьму й запитаю в нього".

— Дружина твоя...

Прохор підвів голову, глянув Зіньці в очі і сказав:

— У матері сю ніч ночувала, а вранці прийшла, хотіла зі мною порозумітися. Ну, я не став її слухати. Я з нею, мабуть, не житиму.

— А може, Прохоре, вона покається, припинить зустрічі з Карпом...

— Все одно, чужою була вона мені до одруження, чужою зосталася й зараз.

— То навіщо ж ти одружився з нею?

— Хіба я дуже хотів її брати? Батько радив, мати радила... А воно — гадюку в дім узяли. Це ж іще батько нічого не знає. Поїхав до Харкова, має днями повернутись.

— Не журися, Прохоре, не суши свого серця. Знай: і в радощах і в горі ти не сам. Я з тобою завжди. Знай...

Пильніше глянув на неї Прохор, і очі його затеплились, й усмішка з'явилася в нього на обличчі.

— Гарна ти, Зіню, душевна... Добре мені з тобою.— І Прохор, взявши в руки відро з малиною, сказав:

— Бери їж. Смачна... Взяла жменю, покуштувала.

— Справді, смачна.

Зінька їсть малину, а він милується нею.

— Що ти робитимеш увечері?

— І сама не знаю. Мабуть, плаття шитиму...

— А може?..

— Що, "може"?

— Попливемо на човні туди,— махнув уздовж річки рукою,— аж до гаю. Там хороше. Побудемо разом. Я так скучив за тобою. Хочеться про все забути і тільки на тебе дивитися.

— Невже я така красива?

— Ти найкраща для мене в світі. То як же... Скажи, Зіню. Ждати тебе? Я ждатиму за мостом, де старі верби.

— Прийду!

З кущів малини несподівано вийшла Віра. Губи у неї тремтіли.

— Знову мого чоловіка баламутиш, підла?

— Чому це я підла? Коли не знаєш, то знай: я люблю його і ні з ким не знаюся більше...

— Ти не натякай. Я розумію, куди націляєшся. А ти,— метнула вона очима в бік Прохора,— чому мовчиш? Чому не проганяєш її? Нова спідниця розум твій завіяла? Ганьбиш свою жінку, топчеш, зневажаєш? З полюбовницею про зустріч домовляєшся?

— Геть звідси! — гримнув на неї Прохор, і обличчя такого й таких очей ще не бачила в нього Зінька. Вони палали гнівом, образою. В тому погляді була зневага до дружини й огида.— Ти не смій, чуєш? Не смій Зіньку ображати! Вона краща за тебе... у всьому...

— Ах, так? Вихваляєш! Полюбовницю вихваляєш, а свою законну жінку...

— Не жінка ти мені... Іди до свого... Карпа... Не потрібна ти. Ненавиджу тебе, і краще одійди від гріха.

— Битимеш? Змову битимеш? Нічого, ти іще пошкодуєш за тією хвилиною, коли підняв на мене кулаки. Я піду, я не буду заважати, але знай... Знай, тобі це так не минеться... Не прощу!..— І вона, злобна і мстива, зникла в кущах густої малини.

— Бачиш, з ким мені жити доводиться?

— Бачу,— промовила Зінька, радіючи в душі з того, що Прохор, очевидно, розійдеться з дружиною, тоді омріяне, довгождане щастя прийде до Зіньки, і ніколи й нікому вона не віддасть того щастя, оберігатиме його так, як уміє оберігати добра мати своїх дітей.

— А що, коли вона тебе сьогодні не пустить на побачення? Може, зустрінемося завтра або позавтра? Якесь недобре передчуття гнітить мене. Стежитиме вона за нами. Боюсь...

— Не бійся, Зіню. Нам треба зустрітись. Я ждатиму тебе. Чуєш?

— Чую...— І Зінька посміхнулася до нього.— Чую, милий мій,— та й пішла швидко берегом річки.

А в обідню пору повернувся додому старий Шумейко. І по тому, як зійшлися на переніссі в нього брови, відчувалося, що хтось уже розлютив його добре.

Переступивши хатній поріг, він не сказав навіть "здрастуйте!", а одразу метнув очима на Ганну Федорівну, грубо її спитавши:

— Де Прохор?

— У садку, збирає малину на варення. А навіщо він тобі?

— Треба, значить, коли питаюся. Гукни його.

— Тобі вже, мабуть, хтось розповів,— несміливо натякнула Ганна Федорівна, оглядаючи розлюченого чоловіка.— Збігай, Маріє, нехай до хати зайде.

Марія вийшла, а Шумейко сів край столу, дивився через вікно, мовчав.

— Якась невдача тобі була в дорозі? — поцікавилась дружина, але чоловік різко відповів:

— У мене їх не буває... невдач. А ось у тебе тут діла творяться,— і він, озирнувши хату, сказав: — Чому Віри не бачу?

-г~ Нещодавно до батьків пішла. Шумейко терпляче ждав.

бсь він помітив через вікно Прохора й Марію. Марія йшла першою, а слідом за нею — брат.

Відчувалось, що йому не дуже хотілося розмовляти з батьком, та ще зараз, коли той чимсь розлючений. Прохор догадувався, чим саме розлютили батька. Певне, йому вже відома історія, що сталася біля купальні.

"Що ж, коли він хоче поговорити,— поговоримо",— вирішив Прохор, все ж відчуваючи в душі мимовільний страх. Цей страх жив у ньому з дитинства. Неприємно, коли з-під насуплених брів суворі батьківські очі беруть, мов на віжки, його хлоп'ячі очі, і нікуди від них не подітися, і ніяк йому не збре* хати, бо батько одразу помітить ту брехню і ще дужче потім гриматиме або візьме ремінь. Його руку пам'ятає Прохор ще з дитинства, з юнацьких літ.

Та після одруження батько вже ні разу не посмів піднімати на сина руку. Ото і кричить, і гримає, і очима палить, а до ременя вже його рука не тягнеться.

"Все скажу, як було. Нехай знає... Жити разом нам в одній хаті не можна: або Карпо з Марією нехай лишаються тут, або я з Віро..." — і обірвалася думка, мов гнила нитка.

"З Вірою жити після того, що сталось? Ні! Не житиму, і ніхто мене ніколи не примусить!"

І все ж Прохорова рішучість одразу згасла, як тільки він переступив хатній поріг.

— Здрастуйте, тату! — привітався до батька, але Шумейко йому не відповів.

Ганна Федорівна, передчуваючи сварку, зблідла, дивилась то на чоловіка, то на сина. Прохор поставив на табуретку відро з малиною і мовчки ждав.

— Ну, розповідай, як ти свого батька ганьбиш, що тепер соромно мені з людьми зустрічатися. Розповідай!

— Що ж розповідати? Все трапилось біля купальні...

— Не про це питаюся.— І на Прохора глянули роздратовані й невдоволені батьківські очі.

— Я не розумію, що ж вам розповідати.

— Не розумієш? На таке в тебе розуму бракує? А як топити людину в річці, до цього ти додумався? На це вистачило твого розуму? На ганьВу отаку, на сварку...

— Виходить, що я ще й винний?

— А хто ж винний? Хто, питаюся?

— Я не дам себе ганьбити... Не дам, щоб він разом з Вірою...

— Про неї буде окрема розмова. І це ти, мій син, отак д{я|> на розголос, на людський поговір, на злі язики поклав те, що Іреба було тишком-нишком зам'яти, по-сімейному, щоб жодна душа стороння не знала, не відала.

— Не міг я... І взагалі, таке зараз у нашій хаті твориться. Не було Карпа — тихо, мирно жили...

— Говори, говори... Все, що думаєш, говори, а я тебе послухаю.

— Що говорити — і так ясно.

Прохор замовк, спідлоба позираючи па батька. А старий Шумейко підвівся на ноги, високий, грізний, і Прохорові здалось, що зараз батько візьме в руки ремінь і, як колись, почне шмагати, тому він мимоволі стежив за кожним його рухом.

— Все ясно, кажеш? А чи ясно тобі, дурню, що коли б не Карпо — млин уже б одібрали у пас?

— Спокійніше було б. З млином отим тільки зайва морока. Ці слова так вразили Лркадія Павловича, що він навіть рота

розкрив від здивування.

— Ти посмів таке мені сказати? Та я, може, все життя своє про це мріяв, недоїдав, недосипав... У бога вимолював... і тепер, коли це все маю, ти хочеш мою давню мрію затоптати. Невже ти сам того не розумієш, що з млина живеш, багатієш, хліб їси щодня...

— Я на свій хліб заробляю. Шумейко зареготав:

— Нема в тебе свого хліба. Є мій хліб. Я хазяїн всьому! Все моє! Моє! Власними руками добуте, розумом добуте, ночами безсонними. Цього не знаєш ти, про це знає тільки твоя мати.

— Заспокойся, Аркадію. Ну чого ти розходився? Навіщо своє серце травиш?

— Ага, уже й ти з ним заодно? — метнув злими очима в її бік.— Ви ладні все моє добро за вітром пустити! Нехай забирають, вам не жалко, вам байдуже. За бабськими спідницями стежиш та за Карпом, а як діло якесь зробити — па те твого розуму не вистачає. О боже, боже! — звів руки Шумейко догори.— За віщо ти караєш мене таким сином?

— Аркадію, отямся, що говориш? Чи він каліка у нас, чи ледащо, чи розуму в нього немає?

— Немає! Немає! — закричав батько, блискаючи очима.— Коли б мав розум, не зробив би такої ганьби!

— Піду я,— сказав Прохор і цим ще дужче розлютив старого.

— Стій! Коли батько тебе повчає, мусиш слухати.

— Годі мені отаке слухати,— сказав з небувалою впертістю Прохор, сміливо глянувши на батька.— Я не маленький... Сам уже розумію, що добре, що погано.

— Он як? І ти оце смієш так зі мною розмовляти? У "товаришів" навчився? Та я тебе, сучий сину! — І батько, стиснувши кулаки, метнувсь було до Прохора, але па захист сина стала Ганна Федорівна з Марією.

— Що ти, Аркадію? Бог з тобою... На жонатого сина...

— Тату, заспокойся! Не треба гримати на Прохора. Не винний він,— несміливо втрутилася Марія.

— Ви всі проти мене, всі! Прохор рішуче пішов до дверей.

— Ти куди? — закричав батько, якого стримували жіночі руки.

— Нехай вийде, а ти, Аркадію, заспокойся. Поглянь на себе.

— Мовчи, дурепо! Не в свої справи не сунь носа. Ану, пустіть мене!

— Не займай його, ради бога!

— Тату! Тату, заспокойтесь!

— Оце дожився... Уже мене син не слухає. Прохоре, лишайся в хаті, ще розмова не закінчена.

Та Прохор цього разу не послухався батька. Грюкнувши дверима, він вийшов на подвір'я, сів на колоді, насуплений, ображений.

На ґанок вискочив батько. Він не говорив ці слова, тільки по тому, як смикалося праве віко, видно було, що все в ньому кипить від люті.

— Чому,— запитав він, не володіючи вже собою,— чому ти не слухаєшся батька? — І сильна рука його схопила Прохора за груди. Наче опечений, скочив син і, глянувши на тремтливе вікно, зрозумів усе.

"Битиме,— майнула думка в нього,— зараз, зараз ударить". З хати вибігли Ганна Федорівна й Марія.

— Я що тобі сказав? Що? Ти не чув? Ти не слухатись? Ти проти батька?

Від злості в нього тремтіла борода, обличчя зблідло, рука сильніше тисла сорочку, і, можливо, цей напад пробудив у Прохорові вперше в житті бажання не підкоритись.

Ні слова не говорячи йому, Прохор одірвав від себе батькові руки і так глянув у вічі, що старий Шумейко сахнувся.

— Ти? — прошипів він, одразу розгубившись.— На мене піднімаєш...

— Краще одійдіть! — промовив син, збліднувши, як і його батько. Самі собою стислися важкі, сильні кулаки, а очі світились такою рішимістю, гнівом і шаленством, що батько, помітивши те все, відступився, наче від навіжепого, не знаючи, що йому робити, як діяти.

І Саме в цю найкритичнішу для обох хвилину з вулиці на подвір'я зайшов Севастян Жигай з дочкою.

Віра, побачивши свекра, схилила голову, дужче нап'яла на підбите око хустину.

— До тебе я, свате, до тебе. З п'ятницею здоровенькі були! Дочку ось привів тобі показати. — І він з не властивою йому спритністю зірвав з доччиної голови хустку. Це було так несцрді-вано для Віри, що вона розгубилась і прикрила рукою підбите око.

— Не затуляй, Віро, не затуляй. Нехай бачить сват, як в його хаті мою дочку калічать.

— Хто? — запитав вражений Шумейко.— Хто посмів отаке зробити? — І він метнув очима на Прохора, догадавшись, що це міг так побити син.— Ти, Прохоре?

— Я! — відповів той, глянувши на дружину таким нищівним, сповненим огиди й зневаги поглядом, що Віра, зрозумівши той погляд, закрила руками обличчя й заридала.

— Я віддавав свою дочку в порядну сім'ю, бо ми теж, слава богу, і достатки маємо, і живемо не гірше від інших, а такого неподобства в моєму домі не було зроду. І як мені, свате, на неї дивитися, на рідне дитя, коли її так ні за що побито?

— Ні за що? — спалахнув Прохор, злісно метнувши в її бік очима.— Та кинь тут плакати! Ти розкажи батькам, нехай знають, за що тебе побито. А коли тобі соромно, я сам розкажу.

Віра наче скам'яніла. Ридання обірвалось. Біла рука її мимоволі простягнулася вперед, а очі благально й лячно дивилися на чоловіка.

— Не треба, Прохоре... Не треба... Навіщо? Я сама... Затих Жигай. Кліпаючи повіками, він дивиться то на Віру,

то на Прохора, то на свата.

— Так ось, нехай знають! — вигукнув розпалений ревнощами Прохор.— Хай знає твій батько, яку дочку в дім до нас віддав!

— Прохоре! — скрикнула Віра, наче підбита пташина, кинувшись до чоловіка, але він схопив її руки і рвучко відкинув од себе.

— Рятуйте! — закричав Жигай, вбачивши в цьому початок нової бійки.— Віро, дитя моє!

Та Віра навіть не глянула в бік батька. її знову образив Прохор тим, що хотів викрити перед батьками давній гріх. В його очах вона помітила зневагу, огиду й презирство і зрозуміла остаточно — для неї він

втрачений назавжди. І це викликало такий біль і образу, що вона ладна була піти на все.

"Він хоче знеславити мене, принизити, ошельмувати перед батьками... Согрішила я з Карпом. Ну що ж, спокутую свій гріх, але нехай же й він відчуває сором і ганьбу, нехай і він переживе все те, що переживаю зараз я". Рішуча в своєму намірі, Віра з ненавистю глянула Прохорові в очі.

— Говори, все говори!.. Я не боюсь, бо і так уже всі знають... Але і я скажу! Я скажу про Зіньку. Ти не кращий від мене. Ти...

Це була несподівана атака, до якої Прохор не підготувався.

"Вона чула, мабуть, нашу розмову. Вона стояла в малиннику і все чула. Невже скаже?"

Віра помітила в його очах розгубленість і втішалася з того.

"Що, боїшся? Не хочеш, щоб батько знав? Соромно тобі? Ну, а я все одно скажу. На зло тобі скажу!"

І, певне, розповіла б у цю хвилину Віра все, що було їй відомо, коли б у неприємну розмову не втрутився вчасно Аркадій Павлович.

— Зараз же мені, Прохоре, помирися з Вірою, і щоб у моїй хаті більше колотнечі не було, а був мир та спокій.

— Оце розумна порада, діти,— підтримав і повеселішав одразу Жигай.— Чого вам сваритися? Обоє молоді, гарні. Жити треба в согласії та повазі одне до одного.

— З потаскухою не миритимусь,— заявив Прохор і цими словами немовби вдарив Віру по щоках, так спалахнули вони в одну мить густим рум'янцем.

— Що-о? — аж очі вирячив Жигай.— Що ти сказав на мою дочку, на мою Вірочку?

— Бачити її не можу, а не тільки жити з нею в одній хаті! Чуєш, ти?..

— Чую,— відповіла якимсь незнайомим голосом Віра. І недавнє бажання викрити Прохора безслідно згасло. Лишився страх, і вій заглушив у ній зараз всі інші почуття.

"Покинув... Одна... Не повернеться. Пе житиме зі мною. Як же я людям у вічі дивитимусь? Всі сміятимуться, бо знатимуть, за що покинув... Ні, ні, тільки не це! Миритись треба. Миритись — в цьому єдиний для мене порятунок. Упаду навколішки, проситиму, благатиму".

А розлючений Прохор не помітив у ній отого душевного зламу, не помітив нового погляду в її очах, внутрішньої боротьби й кидав у неї, мов каменюки, образливі, дошкульні слова.

— Не примушуйте мене з нею жити, бо інакше я з дому втечу. Світ за очі піду! Не вірю більше їй. Зневажаю її!

— Сину! Прохоре!—озвалась мати і, впавши йому на груди, гірко заплакала.— Не йди нікуди... Помирися...

Чи оці сльози, чи вперта Прохорова непохитність вкрай розлютили Шумейка. Не володіючи більше собою, він схопив замашну лозину, що лежала на колоді, і, одірвавши од сина

Ганну Федорівну, з усього розмаху стьобнув Прохора по обличчю.

І цей удар розбудив у синові небувалу зненависть до батька. Обличчя поблідло, губи затремтіли, засмикались.

— Більше цього не робіть, тату,— попередив тремтливим, сцовненим гніву голосом ГІрохор і вихопив з батькових рук лозину.— Чуєте? Бо я не ручуся за себе.

— На батька руку?..— Старий Шумейко аж задихнувся.— Ти посмієш?

— Посмію! — І, поламавши лозину на кілька частин, Прохор шпурнув її в бур'ян.— Посмію! — заявив він так погрозливо, що старий Шумейко аж відступив од нього на крок.

— Проклинаю! Проклинаю тебе!..

— Аркадію! — скрикнула мати, стаючи па захист сина.— Отямся! Що говориш? Не кляпи, не кляпи його!..

— Тату! — кинулась до батька Марія, але Аркадій Павлович, нестримний і лютий, кричав, немовби в якомусь безпам'ятстві:

— Проклинаю! Нема сина! Не хочу знати! Геть! Проклинаю!

— Свате, заспокойся! Хто ж рідну дитину проклинає? — сполошився навіть Жигай цих страшних слів.

Прохор, нічого більше не сказавши, швидко пішов з подвір'я до річки, а вслід йому знесилений Шумейко погрожував кулаком:

— Не приходь же додому — запорю!

Минув страшний для Віри, незабутній день. Коли почало сутеніти, вона зачинилася у своїй спальні.

Прохор не приходив ні обідати, ні вечеряти. Де він блукає зараз? Що робить? Можна отак вік прожити, і не зрозуміла б Віра того, що зрозуміла тепер, і не пережила б, може, за ціле своє життя того, що пережила за оцих останніх два дні.

Здавалося їй, що вона любила і любить Карпа Нехльоду і заміж вийшла за Прохора лише тому, що кращого й багатшого парубка не було у слободі. І ось зараз, коли пристрасть до Нехльоди згасла, коли Віра збагнула вповні, до чого це призвело її, коли вона, немов після чаду, почала тверезо порівнювати Прохора з Карпом,— Віра зрозуміла остаточно, що не любить Карпа і любити його не може, що дорогим лишається, для неї тільки чоловік. Він душевніший, простіший і ріднішій їй.

Це особливо гостро відчуває вона зараз, коли зосталася сама, без Прохора, і невідомо, чи повернеться він до неї, чи розрив стався остаточний і до минулого вже вороття нема.

— Нема... Нема! — повторює Віра, картаючи себе за все, що трапилось.

"Розум мій помутився. Нічого не тямила, ні про що не думала. Де він узявся на мою голову, на моє горе, оцей Карпо! Був та, може, й поїде собі з слободи, а мені ж як жити? З ким жити? Покинув, покинув мене Прохор.— І гарячим, умитим слізьми обличчям припадає до подушки.— Що я наробила? Ой, що ж я наробила?.."

їй хотілося, щоб швидше повернувся Прохор. Вона б одразу пізнала його ходу ще на подвір'ї, відчинила двері і тут віч-на-віч з ним поклялася б у подальшій вірності. Руки б йому цілувала, па колінах благала, щоб простив. Він глянувся б, він побачив би її сльози, почув би її щиру клятву і простив би їй зраду.

Але ж Прохора нема.

Біль стискає груди Віри. Вона не знаходить собі місця, метається в ліжку, мов у жару, і одна думка вогнем пече їй душу, пече їй серце.

"Покинута... Як жити мені в світі? Як жити? Не повернеться. По очах бачила. Слова його чула. Не зглянеться, не простить... До неї піде, до Зіньки..."

І сама не знає, як вимовила це ім'я, але воно вжалило її, мов гадюча отрута.

Віра, схопившись з ліжка, як безумна, ходить по кімнаті.

Пригадалося все: зустріч із Зінькою біля річки, і її очі, й зловтішні слова, коли говорила вона, не криючись, що любить Прохора.

— Любить... любить,— вимовляє Віра в безсильній злобі своїй, заламуючи руки.— Такого сокола втратила... Не зуміла приборкати, не зуміла голубити, а він до іншої тепер пішов. Милує, цілує Зіньку!

О прокляття! Кому сказати? Хто навчить, як позбутися злої розлучниці, як привернути Прохора, щоб знову любив мене і тільки мене одну. Де шукати поради, в кого?

Надворі зовсім звечоріло, та не заспокоювались стривожені думки, як не може одразу заспокоїтися море, розбурхане буремними вітрами. Даремно прислухалась Віра, ловлячи кожний шурхіт за дверима, в надії почути його кроки, його мужній голос, але всі її сподівання були марними.

Хтось грюкнув хвірткою, хтось тупотить по приступках ганку, і Віра пізнає Карпа. Чує, як увійшов він до хати, гукає Марію, але йому ніхто не відповідає, бо в хаті нікого нема, крім Віри. Раніше вона була б цьому рада, озвалася б до нього і, мабуть, скористалася б з того, що вони тільки вдвох. А зараз цей голос дратує Віру.

"Боже мій, як могла я зважитись? Як могла з ним тоді, в купальні?.."

Хотілося, щоб Карпо вийшов з хати або кудись виїхав і довго-довго сюди не повертався. Ніколи не повертався.

"Що це? — насторожилась Віра, почувши знайомі притишені кроки.— До мене? Після всього, що сталось, він сміє..."

Тихий стукіт у двері, як і колись умовний — тричі. Віру обурює це до краю, але вона мовчить, сподіваючись, що Карпо, не діждавшись відповіді, піде собі геть. Та вій уперто жде, нікуди не збирається йти і знову стукає в двері.

— Віро, це я — Карпо, відчини. Вдома нікого нема. Чуєш?

Притишений голос викликає в ній зараз обурення. І не тому, що їх можуть вистежити, а тому, що вона шкодує за тим, що сталося між ними, ненавидить Карпа. Все в ньому тепер їй огидне: і оцей притишений голос, і пристрасть його, і боягузтво. Не таким уявляла вона собі Карпа, коли він залицявся ще парубком до неї. Тоді їй здавалось, що він якийсь особливий, найрозумніший, що тільки він дасть їй щастя в житті.

Цими думками жила. Ці думки спокусили її па зраду. І ось зараз Віра розчарувалася.

Лишилася в душі тільки порожнеча й презирство до всього.

А він, не знаючи, як вона мучиться й страждає зараз, сміє стукати в двері!

Гнівом береться серце, але вона мовчить, жде, може, таки одійде від дверей.

Та Карпо настирливий у своїх домаганнях і нахабстві. Він стукає сильніше, і Віра не витримує:

— Чого ти хочеш? Я вже роздяглась, я лежу в ліжку.

— Відчини!

— Не відчиню. Не займай мене, не спокушай. І так намучилась через тебе,— голос у неї затремтів.

Карпо почекав, а тоді знову:

— Та відчини ж, Віро. Чуєш? Ну ж бо, швидше...

За дверима стало тихо. Карпо ще постояв трохи, а тоді почав грозитися:

— Он ти як? Перелякалась Прохора? Та знаєш, що я можу зробити за образу представника влади? Я можу його до в'язниці запровадити. Він вчинив замах. Заради тебе мовчав, а коли й ти за чоловіка руку тягнеш, я подумаю тепер.

Та Карпова погроза не діяла на Віру.

— Відчиниш? — запитав з ноткою надії і почув у відповідь:

— Ось я батькові розкажу, як ти нахваляєшся. Нехай він поговорить з тобою.

Карпо затих, а потім засміявсь:

— Дурна! Ти ще й справді розкажеш. А я жартую... Коли б мені Прохор не доводився шуряком, я зумів би з ним розквитатися. Ну, годі

нам сперечатись. Одчиняй, Вірусю... Я так скучив, так хочу побути з тобою...

І оце "Вірусю" різонуло молодицю, викликавши в ній непохитну стійкість.

— Не відчиню! Іди собі... Я спатиму...

Переконавшись, що Віра справді не пустить його до своєї спальні, Карпо вийшов з хати на розшуки Марії.

Лишившись знову одна, Віра занепокоїлась іще дужче:

"Ну де ж може бути Прохор? Невже із Зінькою? Я його вдома жду, а він, можливо, милується з нею..."

Ця здогадка відганяла спокій, сон, туманила голову.

"Розшукати його треба, повернути".

Раптом майнула думка:

"А що, коли я теж застану його?"

Від такого припущення Віру кинуло в жар, але їй хотілося, щоб саме так було, тоді б вона сказала Прохорові:

"Я зрадила тобі, не криюсь, але і ти зрадив мені. В обох у нас гріх. Давай забудемо його і будемо жити так, як жили досі".

їй здавалося це ймовірним, простим і можливим. Прохор усе забуде, все їй простить.

"Чого ж я лежу? Треба йти. Доки ж мені ждати? Шукатиму!"

І Віра, спритно одягнувшись, подалася на розшуки Прохора.

Чула в саду гомін голосів, пізнала Ганну Федорівну, Марію і Карпа.

Нічим не виявивши себе, Віра шмигнула понад парканом у найглухішу частину садиби, де розрісся малинник, і, ховаючись в його гущавині, непомітно вийшла за хвіртку.

"Куди ж мені йти? Де їх шукати: в лісі, чи в гаю, чи десь біля річки? Коли б тільки знайти його, знайти".

Не знала, звичайно, Віра, як після сварки Прохор пішов на город, забрався між густі хащі жовтоголових соняшників, ліг там і так міцно заснув, що прокинувся тільки надвечір.

Зголоднів, але додому йти не хотів, боячись зустрічі з батьком. Він знову б міг почати сварку або доручив би якусь роботу, що могла б зірвати йому, Прохорові, зустріч із Зінькою.

А Зіньку йому хотілося бачити, як ніколи.

Прохор нарвав гороху і з апетитом з'їв, потім пішов до зеленої й рясної огудини з жовтим цвітом. Розгортаючи її, Прохор зривав молоді огірки і теж їв без солі й без хліба, позираючи на сонце, що вже багряним диском торкалося обрію.

Діставши з татарського зілля заздалегідь приховані весла, Прохор одв'язав човна і тихо поплив за водою. Так само тихо причалив біля старих верб, загнавши човна в заводь, порослу густим лозняком та очеретами, що ледь шуміли від подихів вітру.

Прохор підійшов до верб, сів на траву, глибоко замислився. Зайшло сонце. Перші зірки засвітилися в небі, мов світляки у листяному лісі. Стежкою ніхто сюди не йшов.

"Може, даремно жду? Може, не прийде зовсім? Побоїться. А я так хочу зустрітися з нею саме сьогодні, зараз".

Прохор з усією гостротою відчув, якою близькою стає йому Зінька, особливо тепер, після сварки з батьком.

"Ось візьму й покину дім, виїду з слободи, працюватиму на шахтах чи на заводі. Я молодий, маю силу, навчуся ремесла і житиму, як живуть мільйони людей. І Зінька буде зі мною. Куди я поїду, туди й вона".

І мимохіть з'явилась інша думка:

"А що, як Зінька не захоче лишати свого старого батька? Що тоді робити?"

Прохор не знав, що ж справді йому робити без Зіньки, коли вона відмовиться. Тут місце обжите, є господарство, млин, хата, сад, город, а що жде його там, на новому місці, серед чужих, незнайомих людей?

"Он повіявся на заробітки Тарас—і пі слуху ні духу. Може, добре йому, а може, так зле, що навіть вісточки не хоче Зіньці надіслати".

Згадка про Зіньчиного чоловіка неприємно різонула Прохора.

"Треба подумати. Можна і в слободі жити, тільки щоб Зіньку бачити, зустрічатися з нею. Люблю її..."

І знову очі його стежать за берегом річки й помічають нарешті жіночу постать.

— Зінька! Діждався!..— вимовляє він, одразу забувши в що хвилину про все на світі.

Він не помилився. Це була вона. Притишивши кроки, зупинилась, не наважуючись підійти до верби.

Тоді він, спритно підвівшись на ноги, пішов їй назустріч.

— Зіню! От добре! От молодчина, що прийшла. А то я лежу та думаю: вийде чи не вийде? — І він обняв її.

— Зажди, Прохоре... Може, хтось тут є сторонній.

— Хто тут може бути? Така глушина. Я навмисне це місце вибрав, щоб ніхто нас не побачив.

— А якщо за тобою стежать?

— Хто?

— Віра. Вона ж бачила нас з тобою біля малинника. Що, як догадається?

— Мені тепер все одно, Зіню. З Вірою покінчено. Ти одна зараз у моєму серці, в моїй душі. Одна. Тобою живу, про тебе тільки думаю...— і знову цілував її, голубив. Солодко було Зіньці в обіймах милого.

— Ходімо, Зіню, ходімо до верби.

Вона йшла, мов у якомусь тумані, туди, куди він її вів.

— Ось тут,— сказав Прохор,— сядемо.

І знову Прохор цілував її, дивився в очі, говорив їй ласкаві слова.

Стиха, на самім вершечку, шуміла верба, наче співала закоханим колискову пісню.

Пахла лугова трава, пахли лози.

— Хороше тобі зі мною?

Вона, нічого не відповівши, заплющила очі, обняла його міцніше, ледь всміхнулась до нього вишневими вустами, а він бачив ту посмішку, милувався нею, жадібно припадав до уст її, наче випивав увесь жар душі і весь вогонь її серця.

— Ой, що ж воно буде, Прохоре? — промовила Зінька, дивлячись на нього широко розкритими очима.— Що буде? Я ж не думала й не гадала... А тепер мучусь, думаю, у снах тебе бачу і караюсь з того, бо заміжня ж я... Люди розкажуть чоловікові... Що йому відповім? Як гляну в очі?

— Не карайся, Зіню, не муч себе. Ти моя жінка, іншої мені не треба.

— Жінка...— промовила сумовито.— Яка ж я тобі жінка? Я полюбовниця твоя,— і несподівано Зінька, закривши обличчя руками, впала на траву.

— Що ти, Зіню? Чого плачеш? — сполошився Прохор.— Ти не думай... Я не граюсь... Я правду кажу — моя ти, Зіню. Моя! Нікому тебе не віддам. Ні перед ким не поступлюся! — Він гладив її плечі, цілував пахуче волосся, заспокоював її, як міг.— Чого ж тобі плакати? Ну, подумай сама. Ми з тобою молоді, здорові. Будемо працювати. Будуть у нас діти... Я б хотів сина або дочку. Як я любитиму їх, наших дітей!

Зінька затихла, прислухаючись до слів, яких вона ще не чула ніколи від нього.

— Ти молода, гарна мати, пошиєш синові сорочечку чи штанці. Сама пошиєш... Ти в мене майстериця добра, а я на руках синочка носитиму, я іграшки купуватиму і так любитиму його... ну, як тебе, Зіню! А потім буде в нас іще дівчинка...

— Що ти говориш, Прохоре? Отямся! Та хіба твій батько погодився б на таке одруження? Та він би мене й на поріг до себе не пустив.

Прохор замовк, пригадавши сьогоднішню сварку з батьком і його вимогу помиритися з Вірою.

— У тебе є дружина... З нею й житимеш.

— Не житиму... Огидна мені стала. Та й не любив я її ніколи.

Зінька слухала Прохора, а думки її снувалися по-іншому.

"Ні, мабуть, така моя доля... Не судилося нам у парі бути... Приїде Тарас, накаже: "Ану, Зінько, збирайся на Донбас. Дали мені квартиру". І що ж тоді робити? Відмовитись? Сказати, що полюбила Прохора? А чи любитиме ж мене Прохор? А може, він тільки пограється мною та й покине. Тоді одній довіку на світі жити. Пройде молодість, пролинуть роки. Ні сім'ї, ні дітей, ні друга. Одна!.."

Зінька пильно глянула на Прохора, і він, помітивши той незвичайний погляд, спитав:

— Щось хочеш мені сказати?

— Нічого... Слухаю тебе...

А Прохор, захопившись, розповідав їй про свої плани, паче дивну, красиву, але нездійсненну казку.

— Ти доглядатимеш діток, а я працюватиму. Додому прийду, до свого гнізда. Ти зустрінеш, діти кинуться до мене на руки... Я знатиму — є в мене сім'я.

— Що ти говориш, Прохоре? Не треба... Не ятри мого серця.

— Ти не віриш мені? Ти гадаєш —я жартую, а я правду... І тоді Зінька, різко підвівшись з трави, обняла Прохора,

вп'ялася очима в його очі і, хвилюючись, як ніколи, спитала:

— Значить, ти любиш, справді, любиш мене?

— Дуже! Дуже люблю... Л навіщо ти про цс питаєш? Хіба й так не бачиш? Ти найдорожча для мене... Ти життя моє, щастя моє,— говорив Прохор, обціловуючи її.— Не знаю, як би я жив тепер на світі без тебе... Але ти скажи, чому спитала мене?

— Про дітей ти говорив... Про спільне життя наше...

— Ну, говорив,— сказав з ноткою незрозумілої тривоги Прохор.— Але при чому тут діти?

Прохор дивився в її широко розкриті очі, а передчуття якоїсь біди вже війнуло холодком йому в душу.

— Я, Прохоре, матиму дитину...

— Звичайно, матимеш. Я ж про це й кажу. Одружимось, будуть у нас...— І раптом Прохор замовк, збагнувши те, про що говорила йому зараз Зінька.

— Сама не знаю, що мені робити...

— Коли? Коли ж це сталось? — спитав він, бліднучи.

— Мабуть, тоді, в лісі... Коли горіхи ми рвали...

— Як же це?.. Так одразу... Я чотири роки з Вірою живу і нічого, а тут...— Він замовк. Несподівана вість його вразила.

Зінька це помітила, і тупим болем взялося її серце, занило, замкнувши одразу їй уста. І тільки нічим не приборкані думки, як стривожені птахи, ширяли у неспокої й тривозі.

"Що ж робити? Що? Не радий він... Я бачу. Я знаю. Він шкодує. Не хоче".

Прохор, трохи отямившись, глянув на Зіньку, на,скорботне лице, на якому відбилось невимовне горе, і відчув, що треба її приголубити, розважити чимсь, заспокоїти.

— Зіню, чому ти зажурилася так? Ну трапилась біда. Ще не пізно... Ще можна все зробити... Інші ж роблять...

І ці слова падали як удар бича, завдавали болю, ображали її материнське почуття.

"Так мені й треба! Гуляща! Нікчемна! Нерозсудлива! Карайся тепер... Мучся одна, ти цього заслужила".

А інші, потайні, світлі й добрі, думки, як птиці горлиці, немовби нашіптували їй:

"Не тривож себе, не муч. Твій милий з тобою. Він любить дітей. Він сам тільки що говорив про цю любов. Ти матимеш сина чи дочку... Маленькі, теплі, пахучі рученята обіймуть тебе за шию, і з вуст, ніжних і чистих, як пелюстки ранньої квітки, ти почуєш промовлене до тебе перше слово "мамо", що зігріє тебе краще променистого сонця, що дасть тобі не знану, не звідану досі радість... Буде в тебе дитина, буде в тебе щастя!"

О милі, втішні, надійні думки!

Та в'януть вони, як в'януть зірвані квіти, кинуті безжальною рукою під сонце, в'януть від слів милого, якого обіймала, голубила і від якого зазнала нежданно першого болючого удару. Що сказати йому? Чим і як зменшити біль і образу, яка мов гадина обвилася навколо серця і жалить, жалить...

— Тяжко!

Але Зінька не плакала більше. Якась порожнеча в душі, наче втрачено назавжди щось найсвятіше, найдорожче, чим жила вона досі, що сповняло її радістю й надіями. І ось раптом все загинуло, паче впала вона з крутої гори у безодню.

— Чужий... Чужий...— ледве чутно шепочуть її губи, а на неї дивиться Прохор, дивиться й мовчить. Ні втішливого слова, ні слів признання, ні дотику гарячих мужніх рук.

— Одна! Одна! — вимовляє Зінька слово, що його не зовсім розуміє Прохор.

— Чому ж одна?.. Ми разом. Я тобі казав... Я раджу... Ще не пізно. В інших молодиць розпитайся.

Ще раз глянула йому в обличчя. В її погляді світився докір, розчарування, біль і образа.

— Прощай!

— Ти вже йдеш? А на човні ж хотіла покататись... Може, попливемо?

Нічого не відповіла йому Зінька. Пов'язала хустину і пішла стежкою одна, пригнічена, ображена в кращих своїх почуттях, покинута любимим.

Він не спинив її і цим завдав ще більшого болю й більших страждань. Йшла наче безпам'ятна. І тільки гілля ліз чіплялось за неї, простягаючи рясні й пахучі віти, мов руки, живі, ласкаві.

Нічого не помічала перед собою. Все було повите якимсь туманом, і такий же туман, холодний, густий, окутав серце й душу молодиці, заступивши недавню радість, погасивши в тому серці чисту, вірну любов.

— Нещасна я... Нещасна! — вимовляла вона, як уві сні, слова, картаючи себе за почуття, що їх не стримала вчасно, дала їм розцвісти, зазнала від них короткого щастя й радості, а ось тепер мусить розплатитися за ту радість і щастя горем, стражданням і муками.

Попереду зашелестіла лоза.

Але Зіньці зараз байдуже, з ким доведеться зустрітися в цей пізній час біля річки.

Коли б знала вона, що навпроти неї йде Віра, що вона вже цілий вечір шукає свого Прохора, може б, і спинилась Зінька для невеселої розмови, і хто знає, чим би ця розмова між ними скінчилася. Та Віра першою звернула з стежки, заховавшись у лозах, і звідти стежила за молодицею, доки не заступили її скорботну в горі постать високі й густі лози.

Не одну вже ніч провела Віра в сльозах гірких, у чеканні довгому, в самотності жалючій. Стала вона тихше води, у всьому догоджає чоловікові, а ^ін ніяк не прощає зради, а він продовжує зустрічатися із Зшькою, і це вона знає, але перешкодити чи припинити ці зустрічі безсильна.

"Якими чарами напоїла вона Прохора, що полюбив він її і розлучитися з нею не може, потай зустрічаються, потай люблять одне одного?"

Минають дні за днями — безрадісні, сповнені журби й болю.

Що робити? Куди йти? у крго просити поради, щоб повернути чоловіка, щоб жити так, як жила вона до приїзду Карпа. І порадили Вірі добрі люди:

— Ти сходи до баби-знахарки, розкажи їй усе. Нехай зілля дасть наговореного, в їжу підсипатимеш чоловікові — залишить він свою полюбовницю, повернеться до тебе.

Зробила Віра все так, як радили їй добрі люди. І тепер не одну вранішню зорю зустрічає біля сонної річки разом з ба-ланданською знахаркою. Чаклувала баба, готувала воду наго-вірну, чарівну. Старечими губами промовляла якісь слова незрозумілі. Дерев'яного хрестика полоскала в тій воді, потім ставала на коліна сама й наказувала Вірі; і обидві вони молилися до зорі ранкової, до сонця багряного, що викочувалося з-за обрію, чисте, умите, сяюче, і від його

сяйва багряніла в тихих заводях річка, і хати, і гори дальні, і ліси кучеряві.

Тоді стара чаклунка давала воду, зілля приворотне, заспокоювала молодицю:

— Напувай його щодня зраночку і ввечері, але знай: не підкориться він тобі скоро, бо міцно засіла в ньому любов твоєї розлучниці, а ти не журися, дочко, ти своє діло роби — повернеш собі чоловіка.

Залишала Віра бабі карбованці, напувала Прохбра отим питвом чарівливим, потай підмішуючи його в страви. Не один день минув, а Прохора не тільки не привернула до себе — ще нелюдянішим став.

Щось таїть він на душі своїй, ходить часом то як хмара, лютий, то сумпий-сумний, а від чого той сум, і лють, і журба — не говорить Вірі.

З усіх сил намагається вона йому годити, та цього намагання він не помічає або не хоче помічати. А останнім часом почав гримати на неї:

— Що ти мені даєш страви то гіркі, то кислі?

Зніяковіла Віра, очі одвела, щоб не помітив, не розгадав він по очах її таємниці.

— Може, ти мені якесь зілля кладеш у їжу?

— Ой, що ти говориш!—так і спалахнула Віра, і погляди їхні зустрілися. Розгадав, мабуть, Прохор правду, бо відставив тарілку з борщем, підвівся з-за столу і, виходячи з хати, сказав:

— З твоїх рук більше їжі не братиму. Ще отруїш мене.

— Прохоре! — скрикнула Віра.— Не йди! Зостанься... Щось сказати тобі мушу. Зажди!

У хаті, крім них, нікого не було. Віра обняла його мужні плечі й несподівано для нього заридала:

— Не муч, не терзай мого серця... Я люблю тебе, Прохоре, і караюся з того, що трапилось. Повір мені. Пожалій мене, бо я збожеволію скоро від дум. Удень тебе не бачу. Вночі тебе жду, а ти з нею, з Зінькою. Вона тебе чарами напоїла, вона душею твоєю завладала... Прохоре, не покидай мене, бо я руки на себе накладу. Ти один у мене, тобі вірною буду, скільки житиму на світі. Клянусь!

Він зняв її руки з своїх плечей, байдужий і холодний до сліз і запізнілого каяття.

— Чому ти мені про любов та вірність говориш? Ти скажи про це йому, Карпові...— і вийшов з хати, грюкнувши дверима.

Віра не вибігла слідом за ним, а знітилась, наче від удару сильного й разючого, і тільки промовила із згубною безнадійністю:

— Не повернеться... Не любить він мене... Зневажає.

І знову попливли дні за днями — одноманітні, сірі, безрадісні.

Прохор ішов зранку до млина і лишався там до ночі, а коли завіз був добрий, то й зовсім не приходив додому. Там харчувався, там і спав.

Нудьгувала Віра, терзалась, мучилась від самотності й дум, що жалили їй душу й серце, що вкорочували вік молодий, вкриваючи голову першими волосинками передчасної сивини.

Віра старанно виривала їх, нічого того не знав Прохор.

Вечорами, коли був вільний од роботи у млині, він ішов немовби купатися до річки, а Віра ревниво стежила за ним очима, знаючи, хто приваблював його, до кого поспішав він на побачення, кого мав голубити потай від людей.

І серце її бралося невгамовними ревнощами, розпалювався розум, малювалися в уяві такі подробиці, від яких Віру кидало то в жар, то в холод.

"Що мені робити? Що?" Мов неприкаяна виходила з хати до саду, ховалась там від сторонніх очей, терпляче ждала чоловіка.

Повертався він часом на світанні і не йшов до хати, а простував до клуні, де було свіже сіно, лягав там і засинав як убитий, а вона, Віра, стояла біля дверей, дивилась на нього, не сміючи лягти поряд, не відважуючись його розбудити.

Знову пішла до знахарки, ридаючи, скаржилась їй:

— Не допомагає ваше зілля наговірне. Відмовився їжу з моїх рук брати, ще гірше втікає з дому. Бабусю, ви ж умієте, ви ж знаєте, не вперше вам це робити. Дайте чогось міцнішого, щоб він, мов хмелю, зілля того напився і нікуда не йшов од мене вільними вечорами... Я вам, бабусю, віддячу щедро. Подумайте й допоможіть.

Замислилася знахарка. Глибшими й виразнішими стали па лобі в неї зморшки. Вицвілі й потьмянілі з віком очі дивилися в одну точку. Старечі, помережані рясним плетивом жил руки злегка тремтіли.

Віра дивилася в її мудре, задумане обличчя з надією й тривогою:

"Невже нічого не можна зробити? Невже Прохор такий сильний, що на нього ніякі чари не діють? Ну згадай же, бабусю, згадай всі трави, все коріння й квіти всі і знайди мені те, що треба, допоможи в горі моєму, у моєму нещасті".

— Не діють корені наговорені, не діють трави одворотпі. Жди, доню, горобиної ночі.

— Ждатиму!

— Нарву тобі для нього іншого зілля й іншого питва дам. Зумій тільки в їжу йому підмішувати. Раз поїсть, вдруге поїсть і втретє поїсть — переміниться...

А жадана ніч довго не надходила. Дні видались жаркі, посушливі, гарячі. Сухі вітри випивали останню вологу з грунту. Почала в'янути городина. Дощу треба, а в небі з'являлись тільки окремі невеликі хмарини, й пропливали вони туди, куди гнав їх вітер. Сонце сідало в безхмарний обрій. В ясному небі світили зірки, і Віра сподівалась на місяць-молодик. Може, він змінить погоду, вкриє небо хмарами, наблизить горобину ніч.

Несила далі так жити Вірі, як живе вона зараз. При батьках Прохор ще перемовиться з нею словом, а залишаться наодинці — заніміє одразу, наче й немає її біля нього.

— Прохоре, ну годі сердитись... Доки ж можна отак душу мою труїти?

В очах її благання і сльози, та не хоче того помічати Прохор. Як чужий, дивиться на неї, а потім візьме картуз і — з хати.

— До неї? Знову до неї?

Тільки грюкне дверима, і все. Не біжить слідом за ним Віра, бо знає — ще гірше буде. Не скаржиться нікому, сама в собі горе своє носить, а горе те, як шашіль, сточує серце, нівечить і спустошує душу.

Віра підходить до дзеркала. Якусь хвилину вона уважно розглядає своє змарніле обличчя з сумними очима.

— Карайся, мучся тепер, коли не вміла раніше чоловіка свого шанувати... Та доки ж мені кари такої і мук отаких? — запитує вона оту другу, засмучену жінку, що дивиться на неї з дзеркала.— Тяжко мені, тяжко! — скрикує Віра, і очі її сповнюються слізьми. А сліз не потрібно. Хтось зайде до хати — свекор чи свекруха. Хай не бачать, хай не знають, що в неї на серці, бо ніхто, ніхто їй, мабуть, тепер уже не допоможе, крім баби-знахарки і горобиної ночі, якої жде вона з такою надією день у день.

Віра витирає очі, умивається, виходить з хати на подвір'я.

Біля комори Марія ножем розрізує яблука-падалицю, нанизує ті кружальця на сурову нитку. Кілька в'язок, прижовклих під сонцем, висять на цвяшках. І така падалиця згодиться взимку на узвар. Віра підходить до Марії, сідає поряд, бере з відра червиві яблука, починає їй допомагати.

— Ти, Маріє, бачила, Прохор пішов з двору?

— Та он він, у садку.

Ганна Федорівна варить малинове варення, Прохор визбирує падалицю, а осторонь, в альтанці, обвитій диким виноградом, лежить, відпочиваючи, Аркадій Павлович.

Тиша і спокій на Шумейковому подвір'ї, але чомусь мати стежить за Прохором, і, коли він назбирав ще одно відро яблук, вона стиха гукнула його до себе.

Підійшов до неї, вищий на цілу голову.

— Щось хочете сказати?

— Хочу,— відповіла мати, здіймаючи з країв мідного тазу рожеву, тремтливу від кипіння пінку.— Давно хочу, сину, поговорити з тобою.

— Про Віру? — спитав він, і його чорні густі брови нахмурились, як у батька.

— Пожалів би ти її... Плаче вона, мучиться. Хоч нічого мені не говорить, але я все помічаю. Негарно робиш, сину. Молоду жінку недовго скривдити, а от пожаліти її нікому...

— Карпо її пожаліє...

Мати підвела голову, докірливо глянула на сина.

— Не нагадуй більше про таке. Не терзай її Карпом, бо не його ж, а тебе вона любить. За тобою горює. Тебе жде вечорами, а ти до Зіньки ходиш... Ти гадав — я не знаю, не розумію... Погано ти робиш, сину. їй голову баламутиш, а для чого? Вона — заміжня жінка. До неї, може, чоловік восени повернеться, забере її з собою, а в тебе в сім'ї буде розлад. Отямся, доки не пізно, помирися з Вірою, та й живіть у дружбі, у злагоді. Знай, сину, в житті всяке трапляється. І ти ніколи їй більше не нагадуй за гріх... Спокутувала вона його. Пережила стільки. Мучиться й досі...

— Я теж мучусь,— сказав Прохор, здивований з того, що матері відомі його походеньки. Та не знає вона, що Зінька, можливо, народить сина або дочку.

"Сказати їй про це чи поки що змовчати?"

Він глянув винуватими очима на матір, але вона не помітила ні погляду його, ні бажання поділитись иайіптимиіііііім, що було в нього на душі.

— Заспокой її, сину. З нею тобі вік жити. Про це думай.

Та Прохор у цю хвилину думав про Зіньку, і думати, і згадувати її було приємно. Все в ній миле йому, дороге, рідне. Не вміє так приголубити його Віра, як голубить, милує і цілує Зінька. Як говорить вона йому слова ласкаві, як дивиться своїми очима в його очі. В ті хвилини він забуває з нею про все на світі, нікого немає тоді милішого від неї, Зіньки. І не хоче Прохор, щоб приїжджав з Донбасу чоловік і забрав її з собою, бо хто знає, чи він, Прохор, лишиться тоді вдома, чи повіється слідом за нею, бо без Зіньки життя йому тепер немиле.

— Своя дружина пожаліє, отож і ти, сипу, жалій її... нехай не плаче більше, не марніє, не журиться за тобою,— повчає мати, а Прохор дивиться на неї, посивілу, стареньку, і шкода її стає.

"Ой мамо,— хочеться йому сказати,— коли б ти в душу мою заглянула, коли б ти до серця мого знала стежечку — не говорила б ти мені слів отаких. Іншу люблю я, мамо... Зіньку люблю!.."

Та не сказав він про це матері. Навіщо турбувати? Нехай поки що не знає мати всього.

Насунув Прохор кашкет козирком аж на очі.

— Піду я, мамо, ще не всю падалицю повизбирував.

— Іди, сину, та пам'ятай, чого я хочу. її пожалій... Мене, стару, пожалій. Я за неї прошу. Чуєш?

Нічого не відповів Прохор, одійшов від матері. Грюкнуло об порожнє відро червиве яблуко, підібране з трави.

Не послухав Прохор матері. За цілий день не промовив до дружини й словечка, а надвечір пішла Віра до річки, нажала серпом татарського зілля і, розтрусивши його по хаті, лягла в ліжко.

Пахне рослина чимсь духмяним, свіжим, річковим, паморо-чить голову, сповняє її п'янкою втомою. І знову Віра одна.

Нудьга гнітить молодицю. Зневір'я і неспокій все частіше бентежать її душу.

Єдина ще надія в неї на горобину ніч. Та ось уже скільки минуло ночей, а не видно в небі частих спалахів блискавиць, що їм зраділа б вона, мов своєму щастю, яке втратила і яке ще й досі не повернулося до неї.

За дверима спальні гомонять між собою свекор з Карпом. Та що їй до них? Карпів голос і сміх дратують її.

"Він збаламутив мене, загубив моє щастя, розбив моє родинне життя. Я мучусь, а він, бач, сміється, весело йому. Хоч би виїхав кудись. Не бачив би його Прохор, може б, швидше зі мною помирився".

Але Віра й сама розуміла, що виїжджати Карпові нікуди, що на посаді своїй сидить він міцно, що свекор зацікавлений, аби лишався зять у нього, бо за таким родичем жити йому безпечно, як за кам'яною горою.

"Що ж мені робити? Що?" — билася в тривожному неспокої думка, не маючи виходу. І лише змучене серце відповідає на ті думи болем таким відчутним, немовби хтось узяв його в долоні і безжально стискує, як волоський горіх.

Та незабаром гомін почав стихати. Грюкнув дверима сусідньої кімнати Карпо, а свекор ще вийшов на подвір'я, покашляв, постояв і теж незабаром угомонився.

Поснули в хаті всі.

Хочеться заснути й Вірі, та не може, бо думи ревниві, думи тривожні відганяють її сон. Перед очима так і стоїть Прохор, а поряд з ним Зінька. Ось вони обоє ідуть лугом... То спиняться й дивляться в небо зоряне, і він, Прохор, обіймає її, голубить, називає ніжними словами, а вона, розлучниця, обвиває його руками. їй хочеться посидіти на пахучій траві, і Прохор піддається її бажанню.

Віра метається в ліжку, а розтривожені уявою думки жалять гірше кропиви. Зростає люта, нестримна злість на Зіньку. Коли б могла Віра, власними руками задушила б її.

"Та навіщо це все, коли Прохор не мене, а її любить, її милує, з нею майже щовечора зустрічається".

Віра розуміє своє безсилля, і від того ще тяжче у неї на серці, єдиною розрадою в неї стають сльози. Вони ллються, гіркі й невтішні, на подушку, але тих сліз ніхто не бачить.

Прохор не повертається. Може, надворі північ, може, скоро світатиме, а сон, такий потрібний, заспокоюючий сон, до неї не надходить.

І раптом прокотився за вікном шелест.

"Хтось до саду забрався і трусить яблуню. Розбудити хіба свекра?"

Але вставати не хотілось. "Нехай потрусить — всіх не забере. Урожай цього літа добрий",— думає Віра, а сама прислухається. Знову прокочується садом ще поривніший шум. Далеко десь мигає блискавка, світло те на коротку мить осяває хату.

Ніколи ще так бурхливо не вривалася в її душу довгождана радість.

— Блискавка... Блискавка!—вимовляє вона, не вірячи своїм очам.

Спритно встає з ліжка, розчиняє навстіж вікно, дивиться в небо, але воно чисте, рясно всіяне зорями. "Я ж бачила. Сама бачила блискавку".

І недавня радість так же швидко гасне, як згасає в небі падаюча зірка.

"Не могла я помилитись. Я ж не спала".

Поривчастий вітер прилітав невідомо звідки, шумів у деревах, розгойдував яблуні, і від його подиху частіше гупали в траву підточені червою яблука та груші.

"Невже те все видалось мені? А може, я божеволію?" — з'явилася раптом думка. Стало навіть страшно.

Не зачиняючи вікна, знову лягла в ліжко, але її розплющені очі з надією дивилися в небо, ждали.

Знову повторився далекий короткий блиск. І знову схопилася з ліжка Віра, окрилена такою ж радістю. Жадібними очима вдивлялася на захід, де обрій покрила вже темна смуга і смугу ту прорізували блискавки. Віра чула навіть далеке, ледве чутне рокотання грому.

— Діждалася... діждалася,— вимовляє молодиця сухими губами, і зір її ширяє по небу, де ще світять зірки. Як хочеться їй, щоб ота сиза хмара виростала швидше, напливала швидше, загасила світло оцих зірок, розгулялась над слободою блискавицями, грозовим дощем.

Природа немовби розуміла оте бажання і посилала хмару, піднімала її дужими вітрами в холодну височінь, гасила зорі, закривала обрій.

Тихо, щоб не розбудити нікого з своїх, Віра вилазить через вікно, шугає в зарості кропиви, обжалює собі ноги, але не зважає на це. Запнувшись хусткою, вона швидко йде садом до хвірточки за малинником.

Лютує вітер, шумить у деревах, метає на всі боки яблуні, трусить падалицю, яку доведеться визбирувати вранці.

Віра дивиться на небо. Воно стало грізним і темним. В ньому все частіше спалахують блискавки, чується все гучніше рокотання грому. Швидше до знахарки! Швидше, бо можна запізнитись. Вітри розженуть хмару, проясниться небо, засяють зірки. Тоді пізно буде готувати зілля наговірие.

Віра біжить знайомою стежкою. Ось перед нею темний гай, страшний у своєму безперервному шумі. Ні за які гроші не пішла б вона сюди в отаку буремну ніч, та бажання повернути чоловіка відганяє страх. Ось спалахнула сліпуча блискавка, освітила на мить розбурханий гай, і знову все окутала пітьма.

На кілька секунд Віра зупинилась. їй здалося, що хтось стоїть край стежки.

"Прохор? — майнула думка.— Але чого ж йому тут бути? Можливо, хтось інший, але хто? Чому стоїть, кого жде?"

Короткий спалах блискавки розвіяв її сумніви й вагання. Віра помітила рясний кущ крушини, що ворушився під вітром, нагадуючи людину.

Не пам'ятає, як пробігла через гай. То кидало її в жар, то проймало ознобом, то здавалося, що хтось женеться за нею, гукає, просить: "Зажди! Зупинися!"

Вчувався їй Прохорів голос, а вона розуміла, що не бігтиме й не гукатиме її чоловік, бо в таку ніч нема чого блукати йому в цьому гаю.

І тільки тоді зітхнула з полегшенням, коли гай лишився позаду, а перед очима постала під старою шумливою тополею знайома хатина з темними вікнами.

Підбігла до неї Віра, постукала в шибку, але ніхто не відгукнувся зсередини. "Невже її немає вдома? Невже кудись викликали стару? Може, на хутір?" Віра, припавши до шибки, зазирала в хату, а потім загрюкала дужче.

— Хто там? — озвався нарешті старечий голос.

— Я, бабусю, я...— відповіла молодиця, зрадівши тому, що застала знахарку вдома.

Не поспішаючи, стара відчинила двері.

— Ти, Віро?

— Я. Погляньте, бабусю, яка піч. Такої ночі давно ждемо. Швидше збирайтеся, а то запізнимось.

— Мені немає чого збиратися. Я готова.

Хата все частіше освітлювалась сяйвом блискавиць, а за хатою то глухо, то поривчасто шуміли дерева.

— Зажди, дочко, я заслінкою піч затулю.

Баба поралась біля печі, а Віра крізь шибки вікна вдивлялася у грозову пітьму, і серце її завмирало в тривозі. "Що принесе оця буремна, довгождана ніч? Чи повернеться Прохор, чи все лишиться так, як зараз, і зла розлучниця Зінька володітиме його серцем і душею, як володіє досі?"

— Швидше, бабусю, швидше,— квапила знахарку.— Я добре вам заплачу. Чуєте?

— Не годиться, дочко, так поспішати. Треба ж забрати всі причандали. Встигну все зробити, не турбуйся. Хмари сунуть на слободу.

Дві жіночих постаті незабаром вийшли з затишної хати під вітер і попрямували стежкою до річки. Віра йшла першою, а за нею ледве встигала знахарка, тримаючи під пахвою якийсь пакуночок.

Ось уже перед очима в них метляються верби, гнуться лози, шумлять, припадаючи до води, очерети, хлюпає в берег здійнята вітром хвиля.

Зупинились біля самої води.

Віра вже знала, що під час чаклування їй треба одійти, бо не можна стороннім слухати оті слова наговірні, бо, коли їх хтось почує, не діятимуть чари, не впливатиме наговір.

Але Віра, ставши за кущем лози, все ж чула мимоволі нерозбірливе шамотіння старої, бачила, як сухі, кістляві руки її підводились до темних хмар назустріч вітрові та блискавицям.

Часті й сліпучі, вони осявали її, і здавалось тоді, що мати-страд-ниця благально випрошує для себе у Всевишнього спокою, і щастя земного, і радості земної.

Щось величне і водночас таке, що викликало жаль, було в тій самотній постаті з піднесеними догори руками.

А чорна річка, розбурхана серед ночі, сердилась, налітала на берег, обливаючи босі ноги знахарки теплою водою.

— Іди, дочко, стань біля мене,— гукнула баба, вийшовши на берег, порослий шовковистою травою. Не поспішаючи, дістала з вузлика щось довге й волохате на кінці. При спалахові блискавиці Віра побачила у бабиних руках коров'ячий хвіст.

— Бери, дочко, за цей кінець, покрути його тричі у воді і промов такі слова: "Обернися, покрутися та й до мене, мій Прохоре, повернися". А тоді сплюнь тричі та ще так промов: "Ой ти, Зінько-розлучпице, мого Прохора не займай, мого Прохора обминай, іди на піски сипучі, на ліси дрімучі, па баговиння втоппе".

Все зробила Віра так, як наказувала їй баба-знахарка, а тоді стара, дивлячись на схід, перехрестилася, перехрестила молодицю, сказала їй:

— Тепер буде твій Прохор біля тебе, тільки ти згорни хвоста бубликом і почепи на горищі у потайному місці, щоб ніхто не знайшов.

— Добре, бабусю, все робитиму, як радите.

— А це тобі ще коріння, звари і одвару того давай в їжу. Знову в його серці прокинеться до тебе любов, і ти будеш щасливою. А тепер іди, бо скоро буде злива.

Віра втиснула у шершаву долоню старої заздалегідь наготовлені гроші і, не прощаючись, побігла від річки, а знахарка дивилася їй вслід і невідомо чому посміхалася беззубим ротом.

Все сильніше гудів вітер, сердитіше шумів гай. Віра на кілька секунд зупиняється, не наважуючись ступити в темну, мов безодня, жахаючу смугу, де ледь мріє стежка.

"Треба йти. Чому спинилась? Нікого ж нема. Хто в таку ніч тут блукатиме? Іди, йди, сміливіше!" — підбадьорює себе і стоїть на місці. Схвильовано б'ється в неї серце, а страх ще більший обіймає її.

"Ну, іди ж, іди, не бійся!"

Віра хреститься і входить у темну смугу, наче в могилу. Шумлять, метаються під вітром дерева.

"Господи, сохрани й помилуй!" Попереду ніби хтось маячить над самісінькою дорогою. Холодок пробігає поза шкірою, і Віра зупиняється. Мигає блискавка, і молодиця бачить той самий крушиновий кущ. "Ой, як він знову нажахав мене",— і біжить далі.

Перед очима в неї яснішою стає стежка, виразніше долинає плескіт хвиль, і, нарешті, Віра ні жива пі мертва вирива́ється з гаю й біжить берегом річки.

Над нею чорне бунтівливе небо, спалахи блискавиць, гуркіт грому. Вже падають перші краплини дощу на ситцеву кофточку, чути шум зливи, що невблаганно насувається на слободу.

"Перестояти зливу чи бігти далі?" — вагається Віра, але страх жене її вперед, незважаючи на те, що стежка вже стала мокрою й слизькою.

"Додому, швидше додому!"

Навколо ні душі, тільки гуде вітер, тільки шумить небувала злива.

Змокріла кофточка прилипла до тіла—дарма, просушить завтра.

"Тепер уже нема чого мені спинятися й ховатись від дощу. Зараз буду вдома".

І раптом Віра бачить, як до хвірточки їхнього саду біжить якийсь чоловік, гупаючи чобітьми.

При світлі блискавки пізнала Прохора, але ж і він, помітивши її, зупинився. Віра присіла за кущем, не бажаючи зустрічі з чоловіком.

Та Прохор підійшов до неї.

— Де це ти була? Чому блукаєш? Чому пе спиш? А це що в тебе? — і взяв з її рук коров'ячого хвоста.

— Я ж не питаю в тебе, де ти шляєшся до цієї пори? Ревнощі були настільки сильними, що запаморочили Віру одразу. Забула вона в цю хвилину про своє вирішення коритися чоловікові й мовчати. Все клекотіло в ній безсильною злобою, а він стояв спокійний, розглядав коров'ячий хвіст, говорив так, наче й не дружина вже вона йому, а так собі, якась стороння жінка, чужа й далека.

— Хочеш знати, де був, можу сказати.

— Не треба! Я знаю, знаю... Не ятри мого серця, не вбивай його своєю зрадою! — З риданням Віра рвучко зірвалася з місця й за кілька секунд зникла в густому малиннику.

Прохор стояв під дощем, дивився то на малинник, то на хвіст, якого взяв з її рук, не розуміючи, для чого вона його принесла і куди ходила в таку буремну ніч.

Мигнула блискавка, знову ударив грім. Прохор шпурнув хвоста кудись у траву, а сам, не поспішаючи, пішов до клуні, роздягнувся, ліг на запашне сіно й міцно заснув, як засинають всі здорові люди. Не чув уже він ні того, як шуміла надворі злива і дзюрчали потоки каламутної води, збігаючи до річки, ні навіть гомінких ударів грому, що від їхньої сили й потужності здригалася навіть земля...

Він не йшов, а, здавалося, летів до Рубанового подвір'я. На ньому біла косоворотка й суконні штани, пошиті матроським кльошем. Золотисте волосся розсипалось кучерявими пасмами по крутому смаглявому лобі. А які очі зараз у нього, іскристі, глибокі! Скільки в очах тих світиться ясної, нічим не затьмареної й нестримної радості, якою він спішить поділитися з Зінькою!

Вихором він влітає в хату і, спинившись біля порога захеканий, говорить:

— Одержав... Ось телеграма... від неї... Сьогодні зустрічаємо.

Зінька припинила шити чиєсь плаття, глянула Єгору в очі і, мов по книзі, вичитала все, що творилося в його душі.

"Боже мій, як він її любить! Коли б мене так любив Прохор".

— Розумієш, вдома тин треба було підправити. Лозу я ще вчора заготував, кілля позабивав. Плету собі, коли чую, листоноша гукає до

мене: "Що, Єгоре, тобі цю ніч спилося?" Я собі й подумав: "Лист матиму". А він оцю телеграму мені дає, від неї, Ольги. Віриш, Зінько, у мене аж руки затрусились.

— Вірю,— сказала Зінька.— Ти, Єгоре, дуже скучаєш за нею? — І Зінька дивиться йому в сині озера очей — такі ж чисті та ясні, як і його перша любов. Дивиться і жде.

— Питаєш, чи скучаю за нею? — Він посміхнувся.— Не скучаю, Зінько, страждаю. Сам не розумію, що воно сталося. Без неї, віриш, світ мені немилий. Правду кажу тобі. Оце вночі лежу і все пригадую, де бував з нею, що вона мені говорила, її усмішку бачу. Сміх її вчувається.— І він, схаменувшись, зніяковів.— Такого, Зінько, ніколи ще не було зі мною.

— Любиш ти її дуже,— сумовито промовила молодиця, знову згадавши Прохора.

— Не знаю... Може, й люблю.

— А ти їй говорив про це коли-небудь? Єгор навіть трохи почервонів.

— Не говорив, Зіню. Навіщо?

— І то правда. Про це говорити не треба. Це й так видно, без слів. Ну, розповідай, що за телеграма?

— А ось. Приїде сьогодні... з вантажем... Все зробила, все дістала, спритна Ольга. А я вже про коней домовився з головою сільради. Дасть мені пару з пожежної команди, щоб той вантаж привезти.

— Я рада,— сказала Зінька,— тому, що вона повертається до слободи, і рада, що знову ми з нею будемо разом. Я полюбила її, мов сестру.

— її можна любити,— промовив Єгор, бережно склавши телеграму.— Так ось надвечір поїдемо на станцію зустрічати. Може, ти квітів нарвеш? Воно годиться з квітами.

— Добре, добре,— сказала Зінька,— цілий букет тобі дам, а ти вже їй вручатимеш.

— Я від душі... Тільки вибереш найкращі. Я з хлопцями заїду до тебе надвечір. Жди.

— Ждатиму.

Єгор пішов, а Зінька сіла за шитво та й задумалась, згадавши вчорашню зустріч з Прохором.

Він, як тільки стемніло, ждав її на горі. Зінька, після незабутнього побачення коло верб, вирішила було не зустрічатися більше з Прохором, але якась внутрішня сила завжди перемагала в ній розсудливість, і вона, мов зачарована, підкорялась його владній, невідступній силі і в обіймах милого забувала про все, що тривожило її, мучило, завдавало страждань.

Він любив її, він говорив їй ласкаві слова, і вона, розчулена його ласкою, дивилася в очі карі, відповідала ще ніжнішою ласкою, не нагадуючи йому більше про те, ідо вона незабаром має стати матір'ю його дитини.

Швидко минав час. Небо заступали хмари. Вони насувалися з заходу, закриваючи собою численні зорі.

Ґперші спалахи блискавиць стривожили Зіньку.

— Гроза надходить. Пора нам розходитись.

— Ні, не пора, Зінько. Хай собі блискає. Мені так добре з тобою. Нікуди не хочеться йти від тебе. Ти ж моя, моя? — запитував він, припадаючи до її уст.

І хороше було Зіньці від його поцілунків, завжди жадібних, і від слів його, що вимовляв він, не зводячи з неї очей.

— Любиш мене, любиш? — допитувався він не вперше, і вона, нічого йому не відповідаючи, тільки сильніше обіймала його, а він, задоволений її обіймами, ще гарячіше промовляв до неї: — Бачу, знаю — любиш... І я тебе люблю, Зіню, так люблю, що наче в тумані ходжу. Ти моя... моя!

— Твоя,— шепотіла Зінька, запаморочена його признанням, його поцілунками.— Твоя, Прохоре, навіки.

Не помічали вони, як над ними пливли хмари, як розсікали їх густу грозову завісу блискавки. І тільки тоді отямилась Зінька, коли перші краплі дощу впали їй на гаряче обличчя.

"Що він робить зараз? Чи згадує мене, як згадую його я?"

Та напливають інші думки, тривожні, болючі, що їх відганяє од себе Зінька, але не може одігнати. Вони мучать її вдень і вночі, вони вливають в душу неспокій, вони страшать невідомістю майбутнього.

"Приїде Тарас... Що скажу йому? Як спокутую зраду й невірність? За це в слободі тяжко карають чоловіки своїх дружин. Битиме й Тарас, напевне битиме... А може, ні? Скажу йому: "Ждала твоїх листів, ждала від тебе хоч словечка, а ти ж мовчав. Ти ж покинув мене, молодую. Не винна я, що полюбила іншого".

— Полюбила...— вимовляє вголос Зінька, відчуваючи, що в душі у неї немає ні радості, ні втіхи. Лише тривога, як гадина, жалить і страшить...

"Що буде? Ой, що ж воно буде зі мною?"

Зінька уявляє собі всю ту ганьбу, яка неминуче впаде на її голову, коли Прохор з нею не одружиться.

Як показатись на люди? Що скаже вона подругам і друзям? Може, справді піти до лікаря?

Та лише від думки про це Зіньку кидало в жар. Вона любить, вона хоче мати дитину від коханого чоловіка. Хіба сама не виняньчить, не прогодує, не виростить її?

"Все стерплю: і ганьбу, і докори, і образи, аби тільки моє дитя жило на світі, було здорове". Зінька всміхається. їй приємно уявляти себе матір'ю і уявляти свою майбутню дитину.

"На кого воно буде схоже: на мене чи на Прохора? Якщо хлопчик народиться, то хай би в нього були чорні брови й карі очі, саме такі, як у батька. А коли дівчинка — теж добре, щоб були в неї брови чорні, а очі мої, сипі".

Зінька засміялася сама з себе:

— Мрії ви мої, мрії золоті! Та й доведеться ж мені ще й мук прийняти, і горя зазнати. Мабуть, доведеться!..— промовила вона з якоюсь приреченістю і взялася знову до роботи.

Закрутилося блискуче коліща швейної машинки, зацокала голка, лишаючи на ситці рівний шов. Ні про що стороннє вже вона зараз не думала.

У труді минув день, а надвечір проти Рубанового подвір'я зупинилася підвода. Легко скочив з воза, щедро вимощеного запашним сіном, Єгор Шульга.

— Ти ж не барися,— попередили його дівчата-комсомол-ки,— а то запізнимось до поїзда.

— Не запізнимось! — посміхнувся Єгор, витягнувши з кишені годинник на срібному ланцюжку, який він позичив тільки на сьогодні у батька.— Будемо на станції своєчасно. Годинник не підведе, а коні добрі.— Він легкою ходою, у випрасуваних штанях і сорочці білій, влетів до хати.

— Ну, Зінько, де мої квіти? Невже забула?

— Не забула, стоять у світлиці.— І вона винесла звідти великий букет. В ньому красувалися пишні й пахучі флокси, красоля, доповнювали й прикрашали собою букет ніжні троянди й багряні гвоздики.

— Оце букет! Спасибі тобі, Зінько! — вигукнув Єгор і, не стримавшись, обняв і поцілував її в щоку.

Засміялася молодиця.

— Ти не мене, ти краще Ольгу поцілуй... Певне, ждеш її не діждешся.

— Правда, Зінько,— щиро признався юнак.— Дуже жду, дуже скучив за нею.

— Бачу! — І вона, глянувши на Єгора, ще раз мимоволі пригадала Прохора.

"Єгор любить. І все у нього в очах видно, а ось у Прохора..."

— Збирайся, Зінько, там тебе дівчата ждуть.

— А що ж мені збиратися? Можу вирушати.— І обоє вони вийшли з хати.

— Та який же красивий! Дай же і нам, Єгоре, хоч по квіточці.

— Е, ні, дівчата, не просіть... Вам роздай по квіточці, то що ж залишиться?

— Це ж ми разом з Ольгою їх вирощували. Нехай тепер милується своїми квітами.

— Сідай, Зінько, та будемо їхати.

— А як же ти будеш правити кіньми? Давай потримаю квіти,— запропонувала одна з дівчат, всссслоока, жартівлива.— Давай, не бійся.

— Еге, боюсь. У твої руки що не потрапить, то вже не вирвеш потім.

— Я б хотіла, щоб і ти з своїм букетом до мене потрапив, я б тебе не випустила,— засміялась дівчина, дивлячись в очі Єгорові.— Такого молодця славного яка дівчина випустить з рук?

— Годі жартувати! — сказав Єгор, передаючи квіти Зіньці.— Так буде надійніше.

То дай же нам хоч понюхати.

— Нюхати не забороняється,— і взяв у руки віжки, смикнув. Рушили коні, залишаючи на вогкій дорозі виразний слід від коліс.

Гомінлива юрба звертала на себе увагу слободян. Не одна жінка і не одна молодиця проводжали їх очима, усміхались, по-різному гадали:

— Поїхали, певне, на весілля.

— А хто одружується? Хто заміж виходить?

— Дізнаємося потім.

— Дружно живуть... Любо па них подивитись. У них молодість краща, аніж у нас, і, мабуть, життя буде кращим.

— А Зінька, бачиш, з яким букетом. Може, свого Тараса зустрічатиме?

— Навіщо їй тепер Тарас? З Прохором вона любов закрутила...

— І зовсім не на весілля,— пояснила молодиця, що її дочка теж вирушила до станції.— Ольгу Ярош зустрічатимуть. Та ще чула я, немовби якийсь вантаж з собою везе.

— Який же вантаж?

— Не сказала дочка.

А підвода вже виїхала за слободу. В безхмарному небі співали жайворонки, у половіючих житах перегукувались один з одним перепели. Виблискувала у лузі річка і, звиваючись, губиМся в зелених шатах надбережного гаю... А ще далі про-сйаіись ґороДи, і завершував собою краєвид листяний ліс, що покрив горби та схили, вирізьбившись верхів'ями дерев на тлі неосяжної блакиті.

Минули перший місток, минули й другий, отой самий, де колись жигаївська ватага пограбувала слобідських посланців.

Зараз тут протікав вузький струмок з чистою водою, а над ним шуміли розлогі верби й сизі кущі ліз.

Прогриміли по містку копитами коні, і знову перед очима простяглися поля, городи, луг, а за тим лугом — водокачка і станція, обсаджена могутніми осокорами...

На станції пасажирів було мало, і поява веселої юрби молоді привернула до себе увагу. Коні стояли біля конов'язі, хрумкаючи запашне сіно. Єгор з букетом квітів уже встиг довідатися в начальника станції, чи не запізнюється поїзд.

— Ні, не запізнюється,— відповів той, оглядаючи щасливе обличчя юнака.— Наречену ждеш?

— Чому так гадаєте?

— Квіти... І обличчя якесь у тебе...

— Майже наречену,— признався Єгор, виходячи на перон.

— Ну як, вчасно прибуде? — запитали в нього друзі. І Єгор, глянувши на годинник, відповів:

— Через десять хвилин. Всього десять хвилин залишилось,— і дивився на колію, що простяглася довгими блискучими лініями, звужуючись і зникаЕОчи вдалині за лісом.

Час минав поволі. Та ось нарешті на синьому фоні неба заклубився білий димок, а через хвилину Єгор та всі його друзі побачили сизу гриву диму, яку лишав за собою паровоз.

Єгор хвилювався. Це розуміла Зінька, стежачи за своїм другом. В Єгорових очах світилися і радість, і водночас якась прихована тривога й непевність.

"А що, як не приїде?"

Та він одганяв цю непотрібну думку.

"Повинна приїхати. У мене в кишені телеграма. От не знаю тільки, в якому вона вагоні".

Жадібні Єгорові очі ні на мить не одривалися від клубів диму. Пролунав гудок, і, стишуючи швидкість, поїзд зупинився біля невеличкої станції.

Зійшло кілька пасажирів.

"А де ж вона? Де Ольга? Невже справді не приїхала? Невже на інший поїзд сіла?"

Роєм здіймалися думки, а обличчя Єгора мимоволі блідло. Розчарування та біль світилися в очах, у яких ще недавно сяяла така радість.

— Нема...

— Приїхала! Приїхала! — першою вигукнула Зінька, побачивши в тамбурі вагона свою подругу.

Наче сонце зібрало всі свої промені й щедро сипонуло ними в Єгорові груди, обдавши його несказанним теплом і сяйвом.

Швидко обігнавши дівчат, птахом метнувся він назустріч Ользі.

Хіба можна їй забути оту його радість, оті очі, запалені щастям, отой голос, схвильований зустріччю з нею!

— Ольго! Ольго! — вимовляв він тільки її ім'я, в першу хвилину забувши передати пишний букет квітів.— Приїхала... Як добре. А я ждав... Дивлюсь — нема. Інші пасажири виходять, а тебе...

— Здрастуй, Єгоре,— промовила Ольга, теж схвильована зустріччю, і вперше при подругах поцілувала Єгора в щоку.

— Ну от бачиш... Я й привітатися забув. І квіти забув передати. Це тобі Зінька нарвала. Бери...

Та вже потягнулись до Ольги дівочі руки. її обіймали, цілували, і вона всміхалася до подруг, відповідала на обійми щирими обіймами і раділа, наче зустріла найрідніших людей, з якими не бачилась багато літ.

— Ой, що ж я стою! — скрикнула, опам'ятавшись, Ольга.—• Мені ж треба розшукати начальника станції та дізнатися, коли прибувають товарні поїзди.

— Значить, дістала? — спитав Єгор, захоплено дивлячись на Ольгу.

— Дістала. В окружкомі допомогли...

— Ну й молодчина ж ти!

Перший же товарний поїзд доставив сюди незвичайний багаж — дорогоцінне для комсомольців кіноустаткування і дві цинкових коробки з фільмами.

Все це обережно поклали на віз. Єгор старанно ув'язав поклажу мотузками, і коні рушили від станції, а слідом за возом пішли комсомольці, жваво обмірковуючи, де саме вибрати місце для кіно.

— Спочатку треба влаштувати літній майданчик і, я вважаю, слід це зробити у слобідському парку. Там ми посадили багато дерев. Там і старі дерева ростуть, е чудове озеро... Біля озера мусить бути і цей майданчик.

— А де стільців візьмеш?

— З своїми нехай приходять.

— Ні,— озвались інші,— навіщо нам стільці? Дістанемо дощок, у нас є серед хлопців добрі теслярі, е столяри, е ковалі — треба тільки взятися дружно.

— Хто ж нам дощок дасть? За них треба гроші платити.

— А ми поставимо нові п'єси, а за ті гроші з вистав купимо лісу, самі його розпиляємо, то обійдеться дешевше.

— Еге. Літній майданчик... А настануть холоди, куди подітися? Ні, треба нам зараз уже про зимове приміщення думати.

— Оце слухаю вас і дивуюсь,— озивається хтось з розважливих комсомолок.— Ну, стільці зробимо й полотна дістанемо для екрана, зуміємо будку обладнати, а де, запитаю я вас, де ми дістанемо електрику? До цього ж апарата треба двигун мати, динамо-машину, потрібно паливо, потрібні великі гроші.

— До Карпа Нехльоди звернемось. Нехай з місцевих коштів виділить якусь суму. А електрику з парового млина візьмемо — там е добрі машини, правда ж, Єгоре?

Єгор мовчав. Він ішов поряд воза, непомітно стежачи за Ольгою, яка теж поки що не втручалася в розмови, слухаючи інших. Часом їхні погляди зустрічалися, і тоді Ольга наче розмовляла з ним, а він розумів її думки без слів.

"Скучав за мною? Дуже? І я... Я теж скучала за тобою... Милий мій!"

Єгорові приємно було саме так її розуміти. Він справді скучав за нею і в цій розлуці відчув, якою вона йому стала дорогою, близькою, любимою...

Кожна усмішка її, мов теплий промінь сонця, гріла йому душу, примушувала серце битися сильніше, сповняла все єство його якимсь незвіданим хвилюванням.

"Люблю тебе... Люблю, люблю! — повторював він в уяві і дивився на неї, і запитував її очима: — Ти відчуваєш, ти розумієш, що я тобі говорю зараз? Я люблю тебе, Ольго, люблю".

Вона посміхалась. І зараз несподіване запитання про електрику обірвало цю своєрідну між ними розмову.

— Машина добра, а от чи дозволить взяти електроенергію для кіно — не знаю. Мабуть, що ні. По добрій згоді, напевне, нічого не вийде.

— Тоді без згоди. Треба зайти до товариша Нехльоди.

— Хто ж до нього піде?

— Ольга з Єгором. Удвох вони про все з ним домовляться. На цю думку пристали й інші комсомольці.

І ось наступного ранку Ольга Ярош разом з Єгором вирішили побувати у Карпа Нехльоди.

Біля приміщення волвиконкому, як і завжди, чимало підвід. На возах підлітки, жінки чи дівчата доглядають за кіньми, а їхні батьки у приміщенні чекають на прийом до начальства.

Карпо Нехльода останнім часом вивішує табличку з написом: "Прохання пустяковими справами не турбувати". А оскільки кожний з відвідувачів вважав, що його справа найневід-кладніша, то на цю табличку ніхто не звертав уваги.

Терпеливо ждали вони, коли, не розчиняючи дверей з свого кабінету, гукне товариш голова:

— Хто там у черзі? Заходь!

Та голосу того щось не чути, хоч Карпо Нехльода вже з півгодини сидить у кабінеті.

Ольга, прочитавши на дверях табличку, посміхнулася:

— Бачиш, як забюрократився Нехльода.

Ці слова вона промовила голосно і цим здивувала присутніх тут селян, бо хіба ж посмів би хтось із них отаке сказати про начальство? А вона, бач, сказала, не побоялася. Хто ж ця дівчина? Звідки вона, така бідова, така сміліва? — І люди потяглися до неї поглядами, а дехто навіть із скаргою:

— Може, пройдете до нього, дізнайтесь, чи прийматиме? З хутора я... Третій місяць їжджу і ніяк до нього не потраплю.

— Скажіть йому — ждуть, мовляв, люди, чи прийматиме сьогодні?

— А хіба буває так, що й не приймає?

— Еге, це частенько трапляється.

— Чому ж ви мовчите? Чому не скажете йому про це од-верто?

— Скажеш, то розгнівиш його, а в гніві вони навіть слухати не захочуть. Ми вже знаємо. Ми вже їхню вдачу вивчили.

Нарешті почувся хриплуватий голос:

— Хто там у черзі? Заходь!

Єгор, сміливо розчинивши двері, пропустив попереду Ольгу, а за нею увійшов і сам.

Карпо Нехльода аж підвівся від здивування.

— Ольга! — вигукнув він мимоволі.— Ти? Знову до нас?

— А чому — знову? Хіба я вирушала назавжди? Я тільки їздила до Харкова, щоб дістати...

— О-о, я знаю твою енергію! Твої організаторські здібності,— почав вихваляти її Карпо, а сам чомусь уникав дивитися їй в очі.— Дуже радий, дуже радий,— повторював він, потираючи руки, наче й справді зустрів зараз своїх найкращих друзів.

"А вона гарненька,— думав він, час од часу зиркаючи на дівчину.— Недарма залицяється до неї Єгор".

— Ну то сідайте, комсомолята, розповідайте, яким вітром вас до мене занесло?

— Попутним, товаришу Нехльода,— почав Єгор, якому не дуже припало до смаку, що голова одразу почав з вихваляння Ольги.

— Дуже радий. Сідайте ближче. Слухаю вас.

— Справа така, товаришу Нехльода: Ольга дістала в Харкові кіноапарат і два фільми. Ми, комсомольці, вирішили...

— Зажди, зажди, Єгоре... Не розумію. Ти, Ольго...

— Що ж тут дивного? Я розповіла про наших комсомольців, про слобідські справи.

— Про слобідські справи?.. Тобто як це? Без мого відома? — І в очах Нехльоди блиснули недобрі вогники, але він, швидко опанувавши собою, сказав: — Все ж зі мною у таких справах надалі треба радитись. А за те, що для комсомольців постаралася, за це дякую.

— Отож і ми вважаємо, що Ольга добре діло зробила. Ми хочемо обладнати в нашому парку літній майданчик для кіносеансів.

— Добре. Дуже добре. Хвалю! — вигукував Карпо Нехльода, а очі його лишалися байдужими й холодними до всього, про що з юнацьким запалом розповідав Єгор.

— Ми все зробимо: і будку для апаратури, і екран дівчата з полотна пошиють, і лави змайструємо для глядачів, але нам потрібні гроші.

— Вітаю, вітаю вас,— продовжував вихваляти Карпо обох.— До храму, так би мовити, культури наближаєтесь. Це добре, по ленінському

шляху йдете, щоб кожна, значить, куховарка вміла керувати державою. Ясно.

— Ми хотіли б домовитись, щоб якесь приміщення нам визначили, бо взимку народ теж захоче дивитися нові фільми.

— Та-ак,— протягнув Карпо.— А енергію ж звідки будете брати? Для кіно потрібна електрика...

— А ми сподіваємось,— сказала Ольга,— що ви нам у цьому допоможете.

— Як саме?

— Умовите свого тестя...

— Що ви? — жахнувся Нехльода.— З цього нічого не вийде. І не думайте про таке. Я тестя знаю... Крутий чоловік. Навряд щоб погодився. А втім, спробую поговорити. Спробую, комсомолята. Нам треба у великій дружбі жити, допомагати одне одному.— І він, примруживши очі, ще раз, уже не соромлячись, глянув на Ольгу: "Хороша, бісова дівка!" І вголос сказав: — Дуже вам хочеться, щоб у слободі було кіно?

— Авжеж, хочеться,— трохи наївно відповів Єгор.

— Там, де справа йде про культуру мас, завжди допоможу. Я сам усякі книги читаю. А оце німецьку мову почав вивчати. Ось, наприклад, стіл...— І він поклав на зелене сукно свої важкі руки.— По-нашому буде стіл, а по-їхньому — ді тюр.

— Дер тиш,— поправила Ольга, ледь стримуючи посмішку. Карпові стало ніяково.

— Так, так, трохи помилився... Знаєте, нелегка справа — чужу мову вивчати. Значить, домовились: кіно у слободі буде. Обіцяю. Деякі грошенята я дам з місцевого бюджету, а то ще в повіті клопотатимусь. На таке діло і вони нам щось дадуть. З парового млина візьмемо енергію, зробимо проводку і будемо дивитися кіно. Будемо, комсомолята! Це я вам обіцяю. Чули? Обіцяю! І на папашу натисну... Мусить погодитись. Для такого діла, для культури мас...

— Дякуємо вам, Карпе Андрійовичу. Це ми порадуємо наших комсомольців і нашу слобідську молодь.

— Можете радувати. Скажете, товариш Нехльода дає підтримку моментально. Разом культуру в маси будемо продвигати.

Коли вже мали виходити з кабінету, Ольга запитала:

— Ви, певне, дуже зайняті, товаришу Нехльода?

— Так, так, дуже. Знаєте, всякі діла. Оце зараз почну прийом. А як же? Треба стояти лицем до мас, бути чуйним, культурним, діловим,— говорив він, проводжаючи обох аж до дверей, які сам дуже ввічливо розчинив перед ними, і так само привітно звернувся потім до селян, що товпилися у приймальні.

— Ну хто тут перший? По черзі прийматиму, бо тепер усі ми рівні. Заходь, голубе, заходь,— навіть обняв він по-дружньому за плече якогось селянина в свитці.

Та Карпові сьогодні не сиділося в душному кабінеті. Прийнявши двох-трьох відвідувачів, він, посилаючись на невідкладні справи, взяв під пахву пузатий портфель, пішов з установи додому, де йому з тестем кортіло одвести душу. Тесть хоч і безпартійний, але має світлий розум, добрий досвід, і саме це приваблювало Карпа. "Одна голова добре, а дві — краще",— згадував він народне прислів'я і вірив, що тесть, безумовно,

порадить щось добре. А поради й підтримки Карпо Нехльода потребував зараз як ніколи, вбачаючи серед багатьох слободян недругів, про яких він думав не раз:

"Заздрять мені й побоюються трохи. А трапиться якийсь промах у роботі — втоплять. Листи до вищого начальства писатимуть. І ніхто пе пошкодує за мною. Я бачу, я знаю. Хіба Рубан скаже про мене добре слово? Чи старий Шульга? Чи, може, Кіндрат Олійниченко? Та всі вони мої недруги... Всі проти мене виступатимуть".

Скоро має відбутися партійна чистка. Про неї дізнався Карпо сьогодні від повітового начальства, і ця звістка внесла неспокій, вселила тривогу.

"Згадають і про купальню, гади... Відчуваю. І про родича, як покриваю його і підтримую. Ну, це діло таке... Має млин, податки державні сплачує справно. У цьому ділі не причепляться. А ось коли про ліс нагадають — отут доведеться, мабуть, нелегко. Всі знають, на які потреби витрачено дубки, що їх було призначено громаді, а я розпорядився інакше і перевіз немало лісу на подвір'я парового млина.

І це можна виправдати. Людям потрібно молоти? Вугілля нема. Не везти ж мішки з зерном до сусіднього повіту? Ні, тут теж не можна причепитись. Все поясню".

Непомітно для самого себе Карпо Нехльода повернувся додому і одразу зайшов не до хати, а в альтанку, обвиту диким виноградом, де старий Шумейко на дозвіллі любив відпочивати, читаючи газету або журнал.

Передчасна поява Карпа здивувала тестя.

— Якусь директиву забув? — спитав він, глянувши на зятя.

— Ні, директиви всі тут,— вдарив рукою по засмальцьованому портфелю.

Та в самій інтонації голосу, в ухильному погляді, в тривозі, що її не вмів Карпо як слід приховати, старий Шумейко відчув, що розмова має бути серйозною, і він, одклавши газету, вже пильніше оглянув Карпа, наказавши йому:

— Розповідай!

— Та воно, папашо, особливого нічого нема... Ну, є дещо...

— Ось про те "дещо" й розповідай.

— Так що, папашо, чутка є про чистку партії.

— Не розумію...

— А тут і розуміти нема чого. Всіх комуністів перевірятимуть... І слухатимуть про них не тільки партійні, а й безпартійні. І всякий тобі може задавати запитання...

— Чого ж ти боїшся? — І густі брови тестя звелися на переніссі, а суворі й холодні очі його немов на віжки взяли вже очі Карпа.

— Я, не боюсь, папашо... Ну, всякі люди є...

— А що тобі до них, до людей? Ти — начальство! Нехай вони тебе бояться.

— Не бояться. Є такі, папашо, що не бояться. Ви, звичайно, безпартійний, а про партійні справи не годилося б розповідати. Це нам забороняється...

— То пе говори.

— Як же не говорити, коли дещо й вас стосується.

— Мене? — здивувався Шумейко, і в очах його засвітилася цікавість. — Про млин говорили?

— Говорили, папашо.

— Рубан? — спитав тесть, і очі його одразу налилися злобрю.

— Рубан. Я сам, папашо, не сподівався, що вони прийдуть до мен£ в такій справі.

— І що ж ти їм на це відповів?

— Кажу: Радянська влада поки що не забороняє орендувати млиц, аби вчасно державі податок виплачувався.

— Правильно.

— А вони, папашо, наполягають, щоб я сам, як місцева власть, допоміг одібрати від вас млин на користь народу, бо, мовляв, в інших місцях уже це давно зроблено.

— Гади! Підкопуються...

— Підкопуються, папашо. Та це ще не все. Про партію завели зі мною розмови.

— Як то? Може, хочуть вступати?

— Хочуть. "Ми, кажуть, фронт пройшли. У громадянську війну були на передовій лінії, то хочемо й зараз на передову лінію стати. Хочемо бути комуністами".

— Не пускай їх до партії. Біда тобі буде. Сковирнуть вони тебе з посади.

— Я сам про це, папашо, думав.

— І що ж ти?.. Як їм відповів? —— Я їх похвалив.

— Похвалив? А то ж для чого?

— Делікатна справа, папашо. Хвалю я їх, а сам раджу: "Треба, кажу, вам політосвітою зайнятись, підготовити себе до партії. А для такої справи потрібно рік, може, два, а може, й три роки. Ви, кажу, ще суб'єкти політично необроблені". І що ви думаєте? Не сподобалася їм моя порада. "Ми, кажуть, у партії будемо здобувати освіту. Партія нам допоможе". Діла, папашо!.. Все тут зійшлося клином: млин і партія. Зляться вони, насідають. "Доки, каже Рубан, ми таку ганьбу терпіти будемо? Наживається Шумейко, а ми ніяк домогтися не можемо, щоб державі паровий млин передати, щоб народ ним володів". І ви гадаєте, папашо, його не підтримали? Ще й як. І Данило Шульга, і Остап Головатий, і Кіндрат Олійниченко — всі вони Рубана підтримали. Мені теж дісталося за те, що захищаю та покриваю вас...

— А ти ж начальство. Нагримав би, настращав їх. Карпо засміявся.

— Кого стращати? Рубана, чи, може, Головатого, чи Олій-ниченка? Наївні ви, папашо. Такі не бояться стращань. Хіба забули, як весною вони посланцями їхали до міста? Спасибі Матюші, що перехопив тоді листа.

— Не бояться, значить?

— Не бояться, папашо, а я починаю їх боятися. Буде чистка партії, вони першими проти мене виступлять. Про все згадають: і про отой ліс, що ми його на подвір'я парового млина звозили... Вам то нічого, папашо, а я відповідатиму. Спитають: "Хто давав розпорядження визначений громаді ліс віддати Шу-мейкові?" Я давав розпорядження.

Карпові хотілося бачити тривогу чи навіть страх на тестевому обличчі, але воно залишалося якимсь кам'яним, непроникним. Тільки кущуваті брови дужче звелися на переніссі, ховаючи в густих заростях глибокі очі, що по них ніколи не вмів розгадати Карпо тестевих думок.

— Отакі-то справи, папашо...

— Значить, затягується петля,— говорив Аркадій Павлович, думаючи зараз про своїх заклятих ворогів.— А ти, Карпе, з іншого кінця до них підступай. Стращання не бере, ти дружбу з ними заведи... До себе запрошуй, до них навідуйся. По чарці з ними випивай.

— Розгадають, папашо...

— А ти так дій, щоб не розгадали.

— Важко. А потім, папашо, є ще один у мене інтерес.

— Може, знову посварився з Прохором?

— Чого ж нам тепер сваритися? — сказав, образившись, Карпо, розуміючи тестів натяк.— І без того клопоту чимало. Не хатній маю інтерес, громадський.

— То чого ж досі мовчиш?

— А ось і скажу. Тут потрібна ваша допомога. Комсомолку Ольгу Ярош знаєте?

— Це оту, що Матюшу з осередку виключила?

— Виключила — то ще півбіди. А вона передала на нього справу слідчим органам. За отой напад біля містка... Ви пам'ятаєте?

— Пригаси цю справу!

— Не пригашується, папашо. Я вже пробував. А Матюша сам винний... Не можна в грубій формі діяти. Такий номер зараз уже не підходить.

— Про діло говори,— нагадав, роздратовуючись, Шумейко.— Що вона хоче, ота харків'янка?

— Дістала кіноапарат... Літній майданчик комсомольці хочуть збудувати, і я пообіцяв їм допомогти з місцевого бюджету.

— А я тут при чому?

— Треба, папашо, і вам з ними дружбу заводити.

— З комсомольцями? — І Шумейко посміхнувся.— Не пізнаю тебе, Карпе. Всіх ти боїшся.

— Не боюся, а треба вперед дивитися. Вперед, а не назад. Для кіно їм потрібна електрика.

Старий Шумейко збагнув одразу, чого хоче зять.

— Петлю б я їм дав на шию кожному, а не електрику.— І він замислився, слухаючи Карпа.

— Доведеться дати, папашо. Скільки там піде тієї енергії, а всі у слободі знатимуть, що ви підтримуєте комсомольців. Повага вам і шана. Та й самі будемо дивитися нові фільми, хапати культуру. Без неї, папашо, без культури, на даний момент керівник — ніщо. Це розуміти треба.

— Я розумію,— сказав Шумейко,— що електрику доведеться дати. Є в мене свої міркування,— а які саме, він не відкрився зятеві.— Нам потрібно зараз скрізь мати і очі добрі, і вуха добрі. В такий час живемо, що доводиться бути обережним. Кого за горло хапай, а кому чарку горілки піднось — інакше не проживеш,— сказав тесть, взявши знову до рук газету. Цим Аркадій Павлович дав зрозуміти, що розмова скінчена і він більше не бажає слухати зятя.

Карпо вийшов з альтанки і садовою доріжкою попрямував до гайку, де вже чекала на нього дружина з великою мискою пахучої малини.

— А що, Зінько, дуже хвилюєшся?

— Ой Ольго, так мені чогось страшно, що й сказати не можу,— щиросердно призналася подружка, дошиваючи нове плаття, яке вона мусить одягнути на сьогоднішню виставу.— Ну що, коли зіб'юсь, та тоді, мабуть, мені треба одразу зі сцени втікати.

— Чому ж втікати? Буде суфлер. Коли щось забудеш, він тобі нагадає. А потім же, я знаю, ти роль свою вивчила добре.

— Добре, а от боюсь,— і застукотіла по матерії машинка, лишаючи за собою красивий, рівний шов. Підійшла до Зіньки Ольга, поклала їй руку на плече.

— Ну, а він же буде на виставі?

— Не знаю,— ухильно відповіла Зінька і ще моторніше взялася до роботи. їй не хотілося зараз перед Ольгою розкривати своєї душі, в якій у цю хвилину було стільки райдужного світла, стільки тепла й ніжності, що, мабуть, Прохор на відстані мусив те все відчувати й думати про неї так само, як думає про нього вона.

Заради Прохора ходила вона вечорами на репетиції, вивчала роль, вкладаючи в слова стільки почуття, серця й душі, наче в ті хвилини розмовляла вона не з героєм драми, а з ним, любим Прохором, наймилішим для неї в світі.

Того ніхто не знає, і про це нікому не скаже Зінька, навіть своїй найщирішій подружці Ользі.

"Невже він справді не прийде?"

І болісно ставало їй лише від думки, що його не буде на виставі і він не почує тих слів, які вона промовлятиме для нього.

"А може, прийде? Він же додому повертається з парового млина через базарний майдан, а на майдані вивішено афішу".

Довгим видався для Зіньки цей незвичайний хвилюючий день. Та хвилювання її збільшилось, коли Ольга Ярош, позираючи на годинник, сказала:

— Ну, Зіню, нам пора...

— Уже? — здивувалась молодиця, мимохіть зиркнула на образи, де вже давно не горіла лампада, потай від Ольги перехрестилася.

— Ходімо.

Обидві вирушили з хати. І хоч Ольга не запитувала більше в подружки про милого, але помічала добре її погляди, коли проходили вони вулицею мимо подвір'я Шумейків.

— Що, немає? — усміхнулася Ольга, і Зінька щиро сказала:

— Хотілося, щоб прийшов.

— А ти його не запросила й досі?

— Не бачилась я з ним. Може, він сам здогадається,— і замовкла. Ще раз озирнула велике подвір'я та й пішла вже потім швидше.

"Ой подруженько моя вірная! Розумію тебе, співчуваю тобі, бо і в самої у мене на душі чогось тривожно, неспокійно. А чого, й сама не доберу".

Ольга намагалася одігнати цю непотрібну тривогу, бо й справді, чого ж їй тривожитись, коли вона добре знає, що сьогодні після вистави її проводжатиме додому Єгор.

Як їй хороше з ним! Як вона його любить, а ще ні разу не сказала йому про свої почуття. І, певне, не скоро й скаже.

Та завжди, коли залишалися вони з Єгором самі, коли він брав її руку в свою і ніжно гладив, дивлячись закоханими очима в її очі,— якесь невидиме тепло розливалося по всьому тілу, добиралося до серця.

Ольга тоді нічого не бачить, крім його очей, що голублять, ніжать, владно приковують до себе.

— Ольго,— вимовляє він п'янкі слова, що затуманюють їй голову.— Ольго, я люблю тебе... Люблю!

Його широка й сильна долоня лягає їй на плече, і вона відчуває тепло тієї рідної руки.

— Ольго! — знову западає в душу притишений голос.— Я люблю тебе. Дуже, дуже люблю...

Ольга вслухається в ті слова, не відриваючи од нього погляду. Кудись падають зорі, бо їх не видно на небі, бо їх заступають Єгорові очі, що горять яскравіше зірок: живі, променисті, ні з чим не зрівнянні.

— Я люблю тебе, Ольго! — дзвенить, мов чарівна музика, і в серце б'є той голос, і немовби заколисує її...

Ольга заплющує очі. Гарячими устами припадає Єгор до дівочих уст, і німіють обоє, забуваючи в ту хвилину про все.

"Він мене цілуватиме й сьогодні. Він говоритиме про свою любов".

— Поглянь, Ольго, поглянь, скільки людей коло нашого клубу зібралося! — вигукнула Зінька, обриваючи світлі спогади. Біля каси давка, крик, невдоволення.

— Що значить немає квитків? Вхідні давай! Ми можемо й постояти.

— Вхідних нема,— пояснює касир, молодий вихрястий хлопчина.— Були тільки "сидячі", але розпродано.

— А ти ще заготуй!

— Заготувати можна, а куди я вас посаджу? На стелю? Біля дверей клубу — теж натовп. Двоє рослих, плечистих

комсомольців перевіряють квитки. Але що там за суперечка? Кого не пускають вони до приміщення клубу? Чому не пускають?

— Не можна, бабусю. Ідіть собі. Сьогодні не лекція і не концерт самодіяльності, а платна вистава. Розумієте? Без квитка ми вас не пропустимо.

— Згляньтеся, синочки. Я б купила, так немає ж квитків у касі. А подивитись хочеться. Колись моя дочка на сцені...

— Не можна! Чули? Затримуєте інших. Сказано ж вам. Сьогодні платна вистава.

Ольга, протиснувшись до дверей, побачила Зуйку, стара зраділа їй і почала благати:

— Я не займатиму місця. Я десь у куточку собі стоятиму. Мені б тільки дивитися на сцену. Може, ти гадаєш, я випила? Боронь боже, і не пригубила. Не п'ю тепер я зовсім її, проклятущої.

Ольга глянула в її тьмяні, але зовсім тверезі очі, в яких світився страх, що їй можуть відмовити і вона не матиме змоги побачити виставу, яка нагадає їй про улюблену, замучену ворогами дочку.

Це зрозуміла Ольга й наказала хлопцям:

— Пропустіть бабусю. Я їй дам приставного стільця.

— Дякую тобі, дочко,— промовила зворушено Зуйка, та Ольга не мала зараз часу, щоб з нею розмовляти, бо треба було їй переодягнутися та загримуватись.

Не встигла Ольга зайти до кімнати, як одразу ж їй передали неприємну вість.

— Що робити, Ольго? Овсій Лихогуб уже випив. Може зірвати нам виставу.

— Як випив? — перепитала вражена Ольга.— Вій же давав слово... Ану, гукніть його до мене.

Драма, яку показуватимуть сьогодні на сцені, має велику кількість дійових осіб. Комсомольців-артистів не вистачало, довелося взяти кілька сторонніх хлопців. Серед них був і Овсій Лихогуб — колишній дружок Матюші Жигая.

Він прийшов до клубу, коли була ще тільки читка п'єси, просив визначити йому якусь роль, запевняв усіх, що з Жигаєм він уже не дружить і що йому, Овсієві, дуже хочеться виступити на сцені.

Ольга повірила в щирість його слів. Одним з перших він вивчив свою роль, на репетиції з'являвся без запізнень. Грати йому припало білогвардійця-солдата, який разом з іншими солдатами мав розстрілювати захоплену в полон комісаршу Вол-гіну.

Ще пам'ятає Ольга, як хтось з комсомольців сказав тоді про Овсія:

— Бідняк з діда-прадіда. Тільки ото й майна в нього, що хата-завалюшка. До комсомолу б його прийняти можна, коли б же він із Жигаєм не товаришував та не пив самогону.

Це все пригадалося Ользі зараз. Неспокій не залишав її ні на хвилину. Якщо справді Овсій Лихогуб п'яний, то на сцену його не випустиш, а кимсь замінити — пізно. Отак, чого доброго, може й вистава зірватися. І як це вона повірила йому, поклалася на нього, а він, може, й свідомо отаку підлоту зробив.

Та ось нарешті загупали по коридору чоботи, і в розчинених дверях зупинився Овсій Лихогуб, одягнений білогвардійцем.

— Кликала мене?

Ольга пильно глянула йому в обличчя.

"Ні, не п'яний він. На сцену його випустити можна". Уголос же промовила:

— Як же це так, Овсію? Слово давав... Я тобі повірила. Ми всі повірили, а ти ось перед виставою...

— Все в порядку, Ольго, роль свою знаю, а що трохи до чарки приклався — критись не стану. Маю гріх.

— Ми ж домовлялися, і сам ти говорив: "Покинув пити".

Що ж мені зараз з тобою робити? Хіба замінити тебе кимсь іншим?

Ольга помітила, як ці слова вразили парубка.

— Ні, пі! Що ти, Ольго? Навіщо заміняти? Я сам гратиму... Я ж роль знаю і не зіб'юся. Даю слово... А ти вір мені... Не підведу.

Пильніше глянула йому в очі й помітила, як він, не витримавши чомусь її погляду, схилив голову.

— Я сам гратиму. Чуєш, Ольго? — промовив він хмуро, з ноткою якоїсь дивної пересторо ги й водночас погрози.— Нікому іншому не дозволю...

— Ну добре, добре,— погодилась Ольга, і їй стало навіть шкода цього рослого, плечистого парубка, який так уперто відстоює свою роль.

— То я пішов до хлопців.— І він легко переступив поріг дівочої кімнати.

А Ольга, згадавши Зуйку, попросила одну з комсомолок:

— Полсиько, ти бабу Зуйку знаєш?

— Хто ж її не знає?

— Передай для неї оцього стільця, а то їй, старенькій, важко стояти.

Зуйка, притулившись плечем до стінки, стояла в самім кінці переповненого залу. Тиха, самотня, дивилась на людей. Переважно тут зібралася молодь, гомінлива, весела, як то й годиться їй. Але були тут і літні люди. Недалеко від Зуйки сиділи Рубан, Кіндрат Олійиичепко з дружиною і Данило Шульга, Остап Головатий — теж з дружиною.

До залу все прибували нові глядачі. Ось увійшов Карпо Нехльода з Марією, сів у першому ряду. Прийшов і Аркадій Павлович з Матюшею Жигаєм. Завітав сюди голова сільради, завітав і начальник міліції.

Уже всі місця заповнені. Настала ота хвилина, коли мусить починатися вистава, і в залі заплескали в долоні, нетерпляче загупотіли ногами, дружно вигукуючи:

— Починайте! Почина-а-а-а...

Крізь парусинову завісу глядачам було видно, як метушились по сцені артисти, готуючись до початку вистави. Хлоп'яча рука, висунувшись крізь дірку в завісі, голосно прокалатала дзвоником тричі, і гомін стих. Спорожніла сцена. Видно, як поліз у будку суфлер, як подали йому гасову лампу.

Ще минула хвилина, і завіса розкрилася.

На сцену вийшов робітник, і всі пізнали Єгора Шульгу. Він зустрівся тут з дружком матросом, і той матрос говорив, звертаючись до Єгора:

— "Що ж, братенику, обоє ми фронтовики. Громили дені-кінську наволоч на суші й на морі, а тут тобі якась банда об'явилась. Треба знову братися до зброї".

— "Наш завод виділив сотню робітників".

— "А хто командуватиме ними?"

— "Мені командування доручили".

— "А я на морі плавав. Морські шторми витримував. Не раз смерті в очі дивився у боях з Антантою! Перемогли! Антанту перемогли, а то щоб з якоюсь бандою не впоратись. Та ми їх розметаємо так, що й сліду не лишиться".

Вибігла на сцену Рубанова Зінька, захекана так, що передихнути не може.

— "Банда захопила сусіднє село! Палять хати, вбивають людей... Швидше до Волгіпої!"

А в залі Матюша схилився до вуха Аркадія Павловича і прошепотів:

— Ми її, оту комісаршу...

— Хто? — так же тихо перепитав Шумейко, догадавшись, про що йде мова.

— Овсій...

— Не схибить?

— Я їй за все віддячу. Я її все одно у труну покладу!

І знову дивилися виставу. Мов пташка до клітки, потрапила комісарша Волгіна в полон до лютих ворогів. Що жде її: катування, муки, смерть?

— Бідна ж ти моя донечко! Та як же ти не догляділа їх, не втекла вчасно,— вимовляла стиха стара Зуйка, і гіркі сльози котилися по її зморшкуватих щоках.

— Чого ви плачете, бабусю? — звернулися до неї молоді хлопці.— Це ж тільки вистава.

— Так у житті було. Я знаю... Я дочку мала, а вони її замучили...— Фартушком Зуйка витерла сльози та й сидить, жде наступної дії, де вирішуватиметься доля комісарші.

Знову розкривається завіса перед третьою і останньою дією. На сцені Ольга Ярош — комісарша Волгіна. На ній шап-ка-вушанка з червоною зіркою, кожушок, темна спідничка й чоботи.

Безстрашна й горда стоїть вона перед ворогами. Така не впаде навколішки, не продасть і не зрадить нікого.

Тут же походжає отаман, обвішаний зброєю, грізний і мстивий, нещадний і жорстокий.

— "Будемо кінчати з комісаршею",— говорить він хрипким простудним голосом, і тоді до нього підходить Овсій Лихогуб.

— "Пане отамане, дозвольте зняти з неї кожушок, щоб не бруднити його кров'ю".

Діставши дозвіл, Овсій наказує комісарші:

— "Скидай барахло!"

У залі настає мертва тиша. Не одне серце завмирає в чеканні страшної хвилини.

— Не промахнеться? — стиха запитує Шумейко, і так же тихо відповідає йому Матюша:

— Цілиться добре.

Зупинився отаман проти комісарші, глумливо дивиться на неї.

— "Що, страшно умирати?"

І всі побачили, як спалахнули ненавистю очі комісарші.

— "Не страшно! — і голос її зняв поза шкірою холод.— Не страшно,— повторила вона, дивлячись кудись у далеч,— бо я знаю, за що вмиратиму. Знаю, що на моє місце стануть тисячі борців і ніяка сила в світі не здолає нас. А ти, бандите, нікуди не втечеш і ніде не сховаєшся від помсти".

Пересмикнулося обличчя в отамана, змахнув він рукою, злісно прохрипів:

— "Вогонь!"

Дружно гримнули постріли.

Зойкнула Ольга Ярош, упала на підлогу, і в ту ж мить почувся нестямний крик Зуйки:

— Вбили... Вони вбили її, прокляті! — і стара поміж рядами стільців подалася до сцени, а з неї сміялася молодь.

— Куди ви, бабусю? Це ж не насправді...

Та стара жінка не слухала нікого і зупинилась тільки тоді, коли розвіявся на сцені дим і Ольга Ярош — вона ж розстріляна комісарша Волгіна — підвелася з підлоги й, привітно усміхаючись, кланялась на гучні оплески вдячних глядачів.

— Що ж це він, твій дружок Овсій... Злякався чи роздумав? — запитав у Матюші невдоволений Шумейко.

Матюша нічого йому не відповів.

Вранці на Шумейкове подвір'я зайшов Жигай. Улесливо посміхаючись і потираючи руки, він дивився на Аркадія Павловича, який стояв у натільній сорочці з засуканими рукавами і хлюпав чисту прохолодну воду собі в обличчя.

— Дістав, свате... Потрібну тобі людину дістав.-.. Шумейко, не витираючись рушником, глянув на Жигая,

спитав:

— Хто він?

— Колишній офіцер... Мені його порекомендували надійні люди.

— У мене солдатів немає,— відповів Аркадій Павлович.— Муштрувати нікого. Не підходить мені така професія.— І знову набрав повну пригорщ води, хлюпнув її собі в обличчя. Бризки летіли в оцинкований таз, на табуретку, на рясний спориш.

— Ну, свате, який же ти нетерплячий! Слова не даєш сказати.

— Слова твої негодящі. Мені механік потрібний, а не офіцер.

— Та він же механік.

— Тоді розказуй.— І Шумейко, знявши з вишневої гілки рушника, почав ним утиратися, уважно слухаючи родича.

— Приїжджаю я ото до Харкова, зупиняюсь на квартирі в жінчиної сестри... Ти її знаєш.

— Знаю.

— Розказую їй: так, мовляв, і так, потрібний механік на роботу в паровому млині, а вона слухає, і чоловік її слухає. Ти його теж знаєш.

— Бачив раз, коли він гостював якось у слободі.

— Отож вислухав він мене та й каже: "Є в мене підходяща людина... Механік на всі руки. Па всяку роботу його можна ставити — згодиться. І машини знає".

— Ти сам його бачив, розмовляв з ним?

— Не довелося побачитись, але адресу я взяв. Ось вона.— І Жигай витягнув із засмальцьованого гаманця листочок паперу з адресою.— Напишеш йому, то він примчить до тебе відразу.

— За це спасибі тобі, свате. Може, й справді він людина підходяща, а то з цим Рубаном, бачу, каші не звариш. Баламутить людей, а я все знаю. Раніше давно б уже його вигнав, як собаку, а зараз, свате, часи не ті. Обережним доводиться бути.

— Ой, знаю я, свате, знаю. Нелегко нам викручуватись при теперішнім житті. Скрізь підстерігають, скрізь дивися добре, бо не знаєш, звідки тебе обухом торохнуть по голові. Правду говориш, свате. На собі це відчуваю. Добрі люди мені передали, а я з Карпом хочу порадитись та попросити, нехай не дозволяє...

— Новим податком тебе обкладають? — запитав Шумейко, байдуже дивлячись на Жигая.

— Гірше, свате.

— О-о!?

— Гірше! — переконував Жигай.-— Продаж горілки буде тільки державний. Це ж під корінь січуть нашого брата. Як можна таке терпіти? Карпо — він начальство, він мусить постаратись, щоб не дозволити!

— Хто знає, чи зуміє Карпо... Голову підводять різні Рубани, та Шульга, та Олійниченки... І комсомол за ними. Чуєш, свате, збори були партійні, так на тих зборах перепало Карпові... Це вже мені Марія розповідала, а їй скаржився Карпо, що налетіли на нього... Сякий-такий бюрократ! І до людей погано ставиться, і місяцями заяви трудящих

лежать нерозглянуті, і що зазнався, і що підтримує нетрудовий елемент... Сам породичався з багачем і за багачів руку тягне... Натискають гади на Карпа з усіх боків.

— Нелегко йому... Ой, нелегко!

— Хочуть зіпхнути з цієї должності. А куди він потім дінеться? Йому буде погано, то й нам захисту ніякого, підтримки ніякої. Це розуміти треба.

— Не маленькі, розуміємо добре.

— У Карпа й так уже третє місце... Все зміщають, все не виправдовує себе по роботі. А що, коли й звідси по шапці йому дадуть? Над цим думав?

— Діла!..— скрушно похитав головою Жигай.— Треба триматись... З усіх сил триматися за цю должность.

— Ге, триматись!.. Як захочуть зіпхнути, то зіпхнуть. Не вдержиться. Місцеві комуністи в цьому допоможуть. Я вже бачу, куди воно гнеться, куди повертає.

— Лякаєш мене, свате.— І в Жигаєвих очах виразнішою стала тривога.— А я до тебе у справі...

— Хочеш грошей позичити? Нема! І не проси. От хрест святий — нема!

— Я, свате, не про гроші, про сімейні діла поговорити з тобою хочу.

У Шумейка смикнулося повіко — знак того, що подібна розмова була йому неприємною, але він намагався стримати себе і ждав, що скаже Жигай.

— Знову жаліється Віра на Прохора. Ображає її. Може б, ти поговорив із сином, по-батьківському нагримав, може, він хоч тебе послухає.

Шумейкові не сподобалось, що невістка ходить до батьків скаржитися на свого чоловіка, а ще більше різонула сватова порада — нагримати на Прохора. "Що він, маленький? Розуму не має?"

Аркадій Павлович пригадує своє життя замолоду. Всяке траплялося в сім'ї, але жодного випадку не було, щоб Ганна Федорівна скаржилася батькам. Було полаються між собою та й помиряться. Навіщо хатню сварку на люди виносити?

— Ти знаєш, свате, що він нашій Вірочці заявив?

— Скажеш — почую.

— Із Зінькою хоче одружитись.

— Брехня! Не вірю! — І ще дужче засмикалося в нього повіко, та обурений Жигай не помічав, що зараз кожне його слово сердило свата.

— Слухай же. І вона, ота Зінька, згодилась. Га? Ловко? В одній хаті живете з Прохором, і ти ще не знаєш, які він коники викидає. Та я сам теж не знав би, коли б Віра мені не сказала. Хто міг подумати? Син такого батька, а дивись, які дурощі у нього в голові.

Не любив Аркадій Павлович, коли хтось сторонній гудив його дітей. Сам він може й нагримати, і грубим словом обізвати, а слухати від інших

щось подібне, вибачте, такого Аркадій Павлович не потерпить і не дозволить. Тому він, насупивши брови, одрубав:

— Досить! Ти, свате, за своїми дітьми стеж, а до розуму мого сина тобі нема діла.— "Дурощі у нього в голові",— подумав.— Брешеш! Прохор у мене хазяїн, а що трохи із Зінькою побалується — гріха великого в тім немає.

Жигай від здивування аж рота розкрив.

— Як, як ти сказав?

— Всі ми замолоду грішили...

— Не знаю... Хто грішив, а хто... Не розумію. Дивуюсь тобі, свате. Та він же може все хазяйство розтринькати, а ти мовчатимеш? Та ще, гляди, із Зінькою якийсь гріх трапиться,— плати на дитя. А там, може, ще якась дівка підвернеться... З чим тоді наша Вірочка лишиться? Ой свате, бачу я, не так ти свого сина виховуєш.

Це була ота краплина, яка переповнила чащу терпіння. Повіко в Шумейка засмикалось, очі налилися гнівом і образою.

— То, може, мені піти до тебе в науку? Чого каркаєш тут дурною вороною? Син у мене, слава богу, добру голову має на плечах. Не шелихвіст і не п'яниця. Розтринькувати господарство не стане. Та й мене тобі повчати не слід, сам учений. Зарано ти, свате, турбуєшся про добро. "Нічого, бач, Вірочці не лишиться". Це ж ти ховати мене збираєшся, а я ще поживу на світі! І коли доведеться перед господом богом представитись, то я не все Прохорові одпишу, бо в мене є ще Марія.

Жигая паче хто вколов.

— Е, ні, свате, ні... Марія непричетна до рухомого й нерухомого майна. Заміжнім дочкам нічого не виділяють з господарства.

— Ти чого до мене прийшов? — закричав, багровіючи від люті, Шумейко.— Вчити, як моїм добром розпоряджатися, кому що відписувати? Чи ти хочеш мене живцем поховати?

— Хай бог милує! Що ти говориш? Живи хоч сто років! Я тільки це все до того кажу, щоб Прохора приборкати, щоб він, бува, й справді не пішов у прийми до Зіньки. Куди я тоді з нашою Вірою подінуся?

— Ви ж як іуда! — озвався несподівано для обох Прохор, підходячи до гайку. Він чув їхню розмову і вирішив з тестем поводитися зараз нещадно.— Хіба забув я, коли мій батько в жару лежав, а ви що мені тоді радили?

— А що я радив? Що? — зніяковів Жигай, мимоволі одступаючи від старого Шумейка.— Нічого я тобі не радив поганого.

— Навчали, як прибрати все господарство до рук. Як ворон, ждали батькової смерті... Я тоді змовчав, а тепер не хочу мовчати. Нехай знають тато, які в нас родичі.

— Не говорив,— зовсім розгубився Жигай. Він ніколи ж не чекав, щоб Прохор міг отак викрити його перед сватом, і зараз намагався з усіх сил виплутатись з неприємної історії.— Прохоре, що ти верзеш? Ти забувся, певне... ти все переплутав.

— Не забувся... Пам'ятаю добре. Саме так було, як кажу.

— Тепер мені ясно, свате, чому ти клопочешся за моє добро. До своїх рук кортить тобі загарбати моє хазяйство.

— Що ти, свате? Та я ніколи в світі... Навіщо? Хіба свого не маю? Живи собі на здоров'я. Я твоєї смерті не хочу...

— Свиня ти, свате! Не хочу після цього не тільки розмовляти з тобою — бачити тебе не хочу. Геть! Чуєш? Геть з моїх очей! — закричав розлючений до краю Шумейко, наступаючи на свата.— Падло! Смерті моєї ждеш? Але ось поживися моїм хазяйством! — І Шумейвд показав дулю.— На зло тобі житиму! До ста літ житиму! Ге-е-еть!..

— Ти не дуже на мене гримай, а то піду заявлю, як ви над моєю дочкою знущаєтесь. За жінок тепер суворі закони.

— Іди, іди заявляй! — Старий Іїїумейко, ледве стримуючи себе, взяв свата за рукав та й повів його з двору.

— Добре... До-о-обре, свате! Я тобі цього не забуду. Де моя Віра? Де моя дочка? — вигукував Жигай, намагаючись вирвати свій лікоть з цупкої Шумейкової руки.— Заберу її додому. Віро! Вірочко! — кликав він дочку, але її вдома зараз не було. Разом з Марією вони пішли до річки купатися.

— Іди, свате, і більше до мене не приходь! — сказав, не попрощавшись з родичем, Шумейко, наглухо зачиняючи хвіртку.

— Спасибі, свате, спасибі...— говорив Жигай, захлинаючись від злоби, сорому й образи, що душили його в цю хвилину.— Я твоєї гостинності не забуду довіку. Я згадаю... Я все тобі згадаю. Ще ти пошкодуєш не раз...

Але на його погрози Аркадій Павлович не відповідав. Суворий, роздратований зір його спинився на сипові.

— Ти все чув, що він тут говорив?

— Чув,— відповів Прохор, уникаючи батькових очей.

— Дивися ж ото мені! Баламутство припини, з голови Зінь-ку викинь і запам'ятай, щоб більше розмов про неї в хаті не було! Чуєш?

Прохор хотів було щось пояснити батькові, але той не став навіть його слухати.

— Завтра вранці поїдемо на базар яблуками торгувати. Обтруси скороспілку і падалиці навизбируй,— загадав роботу Прохорові та й пішов знову до альтанки.

А наступного дня зранку на базарному майдані сам Аркадій Павлович був за касира, а продавцем у нього — Прохор.

— Ти спробуй, молодице,— запрошував молодий Шумейко покупців. — Це ж не яблуко, це справжній мед. Куштуй — сподобається, то купиш.

Надкушувала молодиця маленький шматочок, смакувала й кривилася:

— Ой і кисле ж та терпке, як молочайка.

— Не те яблуко взяла. То воно одне таке сюди потрапило. Ось я зараз сам тобі виберу.— І справді вибирав те, що треба. Годив молодиці, сипав повне відро в лозяну корзину, а жінка невдоволено скрикувала:

— Навіщо ж ти мені гнилих кладеш?

— Хіба гниле? — здивовано перепитував Прохор і радив: — То викинь його до бісової матерії

Проти базару слобідський парк. Там сьогодні як ніколи людно. Цокають сокири, джеркотять пилки, глухо шурхають у вправних руках гладенькі рубанки, знімаючи з дощок пахучу стружку.

Дівчата й молодиці, підтикавши плаття та спідниці, босими ногами місять глину, носять відрами воду.

А на базарі Єгор Шульга з своїми друзями комсомольцями на телефонних стовпах загвинчують фарфорові ізолятори, закріплюють на них електричні дроти.

— Бач, як старається! — промовив старий Шумейко, недоброзичливо озираючи майстра.— Все він може і все вміє, оцей Єгор!

— Самі ж дали згоду, то й робить,— промовив Прохор, метнувши очима в бік парубка.— Вгвинтити ізолятор — справа не дуже мудра.

— Не про ізолятори мова, а про те, як вони працюють. Спочатку електрику їм давай, а потім вопи й до млина доберуться. Такі можуть все одібрати.

Шумейко, звичайно, знав, що Карпо Нехльода допоміг комсомольцям і грошима, і лісом, і цеглою, і транспортом, але так треба. Спробував би не допомогти — ганьбою б себе вкрив перед старшим начальством. А так він має козир у руках. Та козир той був не до душі Шумейку, вбачав він у цьому перший підступ до власного благополуччя.

За день дружної роботи цегляна будка для кіноапаратури була готова. Столяри змайстрували двері й віконце, ковалі приладнали надійні засуви.

Так само дружно кипіла робота і по збудуванню сцени. Тут висітиме екран, а тут вечорами комсомольці зможуть показувати театральні вистави, влаштовувати концерти, читати лекції й доповіді.

Велика група молоді закопувала обтесані теслярами стовпи, прибивала дошки, і перед сценою виростали ряд за рядом лави, що їх незабаром заповнять глядачі.

За роботою молоді спостерігали слободяни. Дізнавшись, що тут має бути, включався дехто й собі в роботу, бо це ж готувалася небувала у слободі справа, і для загального добра кожен ладен був підсобити комсомольцям.

Це все помічав Аркадій Павлович і дуже злився.

— Дружні, сволочі!

Він іще хотів щось сказати, та до воза підійшов жебрак, бідно одягнений, у старому кашкеті, у порваних постолах.

Шумейко зиркнув на нього, вибрав червиве яблуко, простягнув жебракові, але той яблука не взяв, а вибрав одне сам, натиснув нігтем на шкірочку, видавив крапельку чистого соку, випив його і сказав простудженим голосом:

— Кисле.

— Є солодкі; Всякі є,— сказав Прохор, оглядаючи невідомого. Певне, жебрак цей — зайда з іншого села.

— Вибери мені найкращих,— і покупець заходився лічити гроші.

Прохор висипав йому в торбу відро яблук, і дивний жебрак почовгав собі далі.

— Ось ти й добери, хто він такий,— сказав Шумейко, проводжаючи його очима.— Може, сам колись був хазяїном. Щось у ньому є таке...

Та про нього Шумейки швидко забули, бо до воза підходили все нові покупці.

Всіх яблук не розпродали і остачу довелося везти додому.

Проїжджаючи повз слобідський парк, Аркадій Павлович наказав синові:

— Ану, спинися!

Той глянув здивовано на батька й натягнув віжки. Старий Шумейко зайшов до парку і, ставши під розлогим осокором, мовчки стежив за роботою комсомольців.

Дзвеніли молотки, цокали сокири у вправних руках молодих теслярів. Під зеленим шатром кучерявого осокора па саморобних верстатах працювали такі ж молоді столяри. Керував ними Пилип Кострицяя, отой самий юнак, що колись на комсомольських зборах викрив злочинний напад Матюші біля містка.

Самого ж Матюші Жигая тут не було, як не було і його спільників.

"Дурень! — подумав Шумейко.— Оце б зараз саме й показати себе в роботі, щоб до комсомолу повернутись, а він хтозна-де шляється. Воно й не дивно: яблуко від яблуні недалеко падає,— пригадалась недавня розмова з сватом.— Інших, бач, повчає, а свого сина нездатний навчити та направити куди слід".

Привернула до себе увагу Шумейка літня жінка, що поралась біля свіжої клумби, висаджуючи на ній якусь розсаду. "Невже Зуйка?"

Придивившись пильніше, переконався—то була вона. Чув Аркадій Павлович від людей, що частенько до неї навідувалась Ольга Ярош,

умовляла стару п'яницю не пити горілки, доглядала за нею, мов за матір'ю, і таки домоглася свого.

Влаштувала її потім Ольга на роботу — сторожихою та прибиральницею в клубі.

І, звичайно, того вже не знав Шумейко, як дбайливо у своїй хатині вирощувала Зуйка квіти, якими прикрасила згодом приміщення комсомольського клубу.

Приємно було старій жінці, коли Ольга Ярош, милуючись тими квітами, обняла її, поцілувала:

— Спасибі вам! І де ви навчилися вирощувати отаку красу?

— Бач, не говорила тобі досі, Ольго, як замолоду довелося мені працювати у панському маєтку. А жив там і командував нами, дівчатами та молодицями, досвідчений садівник. Ми і в саду працювали, ми й за квітами доглядали. Від нього ото я й навчилася тоді, як клумби робити, і які квіти висівать, і якими узорами оздоблювати... Багато минуло літ, а, бач, на старість довелося те все мені пригадати, бо я дуже люблю квіти. І донечка моя теж любила. Боже мій, як любила вона квіти! Нехай ось надійде весна, ми всеньке подвір'я ними прикрасимо.

І весною молоді руки юнаків і дівчат розчистили подвір'я, підготували клумби, на яких комсомолки під наглядом старої Зуйки висівали насіння, садили заздалегідь приготовлену розсаду.

А коли все це, укріпившись у грунті, почало буйно рости і розквітати, красою цього цвітіння милувалися всі. Пахощами було сповнене подвір'я. Ніжний аромат матіоли, табаку, резеди й вербени линув на вулицю, і не один пішоход зупинявся тут і стояв хвилину чи дві, з приємністю вдихаючи ті пахощі, з цікавістю розглядаючи клумби, де багряніла рясна сальвія, пишно цвіли різнокольорові жоржини,

вирізьблювались голубим суцвіттям дельфініуми, де красувалися рожеві, білі й червоні мальви. А над доріжками гнулось рясне від цвіту гілля троянд, густо кучерявились укріпчастим листям рожевоцвіті космеї.

Затишний, красивий куточок. Тут у вільний час любила відпочивати Зуйка.

І в такі хвилини відпочинку й спокою не раз пригадувалась їй далека молодість, минуле життя з великим горем і малими радощами.

Іноді приходила сюди Ольга Ярош, сідала поряд старенької, слухаючи її сумні розповіді.

— Дивлюсь я, Ольго, тепер на вас і радію. Інша молодість, інше життя. Оце б і моя донечка, коли б її не замордували мамоитовці, була б разом із вами в комсомолі. Я б на неї дивилася та милувалася. Нема... Замучили вороги...— І з її потьмянілих очей скочувались гіркі материнські сльози.— Не довелось. Лишилася на старість сама...

Ольга розуміла ту непоправну втрату, біль, тугу й самотність і, як могла, заспокоювала нещасну матір.

Про ці їхні розмови, звичайно, не знав Шумейко, дивлячись зараз на Зуйку.

"їй у могилу пора б лягати, а вона, бач, квіти їм садить". І перевів свій недружелюбний погляд на озеро, звідки линула музика старовинного вальса "Дунайські хвилі". Просто на траві сиділи юнаки й дівчата з гітарами, балалайками, мандолінами. Керував ними Гришка Галайчук, отой самий, що в пивниці Севастяна Жигая розважав хмільних гуляк. І для нього знайшла роботу Ольга Ярош, доручивши керувати струнним гуртком. Він же організував і хор, який має виступити в концерті, що його готують на день відкриття літнього кінотеатру.

"Що робиться?—думав, оглядаючи молодь, Шумейко.— Боже мій, що робиться тепер на світі! Раніше парубки пили горілку, билися навкулачки, гасали за дівчатами по левадах і нічого такого не бачили й не знали. А зараз їх баламутять різними витівками та кумедіями. Що з них буде? Пропали... Зіпсуються... Добра не ждати".

Злагодженість у роботі, дружність, вміння й азарт, з якими працювала тут слобідська молодь, лютили Шумейка, бо він розумів, що рано чи пізно оці молоді люди, міцніше згуртувавшись між собою, аніж їхні батьки, стануть справжніми господарями слободи.

Коли їх так єднає труд — вони все можуть зробити, все... Вони візьмуть електрику, вони можуть взяти згодом і млин, і, можливо, він, хазяїн, багатир слобідський, стане таким же обшарпаним і бідним, як отой покупець, що його він, Аркадій Павлович, бачив сьогодні на базарі.

"Треба було б поговорити з тим чоловіком, розпитатися. Хто він, звідки? Чому блукає по слободі у такому бідному одязі?"

Згадка про того невідомого неприємно різонула Аркадія Павловича, і він, дивлячись па молодь, вбачав у ній своїх ворогів, що скоро наступатимуть па нього, хазяїна, так само дружно, як вони зараз дружно працюють на майданчику.

В душу западала злоба на них і неприязнь. Та хіба про це комусь скажеш? Хіба станеш сам собі ворогом? Нехай живе у глибині, біля серця, незрима й невидима нікому. А може, прийдуть колись визволителі, як приходили в час громадянської війни, може, знову старі часи настануть,— ось тоді він, Аркадій Павлович, поживе на світі, порозкошує вдосталь... Тоді, може, і оцей кінотеатр прибере до своїх рук і матиме нові прибутки.

Та ці надії були марними, бо з кожним днем Радянська влада міцніла, наступала на багачів, приборкувала їм крила.

"І мені, певне, приборкають". Зір Шумейка зупиняється на молодих дівочих та юнацьких обличчях і ненароком затримується на Ользі Ярош.

У пам'яті постає незабутня вистава в клубі.

"Дав маху Овсій Лихогуб".

У простенькому платті, пов'язана білою косинкою, Ольга разом з іншими дівчатами та молодицями місить глину.

Шумейко стежить за нею, а біля серця в нього гадюкою в'ється лють, жалить нещадно, викликає невеселі роздуми.

"Добра від неї мені не ждати. Ой, не ждати".

А десь у найглибших закутках душі мимоволі зринає пошана до неї і несподіваний жаль. "Поспішив я оженити Прохора. Отаку б дівчину приборкати, щоб невісткою була в моїй сім'ї. Така б згодилася. Карпо й вона... Легше б мені на світі жилося".

І знову пригадалась йому розмова з сватом Жигаєм, його образливе повчання і його погрози.

Аркадій Павлович навіть посміхнувся. "Він мені погрожує, а справжньої погрози нам обом треба ждати від них... Оці все зроблять, за них і влада, за них і саме життя. Це розуміти треба, а не повчати мене!"

Сама лише згадка про свата роздратувала Шумейка. "О, сюди б тебе, свате, привести та тикнути носом: дивись, яка молодь росте, бійся її, бо вона не відступить ні перед чим, вона свого доб'ється і, можливо, нас з тобою доб'є!"

Холодні Шумейкові очі оглядали всіх. Його увагу привернула до себе також група дівчат, які зшивали білі сувої полотна, заготовляючи екран. Порядкувала дівчатами Зінька. Глянув на неї Шумейко. Вона піймала його недружелюбний, сповнений докору й зневаги погляд і почервоніла.

Можна було б, звичайно, підійти зараз до неї і при подругах пострамити за Прохора, ганьбити за те, що розбиває чужу сім'ю, принаджує до себе жонатого чоловіка.

Міг би це зробити Шумейко, та для такої сварки й ганьби ще не настав час. Нічого він їй не скаже, бо вже синові сказав те, що думав, а він не посміє батька не послухатись.

Зірким оком дивився на Зіньку Шумейко, мимоволі порівнюючи її з Вірою, і розумів, що Зінька набагато красивіша: і станом гнучким, і обличчям рум'яним, і очима іскристими.

"З такою можна побавитись. Я сам, коли б молодшим був..." Піймавши себе на непристойній думці, Шумейко навіть сплюнув з досади і, ні з ким не вітаючись і ні в кого нічого не розпитуючи, мовчки вийшов з парку, вмостився на возі.

— Поганяй! — Сидів хмурий, думаючи про щось своє, невеселе й тривожне.

— Твою там бачив... Зіньку...— І нічого більше не сказав. Нічого й Прохор не запитав у нього, розуміючи, що ця розмова зараз недоречна.

Цьвохнув Метелицю батогом. Вона так різко рвонулася вперед, що з воза на запилену дорогу впало кілька яблук, але ні Прохор, ні батько їх не підняли, бо не помітили того: іншими думками була заклопотана в кожного з них голова. Батько не знав, що Прохор теж бачив Зіньку і поглядом і знаком руки дав їй зрозуміти, що він дуже хоче зустрітися з нею і що ця зустріч мусить відбутися увечері на кручі, де було завжди

їхнє улюблене місце побачення. Він ждатиме її, і вона прийде, мусить прийти!

Віра додому не поверталась. Чи батько їй так наказав, чи сама вона, ображена, вирішила, щоб спочатку навідався до неї Прохор, пробачився перед нею, забрав її з собою.

Прохор не з'являвся до неї ні вдень, ні увечері. Віра плакала потай, уникаючи зустрічей з рідними.

Вона не знала, що трапилося, але догадувалась, що в батька була неприємна розмова з свекром, бо повернувся тато від Шумейка суворий і грізний, мов грозова хмара.

Накричав на матір, накричав на неї, Віру, що вона не вміє ужитися з чоловіком, не вміє йому годити і ось на старість йому, батькові, доводиться мати неприємні розмови.

А яка саме була розмова — того Віра не знала. Одне ясно: у тій хаті, де прожила вона з чоловіком кілька років, їй тепер місця немає. Чужа стала, непотрібна — і це почуття відчуженості особливо пригнічувало Віру. Вона не знаходила собі місця. Вона, як могла, крилася від допитливих очей матері, усміхалася до неї, а самій хотілося впасти їй на груди і, ридаючи, розказати про все, як живеться їй у Шумейковій сім'ї, як не спить вона ночами, чекаючи чоловіка, як терзається її душа й серце.

Хоч не розповідала досі нічого, та мати розуміла все це без слів, співчувала, жаліючи доньку, яка в заміжньому житті не зазнала щастя.

"Хіба піти додому? — вагалась Віра, але гордість брала в неї верх над ваганням.— Якщо він хоч трошечки мене любить — сам мусить прийти".

Та Прохор не приходив. Уже сонце сіло за горою, уже засвітились перші зірки. Даремно дивилась Віра на дорогу, даремно ждала, що ось розчиниться хвіртка і на подвір'я зайде він, Прохор, її чоловік, якого вона любить, за яким страждає, як не страждала ще досі ні за ким.

А Прохор у цей час лежав в умовленому місці, на кручі, зривав травинки, висмоктуючи з них солодкий сік, позирав на вишневий садок і на стежку, що круто звивалася вгору.

"Невже вона не зрозуміла? — думав Прохор, нервуючи.— Адже я їй точно показав на кручу, і вона хитнула в знак згоди головою. Чому ж не виходить досі? Що могло її затримати?"

Вже всеньке небо над головою всіялося зорями, а з-за лісу незабаром підвівся оранжевий ущерблений місяць, і забагряніли під ним тихі заводі Ворскли.

Прохор лежав горілиць, дивився в небо, вдихаючи пахощі свіжої трави. Він уже ладен був сам зійти тією стежкою до її подвір'я, коли почув, нарешті, легкий шурхіт.

Схопився на ноги, пішов назустріч їй.

— Я думав — не зрозуміла ти мене й не вийдеш, а я так жду тебе, так жду, Зінько.

Звично він обняв її за плечі.

— Ой Прохоре, коли б ти знав, як я сьогодні нажахалася.

— Кого?

— А твого батька. Зайшов він до нас у парк, дивиться на мене. Я думала: ось підійде й почне мене при всіх страмити за тебе.

— Ну хіба ж батько міг таке зробити? То він мені наказував...

— Що наказував? — сполошилася Зінька, відчувши в цих словах якусь неприємність для себе.— Кажи мені, все кажи...

— Ну, це стара історія... Приходив Жигай, скаржився, що ображаю Віру... А як я ображаю? Я просто не люблю її. Не хочу бачити її, не хочу жити з нею. Сядьмо, Зінько.

Вона слухняно й покірливо сіла поруч нього, але була, як ніколи, стривожена, і цю тривогу її одразу помітив Прохор.

— Та що з тобою, Зінько? Не пізнаю... Мовчазна ти, якась насторожена.

— Правда, і сама не розумію, що зі мною діється, але лячно мені, на душі чомусь неспокійно.— І вона озирнулася навколо, та нікого, крім них, на горі не було.

Прохор, обнявши її, гладив голову, цілував, ніжно пригортав до себе, як завжди, і Зінька в обіймах милого трохи заспокоїлась. Обоє вони не помітили, як недалеко від них спинилася чоловіча постать і, нічого не говорячи, стежила за ними.

— Здорово ти, Прохоре, навчився чужих молодиць обіймати,— промовив Матюша Жигай, вдоволений з того, що він сполохав пару.— Що ж,— продовжував Матюша,— тепер уже і я повірю сестрі, а тобі, негіднице, тобі, безсоромнице, буде окрема подяка! — погрозив Жигай і швидко пішов геть.

— Мерзота! Ходить тут, підглядає,—' промовив розлючений і трохи розгублений Прохор, дивлячись з ненавистю услід родичеві.

— Я піду... Я не можу тут залишатись. Боже мій, який сором, яка ганьба! Наче відчувала, що має лихо трапитись. Він же всім, усім тепер про це розкаже.

— Не розкаже,— сказав непевно Прохор.— Я з ним зустрінусь, поговорю.

— Розкаже... Я його знаю краще.

— Ну й нехай розказує,— промовив з якоюсь рішучістю Прохор,— швидше настане кінець всьому!

Зінька затихла, відчувши в його словах щось тривожне для себе. Вона глянула Прохорові в лице і не своїм голосом запитала:

— Покинеш мене? Я розумію, так жити довше не можна... Я знаю, тобі теж нелегко...— І, притиснувшись до нього, рвучко обвила його руками. Він відчув на своїй щоці її сльозу.—-

Не покидай,— благала вона з ледве стримуваним риданням,— мені страшно самій... Не можу я без тебе тепер жити... Покинеш потім, пізніше. Я згодна... Я знаю: не судилося нам у парі жити.

— Що ти, Зінько? Що ти говориш? Хіба ж то я про тебе так сказав? Про неї... Все одно життя з нею не буде. Не люблю її. Я тобі вже, Зіню, казав, присягався, що ти одна зараз у моїй душі, в моєму серці, і нікого мені не потрібно. А ти плачеш...

Поцілунками він висушував її сльози, і вона заспокоювалась, і знову було їй так хороше з милим, як завжди.

Та обоє вони не знали й не відали, як уже почав снувати своє чорне павутиння Матюша Жигай.

Віра лежала у спальні одна й не спала. Вона уявляла собі Прохора. Ось він голубить Зіпьку, промовляє до неї ніжні слова, такі самі, певне, які говорив він колись їй, Вірі, при зустрічах... І те, що не вона, його законна дружина, а Зінька відповідає на оті милування, обіймає Прохора й голубить його,— сповнювало її душу неспокоєм, ревнощами, скаженою люттю до своєї суперниці. Віра металася в ліжку у безсилій злобі.

"Що мені робити? Чим привернути Прохора? Не діють чари, не діє зілля наговірие, бо як ходив раніш, так і зараз ходить до неї, до змії лютої, до розлучниці Зіньки. Боже,— зверталась вона до образів, освітлених вогником синенької лампадки,— допоможи, одверни його від неї, приверни до мене... Свічки ставитиму, молитимусь тобі щодня, славитиму тебе, доки житиму на світі. Допоможи!"

В цю хвилину найбільшого неспокою до спальні увійшов брат Матюша.

— Лежиш?

— Чого тобі? — втомлено промовила Віра.

— Отож я й кажу — лежиш собі, а того й не знаєш, що твій чоловік, Прохор твій, обіймає зараз Зіньку на горі. Сам бачив. На власні очі бачив...

Віра немовби скам'яніла. Безтямними очима дивилася на брата, нічого не говорячи йому, нічого не розпитуючи.

— Ти що, хіба не чуєш, що тобі кажу?

— Чую,— вимовила якимсь глухим, неприродним голосом.— Іди... Залиш мене!

Матюша, здивовано знизавши плечима, вийшов. Віра підвелася з ліжка. Кілька секунд дивилась на лампадку безтямним поглядом.

— Ти бачиш... Не винна я... Вона моє життя розбила. Вона... вона! — І Віра похапцем стала одягати плаття, застібати ґудзики на грудях, а вони чомусь не потрапляли в петельки, вислизали з рук, мов живі й прудкі створіння.

— Боже, прости мені, але я не можу так жити... Не можу далі так мучитись. Ти ж бачиш. Ти знаєш все, господи!..

Брата в хаті не було. Куди він пішов — Віра не знала. Та й не про нього думала вона в цю хвилину одчайдушної рішучості.

— Треба кінчати, а потім що буде, те й буде. Несила моя отаке далі терпіти.

Віра виходить з хати, сторожко пробирається тихим подвір'ям до хліва... Гарячі руки її шарудять у свіжому сіні й виймають з потайного місця невелику пляшечку. Кілька секунд Віра дивиться на неї вагаючись:

"Господи! Що я роблю? Невже мій розум помутився? Невже я божеволію?"

Вона ладна була вже поставити страшну рідину назад, але в цю останню мить знову постав перед її очима образ Зіньки.

— О проклята! — вимовляє Віра, ховаючи пляшку під хустину.

Ніщо тепер не спинить Віриного наміру. Нездатна молодиця зараз щось роздумувати чи стримувати себе. Сліпа злоба й невгамовані ревнощі, мов нестримна буря, женуть її з рідного подвір'я туди, де милуються Прохор із Зінькою.

"Тільки б застати їх, побачити, і щоб вони теж побачили мене... А далі... далі вже я знаю, що слід робити, як діяти".

Не відчуваючи під собою ніг, Віра швидко йде безлюдним провулком, потім стежкою на гору. Але де саме їх шукати зараз? Гори, пересічені розмитими ярами та урвищами, тягнуться далеко. І як же вона забула розпитати у брата: на якій саме кручі він їх бачив?

"Все одно знайду. До світанку шукатиму, а знайду! Мушу знайти!"

І серце, сповнене гнівом, жене її вперед. Ось уже й гори— тихі, безлюдні. Внизу в долині лежить слобода. Рідко де світиться вогник, бо вже надворі пізня ніч. Долиною через слободу тече Ворскла, виблискує під місяцем. Темніють тихі заводі, обрамлені вербами та очеретами. Чомусь пригадується Вірі, як однієї ночі вона вже блукала отак над річкою, і даремно.

Та в цю ніч мусить знайти. Пильно оглядає кожну гору, зазирає мимохіть у яри. В одному з них горить багаття, біля нього сидять літній селянин з онуком, а недалеко від них пасуться спутані коні. Обходить Віра яр стежкою, знову очі її шукають, придивляються, чи не маячать десь знайомі постаті. Але гори безлюдні. Злегка шумлять тут під вітром жита, а в житах безугавно б'ють перепели, вихваляючись один поперед одного дзінкими переливами голосів.

"А може, Прохор, злякавшись Матюші, пішов з нею до лісу?"

Виразною смугою одразу за житами чорнів ліс. До нього пролягала проїжджа дорога. Далі звивалася вузенька стежка між житами.

Зупинилась Віра, не знаючи, куди йти, де їх шукати. Але вагалась недовго і потім рішуче звернула на звивисту стежку.

Чим ближче підходила вона до чорної смуги лісу, тим ставало їй страшніше. Та вона тамувала в собі отой мимовільний страх і, пе зупиняючись, увійшла нарешті в знайомий їй змалечку ліс.

Тут було темніше, аніж на просторі. Наче й тихі стояли дуби, та клени, і ясени, а все ж над лісом прокочувався таємничий, лякаючий шепіт. Віра здогадалась, що то шумлять завжди неспокійні осичини.

Раптом почувся плач немовляти, виразний, жахливий, обдавши Віру холодом. Вона зупинилась, серце забилося мов на-віжене. Волосся підіймалося па голові, мліли ноги, не в змозі ступити й кроку.

— Господи, що це? Може, цс соп?

Та ні ж бо, вона пе спить. Ось перед нею темпі контури дерев, ось вона тягнеться рукою до тернової гілки і відчуває дотик гострих колючок...

Незабаром знову прокотився лісом тужливий плач, а над головою в неї прошуміли крила, і лише тоді здогадалась Віра, що так тужливо плачуть вночі сови.

Трохи одлягло від серця, але не зменшився страх. Даремно вдивлялася Віра перед собою, надіючись побачити Прохора й Зіньку, густа таємнича стіна стояла навколо, і в ті хащі боязко було завертати.

Прислухалась — ніде не чути людського гомону, тільки шумлять безперестанку осичини, і той шум, як ніколи, страшить зараз Віру. Вона відчуває, що далі не зможе піти — не вистачає в неї духу, сміливості. Жах заглушує все, змушує її повернутися назад.

"Не можуть вони бути в лісі... Десь, певне, на горі сидять. Там же їх бачив Матюша. Може, перейшли на інше місце, а може, десь у житі".

Жаром обпалює щоки Вірі, знову бунтується серце, знову заливає його нова хвиля нестримних ревнощів.

Круто повертає назад і вже не йде, а біжить, гнана тужливим плачем нічних птахів, гнана таємничим шепотом невгамовних осичин.

Ось перед нею світлішає. Уже вона мчить стежкою між житами і тільки тут, стишивши біг і важко дихаючи, трохи заспокоюється.

Світить ущерблений місяць, перегукуються між собою перепели, виблискує, як і раніше, під місяцем Ворскла, тільки у слободі вже ніде ні вогника.

Знову очі її ширяють по ланах жита. Воно наче спить. Вусате колосся чіпляється за руками, немов спинити її хоче, заспокоїти, та спокою нема й не може бути.

Уже минула жита. Знову йде стежкою над ярами та кручами і, нарешті, знаходить їх.

Він лежить на траві, поклавши голову їй на коліна, а вона гладить його, схиляється над ним, цілує його...

Все помутилося в очах Віри, здійнявши в душі її страшенну бурю. Ніякі уявлення не давали їй того відчуття, яке нахлинуло на неї зараз, перехопивши подих, стиснувши їй серце.

"Що робити, що? — метались думки сполоханим роєм, не знаходячи одразу виходу.— Підбігти, вчепитися в коси, люто бити її, розлучницю?" Та Віра розуміє, що Прохор стане на захист і тоді назавжди покине її,

Віру, а сам зійдеться з Зінь-кою. Перемогти себе. Не тривожити їх. "Нехай голубляться, нехай милуються... За все я їй помщуся!"

Очі Вірині стежать за ними, а серце не хоче поступитися і йде наперекір розсудливим думкам.

Ось зараз, зараз зірветься вона і підбіжить до них, несамовита в своїй люті і своїх вчинках.

Та в цю найкритичнішу для неї хвилину підвівся Прохор, підвелася й Зінька.

"Будуть прощатись... Треба поспішати, щоб не побачили мене". Віра стежечкою, що звивалася яром, непомітно зійшла з гори, простуючи до Зіньчиного саду, оточеного густою порослю молодих вишняків. Тут причаїлася. Тут має відбутися помста.

Віра стежить за дорогою. Ось вони зупинилися над кручею. Прохор обіймає Зіньку, тисне на прощання руку...

Зінька крутою стежкою ловко і швидко збігає вниз до свого садка. Прохор іще стоїть на горі, дивиться їй вслід, потім зникає.

Зараз відбудеться зустріч суперниць. У грудях Віри стає гаряче. Серце б'ється мов навіжеие. Не вистачає повітря. Гаряча рука її стискає пляшку.

"Спинися! Що робиш, божевільна? Отямся, доки не пізно! Ти знівечиш її красу... Навік загубиш її, загубиш і себе". Та другий голос, нещадний і мстивий, розпалює ревнощами душу, невблаганно домагається кари.

"Нехай гине краса її. Мені цього тільки й треба. Не гляне на неї Прохор, сміятимуться з неї люди. Одвернеться назавжди чоловік. Хай

мучиться. Хай теж страждає, як страждаю я. Господи, допоможи... Тільки б не схибити... В обличчя їй хлюпнути, саме в обличчя!.."

І страшна секунда настає. Зінька входить у густі вишняки і раптом скрикує, почувши шурхіт:

— Ой, хто тут?

Перед нею привидом з'являється жіноча постать, закутана в хустину, але Зінька пізнає її.

— Віро!..— скрикує лячно, помічаючи в її руці пляшку.

— Проклята! Чоловіка в мене відбиваєш! Ось тобі, потаскухо!

Зінька встигає зірватися з місця, та не встигає відбігти0 Якась рідина, липка й вогниста, обдає їй спину. Не пам'ятаючи себе, Зінька влітає до хати.

Віра пе спала цілу ніч.

Каяття прийшло потім, коли злочин було вже здійснено. Віру охопив раптом такий тваринний страх, що вона скам'яніла на хвилину, сама не розуміючи того, як це все могло трапитись. Вона уявила собі Зіньку, коли та забігла до хати й підняла з постелі батька, Ольгу і, можливо, сказала, що цей злочин зробила Віра і що вона, мабуть, і досі стоїть у молодім вишняку. Зараз може до неї вискочити розлючений Рубан, сильними руками схопити її за горло й душити.

"Чого ж я стою? Чого жду? Втікати!.." Так біжать тільки вві сні. Охоплена жахом, Віра мчала, боячись обернутися назад, де, здавалося їй, гнався за нею механік. Якщо він наздожене— буде неминуча для неї смерть. Бліда, перелякана ввірвалась вона до себе на подвір'я, але в хату зайти не відважилась.

Що далі — дужче мучила її думка про злочин, зростав страх, захотілося побачити Прохора, признатися йому, попрощатися з ним, бо вранці, мабуть, прийде міліція, заберуть її, злочинницю, до в'язниці, і тоді кінець! Тоді вороття до Прохора немислиме. Хоч і відбуде вона кару, та вже назавжди втратить чоловіка...

"Навіщо я, навіщо я таке зробила? Навіщо занапастила себе? Для кого? Для чого?"

Віра дивилася на темні шибки вікон, де спали батьки і спав брат Матюша.

"Це він винний. Коли б не прийшов, не сказав — то не трапилося б такого". У Віриній душі народжувалась злість на брата, але не брат може її заспокоїти в цю хвилину, а тільки Прохор.

Перед ним буде вона каятись, йому розкриє, повідає про свої муки, страждання, про любов свою... Нехай знає, до чого він довів її своєю зрадою.

Віра виходить з подвір'я і йде порожніми вулицями до садиби Шумейків. У слободі тихо. Якась сила вабить Віру бодай здалеку глянути на Зіньчину хату, і, підкоряючись цій владній силі, вона простує вперед.

Минає криницю, і перед очима постають темні шибки. Ні галасу тривожного в хаті, ні метушні. Спокій там і тиша.

"Невже Ольга одвела її до лікарні?" Ця думка непокоїть і ще більше страшить. Тепер уже ясно: злочин здійснений, і кари за нього не уникнути. Ольга навчить, Ольга всього до-б'ється, аби захистити свою подругу.

Наче п'яна, заходить Віра на подвір'я, де кілька літ прожила з чоловіком щасливо і де зазнала вона водночас гірких мук і страждання.

"Хто мені допоможе? Хто врятує тепер від суду й в'язниці? Може, Карпо?" Та сама лише згадка про нього викликає в ній огиду. Колись він подобався їй, але ота зустріч в купальні і ота хвилинна втіха зламали її родинне життя, знівечили щастя, порушили спокій, принесли їй стільки страждання й мук. Вони погасили в ній почуття, і зараз в її душі залишились тільки зневага до нього та презирство.

І хіба могла вона тепер вдаватися по допомогу до Карпа?

"Ні, про це навіть і думати не слід. Що буде, те й буде, а його не проситиму. Хоч з нього це все почалося... Коли б не приїздив сюди — нічого б зі мною не трапилось".

Віра серед усіх шукала винуватців і щадила себе як жертву, як потерпілу, як жінку, що вже спокутувала свій мимовільний гріх тяжкими муками.

"Швидше до Прохора... Він, певне, спить у клуні на сіні".

Сторожко підходила туди, хвилюючись і бліднучи на виду. Прохор справді спав. Вона сіла поряд нього і стиха почала його кликати:

— Прохоре, чуєш? Це я прийшла...

— Га? Хто це? Хто? — вигукнув він спросоння.

— Я, Прошенько, твоя Віра... Не проганяй, вислухай мене...— Голос у неї затремтів.— Я не хотіла... Я наче безтямна була... Прости мене. Катуй мене, я заслужила... Але я н"е могла стриматися в ту хвилину...

— Про що ти говориш? Не розумію тебе.

— Ой Прохоре, що я наробила! — І Віра несподівано впала на сіно й забилася в риданні.— Матюша прийшов і сказав про вас... Я бачила тебе з нею, і я помстилась... Сама не знаю, що діялось тоді зі мною...

— Ти?.. Як це... помстилась? Кому?

— Зіньці... Нещодавно... у вишняку...

Дужі руки Прохора схопили її за плечі, рвучко підвели на сіні. Місячний промінь крізь розчинені двері освітлював її заплакане, сповнене страху та тривоги обличчя.

— Що ти зробила? — запитав він, боляче стиснувши їй плечі.— Говори!

Вірі здалося, що зараз його сильні руки потягнуться до горла і задушать її.

— Я— облила її... сірчанкою...

Він нічого більше не питав. Схопився мов ужалений, але вона перетнула йому шлях, упавши на коліна.

— Не йди!.. Чуєш? Не йди до неї! Ти мій, ти мусиш зі мною жити. Я твоя дружина... Я люблю тебе, Прохоре!

Та він не зважив ні на сльози її, ні на благання. Він відкинув її на сіно і тільки ступив крок, як почув слова, що примусили його спинитися:

— Ти не підеш до неї!.. Ти лишишся зі мною, бо інакше я уб'ю себе, і ти... ти будеш винний у моїй смерті! Ти довів мене до цього.

Бліда, рішуча, з божевільним блиском очей, вона стояла в сяйві місяця, і Прохор, глянувши на неї, відчув, що свою погрозу в такому стані Віра може здійснити.

— Дурна! Що ти говориш? Заспокойся...

— Я знаю: мені загрожує суд і в'язниця. Я, може, не повернуся звідти. Зганьблена, проклята людьми злочинниця! Пропаща я тепер, пропаща навіки!..— І несподівано вона мов підкошена впала на землю й забилася в гіркому риданні.

Прохор не пішов з двору, лишився біля дружини. Душа його двоїлась. Йому швидше хотілося дізнатися про наслідки опіку, але він не міг цього зробити, відчуваючи, що Віра дійсно може зважитись па самогубство...

Думав Прохор і про те, що зранку про цей злочин дізнається вся слобода. Віру судитимуть. Стало її жаль. І вперше за багато тижнів він обняв дружину.

— Не плач... Заспокойся. Може, все обійдеться гаразд... Я ось дізнаюсь... Ти полеж тут, а я скоро повернуся.

— Ой ні! — скрикнула Віра і затремтіла вся.— Не йди! Боюсь... Мені страшно самій лишатися. Може, це остання ніч у мене з тобою. У тюрмі її згадуватиму. Не йди, не йди до неї!.. Чуєш?

— Добре, добре... З тобою буду,— говорив Прохор, жахаючись сам тих слів, що чув їх зараз від дружини.

— Не бійся... Ніякої тюрми. Я не допущу... Я домовлюсь... Я проситиму Зіньку... Вона зглянеться... Вона зрозуміє і простить.

Віра заспокоїлась.

Прохор з нею, і їй нічого більше не потрібно. Вона віддалась цьому почуттю цілком, забувши про все на світі. Хотілося, щоб не схилявся до заходу місяць, щоб оця міч тяглася довго-довго.

— Ти не підеш більше до неї? Ні? Скажи, поклянись! — промовляла вона, голублячи й цілуючи його, і так дивилась йому в очі, так благально просила, що Прохор мимоволі подумав:

"Що ж мені робити? І Віру жаль, і Зіньку жаль. Адже вона матиме дитя від мене".

— Чому ж ти мовчиш? Не любиш мене? Я знаю, хто серцем твоїм заволодів. Про неї думаєш?

— Чому ж про неї,— сполошився Прохор.— Нема чого думати.

— Правда? МРІЛИЙ мій... Хороший мій, як я мучилась, як страждала. А тепер ти повернувся. Будемо знову жити разом.

— Аз Карпом ти знову...

Він нагадав мимоволі, але цим нагадуванням обжалив їй серце. Та вона, ще поривніше його обіймаючи, присягалася:

— Вір, доки житиму на світі — не гляну на нього, слова не промовлю, буду тобі вірною дружиною... Клянусь найдорожчим, життям своїм клянусь, огидний він мені, дивитися на нього не можу, голосу його не терплю і жду того дня, коли він виїде з нашої хати.

— Не виїде... Батькові потрібний...

— Я прокляла і час, і вечір той... Благаю тебе, не згадуй більше... Не терзай мого серця, бо воно й так уже розтерзане.

— Не буду... Ну, все... Засни...

— Не спатиму. Хороше мені з тобою.

Блякнув і схилявся до заходу ущерблений місяць, різкішими ставали контури дерев, ясніло небо світанням.

Сон приспав тривогу. Та коли вранці Віра прокинулась, перша думка про нічний злочин обдала її холодом.

Що робити? Може, самій піти до неї, впасти на коліна, просити помилування, пояснити їй, що вона, засліплена ревнощами, нічого в ту хвилину не тямила. Зінька зрозуміє... і, може, простить... "А як не захоче простити?" — з'явилася раптом думка. Що тоді? Адже для неї краще позбутися суперниці, щоб потім безроздільно володіти Прохором. Він одружиться з нею, забуде її, Віру, бо не захоче з нею, злочинницею, жити, коли, відбувши покарання, вона повернеться додому.

Цього найбільше боялася і саме тепер, коли помирилася з чоловіком.

Не зіллям наговірним, не чарами знахарськими, а сльозами, щирим признанням, клятвою подружньої вірності розчулила вона Прохорове серце, повернула його до сім'ї. І тепер знову все може зруйнуватись і, можливо, назавжди, якщо сяде вона незабаром на лаву підсудних.

"Що ж робити? Що? Хто порадить? Хто навчить?"

Прокинувся Прохор і дуже здивувався, глянувши на дружину: на скронях у неї з'явилися пасма сивини, якої ще вона сама, певне, не бачила.

— Віро! — скрикнув Прохор.— Голубко моя! — Він обняв її, почав цілувати в голову, а вона, не розуміючи його раптового жалю, горнулася до нього, шепотіла:

— Любий мій... Милий мій...

— Ти сива... Ти глянь у дзеркало, що сталося з тобою за ніч. Вона одразу не збагнула того, що він їй сказав.

— Страднице моя, дружино моя! До чого ж я довів тебе...—■ У цих словах було каяття, і жалощі, і ніжність, від якої Віра вже одвикла.

— Голубко моя, ти не дуже приймай до серця... Я й таку тебе любитиму!

Ця хвилина була найприємнішою, найсолодшою в її житті.

Вона схилила голову йому на груди, знову забувши про все. Віра вслухалася в його голос, що вимовляв ласкаві слова, відчувала приємне тепло його рук, його губів...

Та нарешті Віра зрозуміла те, що він говорив їй, мовчки встала з сіна, побігла до хати, а через хвилину вийшла на подвір'я бліда мов мрець, тримаючи в руках невеличке дзеркальце.

— Прохоре, глянь на мене,— промовила вона ослаблим голосом.

Він мовчки обійняв її, а вона, не дивлячись уже в дзеркальце, повторювала згубні слова:

— Посивію я зовсім у в'язниці... Постарію... Пропаду...

•— Не бійся... Я домовлюсь... Я проситиму Зіиьку...— І чи здалося йому, чи справді він побачив, як з повними відрами па коромислі повз двір пройшла Зінька.

Прохор першим метнувся до паркана, а слідом за ним підійшла і Віра, глянула у вулицю, пізнала свою розлучницю.

— Зінька! То ж Зінька? — запитувала вона, не вірячи своїм очам.

Молодиця йшла не оглядаючись, стрункa, сильна, а на її тугому плечі лежало коромисло, і в такт її ходи ледь погойдувались, не розхлюпуючись, повні відра з водою.

— Ну ось, а ти переживала, боялась... Певне, Ольга зірвала з неї кофточку, зробила все, що треба... Не думай тепер про в'язницю.

— Як уві сні це все...— І Віра, перехрестившись, глянула на чоловіка. Він, посміхаючись, дивився на неї, і в погляді, і в посмішці його вона відчула, що знову він належить їй, і нікуди тепер вона його не відпустить, ні з ким більше не ділитиме свого повернутого щастя.

Та ось у хвилину найбільшої душевної радості розчинилася хвіртка і на подвір'я зайшов Карпо Нехльода. Картуз у нього зсунувся набік, нижня губа одвисла, мов у старого коня, погляд тупий, розгублений.

Глянувши на Віру й Прохора, він, здавалося, їх не помітив, бо нічого не сказав, прямуючи до хати.

Його вигляд здивував обох.

— Що з ним? — запитала Віра, але Прохор тільки здвигнув плечима.

— Зараз дізнаємось.— І обоє вони зайшли до світлиці, де край столу СІ-ІДІВ, не скинувши картуза, Карпо.

Біля нього стояла стривожена Марія, на нього дивилась з явним неспокоєм Ганна Федорівна, ждав його пояснень, суворо нахмуривши брови, тесть.

— Що трапилось? Розповідай! — наказав Аркадій Павлович, і Карпо, не випускаючи з рук портфеля, сказав:

— Засипавсь я, папашо...

— Як то... засипавсь? Говори по-людському!

— Розтрата... Три тисячі чотириста п'ятдесят карбованців сорок чотири копійки.

Ганна Федорівна аж руками сплеснула:

— Такі гроші?! Та де ж ти їх подів?

— У роз'їздах...

У хаті стало тихо. Мовчав і Карпо Нехльода, не сміючи нікому глянути в очі.

— І хто це виявив?

— Ревізор... з Харкова... Тиждень, гадюка, у паперах копався, кожний документ перевірив, усе до копійки підрахував. Уже я його й на обід запрошував, і калим йому пропонував...

— Що ж тобі буде за це?

— Тюрма, папашо, і з партії — по зашийку. в

Заплакала Марія, але батько так метнув на неї очима, що

вона одразу притихла.

— Звичайно, можна б якось це діло зам'яти. Покрити розтрату готівкою, поїхати самому до начальства, пробачитись, покаятись... Може, зглянуться.

— Тату, таточку, рятуйте нас! — І Марія впала на коліна.— Сяде Карпо в тюрму, що зі мною буде? Пожалійте його... Прошу, благаю вас...

— Замовчи, дурна! — гримнув на неї батько, і Марія затихла, підвелась на ноги, потім скрикнула знову: "Пропала ж я, пропала!.." — і з риданням вибігла з хати.

Материнське серце першим відчуло горе і стало на захист рідної дитини.

— Аркадію... Дочку нашу пожалій. Не розбивай життя... Згляньсь...

—■ Помовч, стара! Розмова ще з ним не закінчена.— І, так же суворо дивлячись на зятя, Аркадій Павлович запитав: — Що думаєш робити?

— Сподіваюсь, папашо, що виручите мене у такій біді.— І Карпо вперше сміливо й нахабно глянув тестеві в холодні, безжальні очі, що ховалися в густих кущуватих бровах.

— Даремно сподіваєшся.

— Як? — здивовано розкрив рота Карпо.— Значить, ви... категорично... проти мене?

— Категорично,— відповів з нещадною жорстокістю тесть.— Сам знав, що робив, сам і відповідай.

Нервово смикнулася рука, кинувши портфель на диван. Оч" звузились, стали колючі й злі.

— І це ви мені таке говорите, папашо? — Очі стрілись з очима. Одні палають зневагою й презирством, другі — образою, гнівом.

— Забули, папашо, скільки разів я вас виручав? І лісом, і послугами всякими...

— Ти в мене живеш, ти мій хліб їси... Мусив допомагати. Карпо Нехльода ще більше розлютився.

— Що я чую, папашо? Ви в своєму розумі? Я ваш хліб?.. А моя зарплата?..

— Про це у Марії питайся.

— Я знаю... Вона давала...

— Давала,— підтвердила Ганна Федорівна, боячись сварки.— Давала на харчі.

— Не бачив... Не знаю,— сказав тесть, і в нього засмикалося повіко.— Злодієві, розтратникові не допомагатиму! Знай, я не такий багач, щоб тисячами розкидатися.

У Карпа очі стали вузькі, мов щілинки, вузькі й люті. Незважаючи ні на Прохора, ні на Віру, не помічаючи тещі і її жалісливого погляду, він бачив перед собою тільки невблаганні, суворі очі тестя, що їх нічим не в

силі був розжалобити, і, відчуваючи й розуміючи це добре, Карно тоном згубної приреченості запитав:

— Значить, під ніж мені йти, папашо? Нехай, значить, ріжуть, топчуть, вам не жаль? Так знайте: сьогодні вони мене втопили, а завтра за вас візьмуться і вас з'їдять, товаришу Шумейко! Підріжуть вам крила, бо захисту ні від кого не буде... Є млин, а завтра не буде млина! Вони візьмуть... їх не зламати, бо за ними сила, за ними влада. Подумайте, ким розкидаєтесь? Про дочку подумайте свою, пожалійте її...

— Не вмовляй! Як сказав — так буде! Ні копійки тобі не дам. Умів розтрачувати — умій тепер відповідати! Ти ж комуніст, то дій по-партєйному!

— Жалиш у таку хвилину? Ну, нічого... Тепер я знатиму, біля якого гада жив, кому допомагав.

— Ну-ну, ти говори, та не заговорюйся!

— Знаю! — кричав, уже не володіючи собою, Карпо.— Я знаю, гроші в тебе є!.. Та попливуть вони, як вода. Без мене продподатками тебе задушать. Не поживишся добром своїм... Паровий млин заберуть. Я стримував, я охороняв, а тепер відберуть!

— Що ти мелеш, дурний? Без твоєї допомоги обійдуся. Сам з ними подружу. Млин як був, так і лишиться при мені.

— Не лишиться! Скрутять і тебе. Радянська влада сильніша... І вони прийдуть! Рубан прийде, Шульга, Олійниченко... І ти їм віддаси ключі й замки. Все віддаси!

— Годі! — втрутився у сварку Прохор.— Не дозволю батька ображати. Чуєш? — і став перед Карпом, готовий до всього.

— Ти? Знову битися хочеш?

— Битимусь, коли не припиниш отаких розмов.

— Куди я потрапив!.. У якій сім'ї жив? Тут же всі вороги мої, вороги! — кричав Карпо, метаючись по хаті.— Де мій картуз, де портфель?

Портфель йому подала Віра, а картуз був у нього на голові.

— Кінчено! Чужі... Всі тут мені чужі, всі ладні мене втопити. Та знайте, я постраждаю, але й вам не солодко буде. Ще ви пошкодуєте за мною. Не люди ви — гадюки отруйні! Будьте ви прокляті! — І він, грюкнувши дверима, вискочив на подвір'я. До нього метнулася Марія, але він, ображений, засліплений гнівом, крикнув на неї:

— Геть! Геть від мене!.. Ти теж така, як і вони... Гадюка!

— Карпе, чому ж ти гніваєшся на мене? — запитала, зупинившись перед ним, Марія, але він нічого їй не відповів.

Де блукав той день і дё ночував три ночі, того не знали в сім'ї Шумейків. І дізналися тільки на четвертий день, коли у Карпа Нехльоди двоє міліціонерів одібрали наган, а його самого арештували й зідправили до повітового міста.

Там його віддали до суду, а потім одвели під конвоєм до в'язниці.

Зовсім несподівано Зінька одержала листа від чоловіка, і той лист збентежив її, вніс неспокій в душу, завдав нових страждань.

— Приїде восени... восени...— вимовляла вона розгублено, дивлячись на аркушик паперу, де не зазначено було навіть його адреси. Чи забув написати, чи не схотів, щоб вона, Зінька, знала, де він живе, з ким живе.

Лист був коротенький. Повідомляв у ньому Тарас, що він жив-здоров і що приїде додому гостювати. "Що ж мені робити?"

Зінька відчувала, як внутрішній жар обпалює їй щоки. Вона уявляє оту страшну хвилину сорому й ганьби, коли він переступить хатній поріг і побачить її, Зіньку, в такому вигляді...

— Тільки не восени! Потім... Пізніше,— вимовляла вона пошепки, наче він міг почути її слова, розуміти її душевний стан, бачити її зраду.

"Що робити? Що? — билася тривожна думка, мов птиця, посаджена в клітку, не знаходячи виходу.— Хіба зрушити дитя?"

Але сама вона тут же цього жахнулася. "Ні, ні, тільки не це! Убити радість, убити свою втіху, щастя, вимріяне, довгождане... Нізащо в світі!" І вже докоряла собі за слабодухість, за те, що навіть могла подумати про таке.

"Шукати інший вихід. Але який? Який же саме? — запитувала себе і не знаходила відповіді.— Я скажу йому, скажу Тарасові: "Ти поїхав, покинув мене напризволяще... Погасла до тебе любов, інший заволодів і серцем моїм, і душею... Його люблю й любитиму довіку". Тарас зрозуміє. Мусить зрозуміти... Адже в мене буде дитя від Прохора".

Згадка про милого завдала їй ще більших мук, страждань і тривоги.

Ось уже другий тиждень не приходить він до неї, і Зінька не знає, що трапилося з ним, чому раптом така дивна мовчанка. Даремно виходить вона у надвечір'ї на гору, де він завжди її ждав перший і кожного разу, зустрічаючись з нею, обіймав, голубив, дивився в очі їй своїми карими очима, що з них випромінювалось невидиме, але відчутне тепло й ласка, які сповняли її душу чимсь хвилюючим і радісним. Певне, то і є любов.

"Але чому ж вона почала згасати в нього? Чим я розгнівала, чим образила його?" Не пам'ятає такого випадку Зінька. Востаннє розійшлися з ним, як завжди.

"Чому ж не виходить більше він до мене вечорами? Може, розлюбив? Може, щось трапилося вдома? Але що саме?" Нічого Зінці не відомо, і ця невідомість гнітить, вносить тривогу, навіває неспокій і сум.

"Ну що, що могло скоїтися з ним? Як дізнатись? Чи підійти до саду і ждати його, виглядати, може, побачить і сам пояснить усе, і не буде тоді оцієї тривоги, що сушить мені серце. А може, він занедужав?" — прийшла несподівана думка, і Зіньці наче перехопило подих. Уявила, як палить Прохора жар, а па його гарячий лоб Віра кладе змоченого у воді рушника.

Що б віддала Зінька зараз, аби можна було їй увійти в 17 кімнату, де він лежить, побачити його, побути з ним наодинці.

"І чому я така вродилася? Не маю щастя, і чи буде воно в мене, чи будуть тільки муки та страждання?"

Зінька відчуває, як з очей самі ллються сльози, рясні, чисті, падають на руки, на шиття.

Раптом у хату як буря вривається Ольга. Переповнена щастям до краю, підвладна тому щастю, вона не помічає навіть сліз, а обхоплює Зіньку за шию, притискає її до себе...

— Ой Зіню, рідна. Та яка ж я щаслива! Ти знаєш, що сказав мені оце зараз Єгор Шульга? "Хочеш,— каже,— бути моєю дружиною, відгуляємо комсомольське весілля".— І зупинилась, відчула смак солоних сліз, що їх не встигла витерти подруга. Ці сльози, особливо зараз, вразили Ольгу, душа якої була щедро переповнена найсвітлішими почуттями.

— Що з тобою, Зіню? — Глянула в очі, повні сліз.— Зіню, дорога моя, скажи...

Зінька впала їй на груди, не в змозі стримати свого болю, почала прнчитувати:

— І навіщо я полюбила його? Занапастила тепер себе. Пропаща я, Ольго... Навіки пропаща...

Ольга, обнявши її, гладила тремтливі плечі, гладила волосся, намагаючись заспокоїти.

Безрадісно для Зіньки минув цей день, а надвечір вона вийшла до річки нажати татарського зілля, бо дуже любила його духмяні річкові пахощі. Та не так те зілля, як хотілося їй зустрітися з Прохором, бо вій іноді сам водить до річки напувати бистру Метелицю. Жне Зінька гострим серпом, а сама очей не зводить з провулочка.

І яка ж то була радість для неї, коли нарешті з'явився Прохор, тримаючи в руках ремінний повід. Вій не помітив її одразу у високому надбережному зіллі, зате вона стежила за кожним його кроком. Ось Метелиця ввійшла в річку, припала до чистої води, а Прохор стояв на ситій траві і злегенька підсвистував, заохочуючи тварину.

Метелиця пріла довго, а може, це тільки здалося Зінці, і вона не витримала, підвелася з татарського зілля.

— Добрий вечір, Прохоре!

Він так розгубився, що навіть забув відповісти на привітання, і ця розгубленість мимоволі вразила Зіньку.

"Що з ним? — думала вона.— Чому він так зніяковів? Чому не дивиться мені в очі? Що сталось?"

Бідне серце стислося в передчутті якоїсь невідомої, але неминучої біди.

— Прохоре, чому... чому ти не приходив? Я вже думала — занедужав...

— Ні, я здоровий.

— Здоровий,— повторила Зінька ослаблим голосом. У горлі в неї пересохло, а очі жадібно дивилися на милого, силкуючись розгадати причину такої дивної і несподіваної зміни.— Я ждала тебе... Всі вечори ждала... На гору виходила, туди, де завжди з тобою стрічалися.

— Ні до чого те все,— глухо сказав Прохор і цими холодними словами наче стьобнув її по серцю.

Зінька зблідла.

— Не розумію тебе, Прохоре. Скажи мені, що трапилось?

— А тут і розуміти немає чого,— продовжував він, мов чужий.— Те, що було між нами,— забудь.

— Як це — забудь? — вимовила вона, ще не усвідомлюючи отих убивчих слів, а очі її шукали його очей, щоб глянути в них, щоб швидше розгадати невідому таємницю, що віє на душу їй холодом.

— Ой Прохоре! — скрикнула Зіиька, здогадавшись нарешті про його намір.— Ти не хочеш більше зустрічатися? Ти розлюбив?

— Та воно, як подумати добре, то, мабуть, я й не любив тебе.

Очі в Зіньки стали широкі. Перехопило подих. Наче він окропом обдав їй груди, так зробилося в них гаряче й задушно.

— Ти... не любив... Не любив...

— Ну, може, трошки... Але пора з цим ділом кінчати. У мене є дружина, в тебе чоловік. Гляди, ще дізнається — скандалити почне, а я скандалу не хочу.

Зінька слухала його, але не розуміла в цю хвилину, що він їй говорив. У пам'яті зринали зустрічі, й поцілунки, і милування, і слова ласкаві, ніжні, незабутні, що їх він вимовляв, голублячи її, а зараз ось стоїть перед нею чужа людина, яка не сміє глянути їй в очі, яка кидає в неї холодні слова, мов каміння, і боляче, й душно, й нестямно стає від слів отих.

"Я серцем чула — трапилась біда. Розлюбив мене Прохор, розлюбив... А як же з дитям? — Ця думка, мов рятівне сяйво, зринає в'неї, вселяючи надію.— Вій хотів мати дитину... Вій буде батьком... Любитиме свого синочка чи донечку. Адже сам він говорив мені про це".

Зінька, не випускаючи з рук серпа, дивиться на Прохора, а той одвернувся від неї, смикає Метелицю за повід, бо вона вже напилася вдосталь і з м'яких губів її падають на воду променисті краплини.

— Ти забув, Прохоре... Дитя росте... Твоє дитя... Ти це знаєш...

І Прохор уперше за час їхньої розмови глянув їй в очі, але в очах тих не помітила вона пі ласки, ні співчуття, пі колишньої радості. Зараз вони дивилися на неї сухо й холодно, нагадуючи чимсь погляд старого Шумейка.

— Це ще довести треба, чиє воно, оте дитя. Хіба ти мало на вулицю бігала, з хлопцями гралася... Я ж знаю все...

Краще б він ударив її своїм важким кулаком, аніж вимовив оці слова. Повисла рука з серпом, зрадливо задрижали губи, зірвалися з довгих вій на бліді щоки пекучі сльози.

— І це ти смієш мені... ти, Прохоре, отакі слова...

Зінька задихалась. їй важко було говорити. В роті одразу пересохло, а ВІРІ, не помічаючи цього, нещадно повчав її:

— Доки не пізно, ще можна все зробити. Поміркуй сама, Зінько, що скажеш чоловікові, коли він повернеться додому? Чи думала над цим? Не думала? Отож я раджу — до лікаря звернися, щоб не було, бо це ж сором який, ганьба! Скоро по вулиці йтимеш, а з тебе люди будуть сміятися...

Ні слова більше не сказала йому Зінька, взяла на плече неповний мішок татарського зілля і, спустошена, прибита горем, навіть якась безтямна, рушила від річки додому.

У хату йти не хотілося. Кинувши у присінках мішок і серп, вона завернула до саду, де росла стара крислата яблуня, і там сіла на траву, не помічаючи, що за кущем аґрусу на розісланій ряднині лежала з книжкою в руках Ольга і стежила за нею.

— Ти бачилася з Прохором? Ти розмовляла з ним? Я догадуюсь...

— Розмовляла,— вимовила Зінька таким голосом, наче пролежала у постелі хвора з півроку.

— І що ж він... Прохор?

— Розлюбив... До лікаря посилає, щоб я дитя...— Зінька замовкла. Сиділа немов кам'яна, дивилась перед собою на яблуню, але нічого не бачила.

Скільки днів і ночей минуло в мріях про майбутнього синочка а чи донечку, яким теплом сповнялось її серце від уяви, як маленькі ніжні ручки обійматимуть її за шию.

Вона жила цією мрією як щастям великим, земним, материнським. І ось Прохор хоче цю мрію вбити, хоче одібрати від неї щастя, потоптати материнські почуття.

"Ні, ні! — кричить її душа.— Не бувати цьому! Все стерплю. І сором, і ганьбу, і бійку чоловікову".

Згадка про Тараса обдала холодом серце.

"А він же восени тут буде... Лист його лежить у скрині".

Та навіть страх перед чоловіком не в силі був загасити материнського почуття, що владно жило в ній, почуття, що його може вирвати з її душі разом з життям хіба що тільки смерть.

Зінька одганяє геть навісні думки. Нехай не ятрять вони більше її змученого серця.

— Ти, Зіню, не журися і не хвилюйся,— заспокоює її Ольга, сівши рядом.— Я сподіваюсь, що все буде добре. Це він зараз такий, а ось коли народиш дитя, та ще на нього схоже, хіба він тоді витримає? Сама ж мені говорила, як він хотів мати сина. А дитину ми разом з тобою будемо няньчити. Я люблю маленьких. Ти тільки не думай зараз про себе, не сумуй. Краще про нього думай, про маленького...

І Зінька посміхнулась, взяла Ольжину руку, несподівано поцілувала.

— Ой, що ти, Зіню!

— Ти не тільки мені подруга найкраща, найвірніша, ти мені, Ольго, як мати рідна...

— А що я мушу тобі казати? Я тебе дуже, дуже поважаю і люблю.

Легше стало на душі. Схотілося Ольгу почастувати яблуками, що рясно звисали з кучерявого гілля.

Нічого не сказавши про свій намір, молодиця підійшла до яблуні.

— Ти що надумалась робити? — запитала подружка, розгадавши її намір.— Не смій!

Та Зінька тільки посміхнулася на те застереження. Вона змалку знає на цій яблуні кожну гілочку, і їй, Зіньці, дивно, що Ольга так сполошилася.

— Я зараз тобі зірву найсмачніші.

Зінька легко й ловко переступала з гілки на гілку, а за нею тривожно стежила Ольга, попереджаючи:

— Ой, Зіню, будь обережною.

— Що мені, вперше тут бувати? — І вона, вибравши жовтувате яблуко, кинула його Ользі. Та впіймала на льоту.

— Куштуй!

Білі зуби вп'ялися в ароматну й соковиту м'якоть доспілого плоду.

— А що, смачне?

— Дуже!

— Я тобі ще спіліше зараз дістану,— пообіцяла Зінька 574

і полізла вище. Ставши ногами на гілку і тримаючись ліврю рукою за стовбур, Зінька правою рукою потяглася до облюбованого яблука, але дістати його не змогла.

— Все одно зірву!—з хлопчачою впертістю вимовила молодиця, ступивши ногами на тоншу гілку.

Дістала нарешті, та раптом гілка відчахнулась.

"Дитя моє... дитя",— мов блискавка, пронизав її страх. Ще почула вона в ту секунду безтямний крик Ольги, і одразу нестерпний біль охопив Зіньку, такий біль, наче хтось з розмаху всадив у її тіло гострого ножа.

— Зіню, рідна моя! — Ольжині руки тремтіли з переляку, обмацуючи голову, руки, тіло.— Зіню! Чому ти мовчиш? Що тобі?.. Де болить?..

Та Зінька в першу хвилину не могла вимовити й слова. Біль був настільки сильним, що скував мову. Широко розкриті, майже безтямні очі зупинилися па Ользі, завдаючи їй ще більшої тривоги й хвилювання.

— Зіню! Мила моя... Скажи хоч словечко, рідна, хороша моя... Тобі болить? Я бачу... Я зараз когось гукну на допомогу. Ну чому так дивишся на мене? Чому мовчиш, Зіню?

У страшному відчаї Ольга схопилася на ноги, але слабим потиском руки Зінька її зупинила, і подружка, не розуміючи, в чому справа, знову припала до молодиці.

— Дитя...— ледве вимовила Зінька.

— Зіню! Зіню! — термосила її Ольга, зовсім розгубившись, а молодиця, бліда, з міцно стуленими губами, з заплющеними очима, не чула її голосу. Безвільно лежали на траві побілілі руки, а повіки з довгими віями ледь помітно тремтіли.

Перелякана Ольга ввірвалася в хату, залишивши навстіж розчинені двері. Край столу сидів Зіньчин батько, лагодячи старий замок. Глянувши на Ольгу, він одразу чомусь зблід.

— Що трапилось?

— Зінька впала з яблуні...

Роман Петрович метнувся з хати, а Ольга, зачерпнувши кварту криничної води, побігла слідом за ним. Зінька лежала непорушна, мов мрець.

Батько схилився над нею, тремтячими руками гладив лице, руки, гукав, наче вона заснула і мала пробудитися.

— Доню моя, Зінько, ну розплющ повіки... Чуєш? Ну, я прошу..— І він припав вухом до її грудей.— Б'ється, серце б'ється... Я її підведу, а ти, Ольго, води дай... Вона отямиться,— говорив він, і Ольга вперше побачила на очах механіка сльози. Вони збігали по щоках, як біжить сік з-під кори надрубаної берези. Він не втирав тих сліз, навіть не помічав їх, пораючись біля дочки.

Ольга бризнула холодною водою в обличчя Зінці, і та розплющила очі.

— Пий, Зіню, пий... Тобі легше стане. Я знаю...

Тьмяний погляд зупинила Зінька на батькові, але, мабуть, не впізнала його, бо знову її повіки стулилися.

— Зіню! Дочко! Не заплющуй очей. Це ж я біля тебе, твій батько, й Ольга...

В його руках тремтіла кварта, і край її цокотів об Зіньчині зуби. Вода текла по підборіддю й по шиї, зволожуючи на грудях кофточку.

— Пий же, пий воду,— прохав він, і Зінька, здавалося, почула той голос, пізнала, знову розплющила очі.

Тепер уже її погляд був осмислений. Вона жадібно пила воду і, вдовольнившись, сказала:

— Я полежу трохи... Не бійтеся за мене, тату.

— Чого ж лежати тут? До хати одведемо тебе з Ольгою, а може, до лікарні?

— Навіщо? В саду побуду... Лишіть мене тут. Ідіть...

— Що ти говориш? Як можна тебе в такому стані залишати?

— Хочу я, тату... Нехай Ольга побуде зі мною.

Батько нічого більше пе сказав, тільки глянув на Ольгу, і вона зрозуміла його погляд.

— Не турбуйтеся, я її догляну.

Батько здогадався, що дочка хоче щось сказати Ользі, тому він, не сперечаючись більше, підвівся й пішов до хати.

— Зіню! Треба щось робити. І негайно. Може, тебе до лікарні одвезти?

— Ніхто мені тепер не допоможе,— вимовила з одчайдушною приреченістю Зінька.— Мала бути дитина... Не буде... Почуваю— тепер уже не буде, Ольго! Не буде! — Зінька схилилася на траву і зайшлася нестримним риданням.

Так могла плакати тільки мати, що ховає свою вимріяну надію, свою радість, своє майбутнє. Так плаче дівчина, яка зазнала недовгого, але великого щастя, що його несподівано втратила, і в душі її остались лише біль, страждання, безнадійність і муки.

Зіньку добре розуміє Ольга, розуміє всю глибину несподіваної втрати і всі муки, що здавлюють зараз груди молодиці, що затуманюють її розум, печуть, мов вогнем, її серце.

Ридає Зінька гірко, невтішно, як ніколи в житті. А над нею шумить під вітром яблуня, звисає одчахнута гілка з зеленим, незів'ялим листям і соковитими плодами.

— Зіню, дорога моя... Послухайся мене... Може, не пізно, може, ще можна врятувати.

Зінька не чує того, що радить їй Ольга. Думки її, наче рої жалючих ос, в'ються, і жалять, і сповнюють душу безнадійністю, нічим непоправною втратою.

— Не буде... Дитини не буде...

— Я зараз дістану підводу. Послухайся мене... Зіиька глянула на стривожене обличчя Ольги, сказала:

— А я сорочечки шила...— Потім підвелася на ноги і, не сказавши більше ні слова, поволі пішла до хати.

І літа, здавалося, не було — так швидко для Зіньки пролетіли дні. Почав жовтіти сад. Частіше снувалися хмари, проливаючись дрібними дощами. Та знову потім світило сонце, стояли погожі, теплі, але короткі дні, і з кожним тим днем все яскравішими фарбами вкривався листяний ліс.

Зовсім пожовтіли клени, багрянцем вигравали груші-лісів-ки. Губили своє пожовкле листя блідо-жовті берези. Червоними кетягами красувались обважнілі віти горобини, зеленіли, ще не зайняті подихом осені, могутні дуби, ясени, берести...

Траплявся часом між чагарниками орішипи колючий кущ шипшини, рясно вкритий дозрілими плодами, мов кораловим намистом.

Осінь, як досвідчений і талановитий художник, прикрашала ліси, гаї, мальовничу далечінь, лишаючи на всьому нові, все яскравіші фарби.

Любила Зінька раніше оцим усім милуватися, та зараз пережите горе загасило в ній любов до природи. Вона не помічала навколишньої краси. Якась холодна пустка в серці. Наче гадина зла обвилась навколо нього, і безжально, потрошку, день за днем випиває її кров по краплині, вкорочує віку, відбирає радість, якої зазнала вона і яку так нежданo втратила.

Зінька разом з Ольгою порається на городі. Кілька днів тому зірвали квасолю, помідори, позрізували жовті шапки соняшників, викопали червоні буряки, а сьогодні вони вибирають картоплю. Прив'яле бадилля пожовкло й вилягло. Та під кожним кущем вродило мало не піввідра добірних картоплин.

Надвечір має прибути сюди батько з найманою підводою, щоб перевезти добрий врожай.

Як і весною, майорять тут білі хустки дівчат та молодиць, пораються, допомагаючи матерям, діти. На багатьох городах запалені вогнища — печуть картоплю.

Зінька працює залюбки, руки її звично і вправно орудують лопатою. Та робота, на жаль, не може загасити в ній хвилювання, неспокою й болю, що ними сповнена душа.

Не хоче Зінька, але якась непереборна сила примушує її дивитися на Шумейків город, де зараз пораються Марія з Вірою.

Віра теж позирає на свою суперницю, і Зіньці здається, що в тих поглядах світиться глузування й переможна зверхність Прохорової дружини.

"Вона щаслива... Вона поправилась, погарнішала, а я мушу страждати, мучитись. За віщо? Чому я така нещасна?" І Зінька з ще більшою спритністю починає працювати, забуваючи навіть про перепочинок.

Згодом до берега пристає човен. У човні Прохор. Він, звичайно, бачить Зіньку, але не вітається до неї і цим завдає Зіньці ще більших мук.

"Немов чужий... Зовсім чужий...— І в серці її закипає кров від болю й образи.— Чим же я прогнівила тебе, Прохоре, чим, що ти навіть мені "драстуй" не говориш?"

Даремно очі її жадібно ловили його погляд. Прохор легко піднімав на плечі великі мішки з картоплею, зносив їх до човна. Віра й сестра Марія визбирували з городу гарбузи.

Прохор сів потім за весла, поплив рікою, а вслід йому потай дивилася Зінька. В очах її було стільки болю й муки, що вона уникала зустрічатися поглядом з Ольгою, щоб не розкрити перед нею свого настрою, своїх стривожених дум.

Надвечір вся картопля була викопана й зібрана в мішки, залишилось на городі тільки соняшничиння. Нехай сохне. Колись, вільним часом, прийде сюди Зінька, позламує його, принесе кілька в'язок додому — згодиться паливо на зиму.

— Може, й ми, Зінько, картоплі напечехмо?

— Сірників не взяли.

— Ля дістану... Бачиш, скільки багать навколо.

Ольга позичила в сусідів сірники, розпалили багаття, накидали в нього картоплі, але поласувати Ользі не довелось, бо прийшов сюди заклопотаний Єгор Шульга.

— Добре, що розшукав тебе. Збирайся, Ольго. Тебе ждуть.

— Хто?

— З окружкому якісь там прибули...

Ольга бачила, що Єгор чимсь невдоволений. Глянувши йому в очі, вона .розгадала причину того невдоволення й усміхнулась.

— І коли вже я тебе відучу... Знову ревнуєш?

(— І зовсім не ревную,— сказав Єгор, одвівши погляд.— Нахабний якийсь. "Ми,— каже,— з нею разом працювали... Я їй — найкращий друг". А може, вій такий друг, що я б йому показав дорогу назад! Друг!

— Скажений ти, Єгоре. А говорили вони тобі, чого прибули?

— Не говорили, та я й не розпитував...

— Зараз про все дізнаємось. Ну що ж, Зінько, доведеться тобі самій побути на городі.

— Я залюбки побуду. Трохи втомилась, то відпочиватиму, а за тим картопля спечеться. Побачиш батька, нагадай йому про підводу.

— Добре. А печену картоплю я дуже люблю. Прийду їсти.

— Якщо оті друзі не затримають.— І Єгор махнув рукою Зіньці. Бувай, мовляв.

Ольга взяла його за руку, і обоє вони пішли понад берегом, а на них дивилася Зінька й думала:

"Ось у них є щастя... Люблять одне одного, і ніщо, і ніхто їм не заважає любитися. Рада я за них. Під Новий рік справлять комсомольське весілля і житимуть, діток матимуть".

Згадка про дітей різонула Зіньку по серцю, наче доторкнулась вона ненароком до глибокої, ще не загоєної рани.

Надокучливо минав час. Зінька підкладала в багаття сухе бадилля і спостерігала, як швидкі гарячі язички спритно просочувались між сухими стеблинами, з'єднувались між собою, курілись димом і спалахували потім жарким полум'ям. Такими ж жаркими в ці хвилини

були думки Зіньки, тільки обпікали вони не стеблини, а душу, завдаючи їй ще нових страждань.

"Чому? Ну чому навіть не глянув на мене? А я ж його давно не бачила, давно не розмовляла з ним. Невже все так швидко забув, і його не мучить совість, і йому зовсім не шкода мене? А як він мене колись голубив, які слова ласкаві говорив, і все те минуло, мов сон... Наче того й не було зроду".

Зінька вигребла паличкою з жару кілька чорних готових картоплин і, обпікаючи пальці, взяла одну з них у руки, обчистила. Гаряча корпчиево-жовта корка захрустіла на зубах.

Сонце схилялось до обрію, а на город не з'являвся ні батько, ні та підвода, яку він мав найняти. Чи той візник десь забарився на своїй роботі, чи, може городину перевозить іншим людяхМ та не впорався вчасно й приїде, можливо, тоді, як звечоріє зовсім.

Все одно Зінька буде його ждати. Ще раз, а може, й двічі Прохор припливе човном. А що це там роблять Віра з Марією?

Вони вкривають бадиллям мішки з картоплею, гарбузи, качани капусти і йдуть додому.

"Значить, сьогодні не буде тут Прохора,— думає Зінька, і тривога стискає їй груди. Та ще жевріє надія.— А може, буде? Як добре було б, коли б приїхав він човном. Може, він боявся зі мною привітатись тому, що могла те.все помітити Віра, а не буде дружини — він підійде до мене".

Зінька вже не зводить з річки очей. І те, що надворі вечоріє, не страшить її. Навіть приємніше буде зустрітися з ним, коли зовсім стемніє, щоб жодна душа не помітила їхньої зустрічі.

Все менше на городах і людей, і вогнів. Засвітилися в небі перші зірки.

"А може, й мені вкрити картоплю бадиллях М та піти додому, дізнатися, в чому справа, чому не прибув сюди батько?" Зінька хотіла було вже здійснити свій намір, коли це зашелестіло соняшникове листя і на межі з'явилася знайома чоловіча постать.

— Зінько!

Перехопило подих, не могла вимовити й слова, тільки очі дивилися на нього жадібно, тільки серце ладне було вирватися з грудей і птицею полинути йому назустріч.

Він підійшов до багаття.

— Картоплю печеш?

— Спекла... Може, почастувати?

Зіньці добре, що він прийшов нарешті до неї, але ждала вона іншого. їй хотілося, щоб він, як і раніше, обняв її, приголубив, запитав про здоров'я, поспівчував горю, що спіткало її. А те горе мусило вразити і його, завдавши жалю, а може, й каяття.

Та Прохор не обняв її, а сів коло багаття, підклав сухого бадилля. Полухм'я збільшилось, освітивши його лице. Зінька помітила, що він схуд за цей час. На нього тягнуло димком, і Прохор одганяв його рукою, мружив очі, але не пересідав на зручніше місце.

— Я знаю все... І як ти з яблуні впала, і як хворіла потім, і як тебе рятували в лікарні. Ти, Зінько, пробач, що не міг тебе тахМ навістити.

По тому, як говорив він ці слова, не дивлячись їй в очі, по його журно схиленій голові, освітленій полум'ям багаття, Зінька відчула, що він щиро жаліє її; жаліє тільки — чи ще й любить хоч трішечки? Саме цієї любові чекала вона від нього, збентежена, сповнена якогось передчуття й надії.

А він поки що мовчав. Мимоволі пригадалася зустріч, коли він кидав у неї слова, мов каміння, і слів тих, і образи тієї, мабуть, довіку їй не забути.

"Ні, забула б усе, витравила б з свого серця образу і ніколи б не нагадала йому про те, коли б же він знову став таким, як раніш, і так любив мене, як раніш".

Зінька пам'ятає зустрічі світлі, коли їй здавалося, що більшого щастя не існує в світі, більшої радості немає на землі. То були найкращі дні в її житті. Невже їх втратила вона навіки? Невже їм вороття немає й не буде?

"Прохоре! — хочеться крикнути їй, кинутись до нього, впасти йому на груди, відчути знову тепло його ніжної долоні.— Прохоре, не губи мене... Пожалій, бо пропаду я з журби за тобою!"

Але Зінька кріпилася, Зінька ждала, що він їй скаже сам.

— Хочеш, Зіню, я допоможу тобі картоплю перевезти. Човен у мене добрий... Заберу там у себе трохи, а потім твою городину навантажу. Хочеш?

— Прохоре... Ти не про це хотів говорити зі мною. Я чую серцем. Чому мовчиш? Чому криєшся від мене? Говори все, що в тебе на душі. Я зрозумію...

— Зіню! — промовив він ГОЛОСОІМ, в якому звучала тепла нотка.— Зіню, мила ти моя, люблю тебе й досі, але ми мусимо розійтися... Назавжди... Я слово дав дружині. Та й чоловік твій незабарохм повернеться. Треба наїм припинити... Нічого не вдієш... Забути треба все, що було між нами.

Краще б не говорив він їй цих слів, не вбивав останніх її завітних мрій.

— Як забути? Хіба можна забути щастя? Іди від мене... Іди, Прохоре, мені легше буде.

Прохор підвівся па ноги, зітхнув важко, сказав:

— Прощай, Зінько...

Вона не в змозі була вимовити й слова, тільки дивилася, як круті плечі його зачепили соняшникове шорстке листя і загубилися в ньому. А дорогою, поскрипуючи немазаними колесами, наближалася підвода, на якій пізнала Зінька свого батька.

Догоряло, вкривалось сірим попелом і поволі згасало багаття, ховаючи в гарячих жаринах добре спечену картоплю.

Дивний сон приснився Аркадію Павловичу, і він ніяк не міг його розгадати. Наче він, молодий та дужий, їде па сивому гривастому коні, а слідом за ним біжить у самій білизні Карпо Нехльода, благає зупинитися, але кінь не підкоряється, мчить ще швидше. Та раптом перед ним — провалля, глибоке, темне, страхітливе. Кінь зводиться на диби, а він, старий Шумейко, не втримавшись, летить у ту безодню і прокидається від страшного сну.

Занепокоєний вийшов Аркадій Павлович у сад. На доріжках і на вогкій від ранкової роси траві лежало вогке мертвіюче листя. Воно опадало без вітру — листок за листком, все більше оголюючи дерева.

"Ну до чого цей сом?" — думав старий Шумейко, і на душі в нього було тривожно, бо він вірив у сни і вважав, що дивний сон має принести йому якесь нещастя. Але яке? Коли? Від кого? "Може, щось трапилося з Карпом?"

Пригадалась йому зустріч із зятем на побаченні в повітовій в'язниці, де Карпо відбував кару.

Дуже схуд зять, заріс бородою, став на вигляд страшний, мовчазний і злий. Він сердився на дружину і на тестя, дорікав, що ніхто до нього не навідується, не приносить передач.

Аркадій Павлович обіцяв підтримувати зятя харчами, але ось минуло два місяці, а ніхто не провідав засудженого. І почуття сорому ворухнулося в душі Шумейка.

"Треба буде послати Прохора або Марію. Нехай щось одвезуть йому. Може, колись він іще мені пригодиться. А сон не простий. Певне, щось трапилося з Карпом".

Та сумніви його розвіялись, коли на подвір'я увірвався захеканий Демид Плахотка. Наче шпичака хто загнав одразу в хазяйське серце. Кожного разу поява цього мірошника приносила нещастя чи великі неприємності.

— Хазяїне! Ви вдома?.. Ви нічого не відаєте, нічого ще не знаєте?

Аркадій Павлович, насупивши брови, ждав. Само собою почало смикатися повіко, блідло лице.

— Я так і думав: хто вам про це скаже — Рубан, чи Кіндрат Олійниченко, чи, може, старий Шульга, а чи Головатий? Всі б вони за горло вас схопили, бо заздрять вам, багатству вашому. Я знаю...

— Говори! — ледве стримуючи злість, наказав Шумейко.— Говори одразу все. Не дратуй!

— Що говорити, хазяїне? Треба захищатися від них, треба рятувати своє добро.

Старий Шумейко ще більше зблід. Очі його вже засвічувались холодним блиском невгамовної люті, дужче смикалось повіко, зводились на переніссі густі, кущуваті брови.

— Всі вони там?

— Усі, хазяїне. Та не самі... Якісь представники з міста, і міліція там, і Ольга Ярош там. Господарюють, наче у себе вдома.

— Прохоре! — закричав старий Шумейко голосом, якого ще ніколи не чув мірошник.— Прохоре, до млина!

Прохор з'явився на ганку в той момент, коли оскаженілий батько, стиснувши великі жилаві кулаки, рушив з двору, сліпий у своїй безтямній жадобі відстояти своє добро.

Ще здалеку Шумейко помітив на подвір'ї млина гурт людей. Немов коршак, вдивлявся він далекозорими очима, пізнаючи всіх, про кого розповів йому мірошник. Навіть міліціонерів пізнав, отих самих, що забирали до повітового суду зятя Карпа. Було там і двоє невідомих йому людей, і саме оті, невідомі, найбільше зараз непокоїли й бентежили Аркадія Павловича. За ним ледве встигав Демид Плахотка, намагаючись догодити хазяїнові.

— Я собі йшов на базар... Треба жінці олії купити, дивлюсь, а вони по двору вештаються, щось їм розказує Рубан. Я одразу збагнув — недарма ходять. І який же я був би мірошник, коли б вам, хазяїне, моєму благодійникові, про це не розказав. Вдома почекають з олією, можна й пісний борщ їсти, а тут он яке діло...

Шумейко його не чув. Всю його увагу прикували оті люди.

"Невже заберуть? Невже кінець? До кого йти? Хто допоможе? Коли б Карпо..."

Згадка про Карпа з'явилась і зникла, тільки біль тупий навалився кам'яною брилою і давить на груди, давить так, що Аркадій Павлович відчуває: не витримає він, не добіжить, упаде, і де впаде — там буде його смерть.

"ГосиоДи, за віщо такі муки? Ну, жив я, не гнівив тебе... свічки у церкві ставив і на різдво, і на Великдень... вірував у тебе, молився тобі. Допоможи, одверни біду" зроби так, щоб усе лишилось, як було досі".

Та звертання до бога не заспокоювало хазяїна, бо не зникали тривога й передчуття, що млин заберуть, виб'ють з рук добрі прибутки.

"З чого житиму? Як житиму? Старий... Куди піду? Хто дасть кусень хліба? Син? Невістка? До чого я дожився? О господи! — І знову хапався він у думках своїх за бога.— Всі були біля мене, всіх годував, тепер же стану нікому не потрібний, як Демид Плахотка... Боже, покарай моїх недругів усіх до одного чи блискавицями, чи громами... Не дай стати жебраком на старість... Врятуй".

Вже недалеко подвір'я млина, де ходять чужі люди, мов у себе вдома, не питаючись хазяйського дозволу. Шумейко виразно бачить їх, але вони, здається, навмисне не помічають його, бо їхня тепер сила, їхня влада і закони всі — за них!

"Що робити? Що? Заберуть... Хоч петлю на шию... Для чого жити? Для кого жити?" — пекли мозок гарячі, як жарини, думки, і не було виходу ніякого, і нізвідки було ждати порятунку.

— Невже кінець? Кінець! Кінець!..— вимовляв він, а па нього з острахом дивився Демид Плахотка, вважаючи, що хазяїн збожеволів.

Коли Шумейко крізь розчинені навстіж ворота ввірвався на подвір'я млина, серце його взялося такими кольками, що він зупинився, притиснув до грудей велику, обм'яклу раптом руку, вимовивши із приреченістю єдине слово:

— Кінець!

— А ви, хазяїне... ви сядьте, перепочиньте! Воно, звичайно, вік уже такий, що серце...

— Іди від мене,— тихо промовив Шумейко і, передихнувши, рушив просто на Рубана, страшний у своїй нестримній рішимості.

— Ти їх... привів сюди?

— Я, хазяїне,— відповів Рубан, дивлячись у палаючі гнівом хазяйські очі.

— Значить, смерті моєї хочеш?

— Чому ж смерті? Живіть собі на здоров'я, працюйте, як усі чесні люди.

— А хіба я... не працював? Хіба я спав, коли ти робив ночами отут, у моєму млині? Чи я тобі затримував плату за труд? Чи дорікав у чомусь, чи ображав тебе незаслужено? Стільки літ разом працювали.

— Правда ваша. Працювали-то ми разом, а наживались, та обкрадали, та обважували людей — ви... Тепер, хазяїне, настав інший час.

— Твоя правда, інший час. Задушити мене зібралися, над горем моїм глумитеся. Хочете серце вийняти ЖИВЦЄІМ... Ну виймайте, ріжте, катуйте!

— Не хитруй, Аркадію Павловичу. Я тебе добре знаю, і повадку твою вовчу, і твою жорстокість... Згадай, як кров'ю обливався на циркулярці Філька. Забув? А хто його штовхнув туди? За що? Трошки борошна взяв голодним дітям, а ти за те борошно...

Цією згадкою наче вогню приклав механік до Шумейкових грудей. Аж захлинувся від того жару Аркадій Павлович.

— Не хотів я каліцтва... Христом-богом клянуся — не хотів...— І Шумейко широко перехрестився, та тут відчув одразу, що в його щирість ніхто не вірить, що всі слободяни добре знають, що винний у каліцтві колишнього мірошника саме він, хазяїн. І даремно клястися — це зрозумів Аркадій Павлович, лютуючи з того ще дужче.— Що ж ти хочеш від мене? — спитав він, готовий кинутись на механіка і схопити його за горло.

— Хочемо, щоб ви передали нам ключі. Ми вже маємо рішення повітового виконкому. Млин переходить у народну власність.

— Це ти отаке зробив?

— Це ми зробили. Цього хочуть люди.

Засіпалося повіко у хазяїна. Знову аж захлинувся старий Шумейко, хапаючи ротом повітря, наче хтось дужий здавив йому хрящувате горло.

— Ключів не дам! І нікого з вас не пущу до млина. Чуєте? Ви...— Йому не вистачало повітря. Він озирав усіх, мов хижий вовк, що несподівано потрапив у пастку.

— Що ж, коли не хочете давати, то ми, може, й іншими відімкнемо,— і Рубан витягнув з кишені в'язку ключів.

Настала тиша.

Першим і другим не відімкнули, а третім ключем вправний механік зняв із залізних петель важкий замок і в ту ж хвилину відчув, як Аркадій Павлович схопив його за комір.

— Повісь назад! Я згоди не даю... Дозволу не даю... Мій млин! Моє добро. Геть! Геть звідси! Всі!.. Бачити вас не хочу! Слухати не хочу... Геть! — закричав він, мов божевільний, трясучи механіка.

Той мовчки одірвав від себе хазяйські руки і, ледь стримуючи себе, сказав:

— Старі часи згадуєш, хазяїне? Пора б уже їх забути, бо можу ненароком поламати — нічим і ложки буде тобі взяти... Зрозумів?

У цей момент прибіг сюди Прохор. Забачивши його, старий Шумейко гукнув:

— Сину, рятуй! Батька твого вбивають... Оскаженілий Прохор зупинився перед механіком.

— Бий його, сину, бий усіх! — кричав, втративши розсуд, старий Шумейко.— Вони прийшли забирати млин. Не давай, не давай їм нашого добра! Жени їх звідси геть!

Вся кров ударила Прохору в голову, очі налилися злістю, затуманився розум, прокинулося в ньому щось батьківське, жорстоке, холодне й нестримне.

— Чого стоїш? Бий! Жени!

Блискавкою майнула в голові Прохора згадка про Зіньку, черкнула по серцю, скувала його рішучість. Він відчув: не підійметься його рука на Романа Петровича.

А той дивився йому просто в очі, дивився й ледь посміхався, розгадавши, мабуть, його душевну боротьбу й сором.

— Зганьбив мені дочку, а тепер ще й на мене хочеш кулаки піднімати?

Наче батогом стьобнув цими словами, і Прохор побілів як крейда.

— З тобою в мене ще будуть розмови. А зараз дай нам з твоїм батьком упоратись.

Старий Шумейко, помітивши розгубленість сина, остаточно ошаленів і, схопивши сокиру, яка невідомо чому тут опинилася, кинувся на механіка.

— Уб'ю! — І з усього розмаху пустив її в Рубана. Той вчасно відхилив голову, і гостре лезо сокири глибоко вгрузло в двері.

— Що ж ми стоїмо? — скрикнув Єгор Шульга.— Це ж не люди вже, це звірі!

Він став наперед, заступивши собою механіка. Зустрівшись поглядом з Прохором, тільки на мить помітив налиті кров'ю очі.

— Геть! — закричав, як батько, Прохор, не в змозі стримати більше своєї люті.— Геть звідси, собаки! — І кинувся чомусь на Єгора, наче той єдиний був впііппй у всьому, що тут сталося.

Несподівано пролунав постріл. Від нього отямився одразу старий Шумейко, що, відсапуючись, хапався тепер за груди, але не вплинув той постріл на Прохора. Накинулись па нього молодці, повалили, дали добрих тумаків, зв'язали йому руки.

Вийняв механік сокиру з дверей, глянув на гостре лезо:

— У громадянську війну смерть мене сторонилася. І сьогодні ось знову пощадила...— Потім підійшов до старого Шумейка, якого люди тримали за руки, а він, одсапуючись, белькотів, як божевільний:

— Все втрачено... Кінець! Тепер уже кінець всьому. Глянув йому в очі механік, сказав:

— Ну й лютий же ти, хазяїне. Про бога згадуєш, а сам дієш гірше сатани, дієш просто як бандит!

Підвів важку голову Шумейко, глухо промовив:

— Не я тебе, а ти мене вбив, Романе... Навіки... Уже мені тепер не воскресати...— і, схиливши голову, попрохав людей: — Пустіть. Нічого не робитиму.

Пустили. Він глянув на зв'язані руки притихлого сина.

— Ну ось і все, Прохоре... Можемо йти додому звідси. Немає більше у нас млина. Був і нема... Все тепер їхнє... Ходімо! Нам тут нічого робити!

— Е, ні, громадяни Шумепки. Додому ви не підете, а підете З нами до міліції.

— Все одно! — сказав з тупою приреченістю Аркадій Павлович.— Мені тепер все одно.— І він рушив перший, а слідом за ним важко стушав із зв'язаними руками й схиленою головою Прохор. їх супроводжувало двоє озброєних міліціонерів...

Хіба є такі слова на світі, якими можна було б заспокоїти душу, приспати думи, розвіяти журбу?

Наче туманом покрито ©се н-авколо Зіньки. Наче сама нещадна Схмерть війнула невидимим крилом і погасила для молодиці світ сонця, радість і надії, що ними жила досі, що їх леліяла в собі, не відкриваючись нікому.

Болючою була в неї остання зустріч з Прохором на городі, та коли побачила вона його побитого, із зв'язаними руками, перехопило подих їй одразу. Потемніло в очах, і, мабуть, впала б Зіиька, коли б не вхопилася рукою за тин. Стояла бліда, приголомшена, дивилась йому вслід, розуміючи, що тепер уже назавжди вона розлучається з людиною, яку так любила і любить ще й досі.

Не пам'ятає, як прийшла додому, впала на ліжко, гірко ридаючи.

Повернулися надвечір батько з Ольгою. Вони розповіли про все, що сталося на подвір'ї хмлина, а Зінька слухала їх і ловила жадібно тільки ті слова, що стосувалися Прохора.

— Здоровий Єгор, а накинувсь на нього Прохор, мало не задушив... Я так злякалась...

— Метнувся він спочатку до мене. Я думав — ударить... Ні, не вдарив. Певне, є в нього совість... Та й так йому потім дали добрих тумаків, ще й руки зв'язали.

І помітив батько, помітила Ольга, як Зіньчині очі затуманились сльозами.

Ні слова не сказавши їм, вона вибігла з хати і блукала невідомо де до самої ночі. Розуміючи її переживання, Ольга не стала нічого розпитувати в неї, а наступного ранку листоноша передав Ользі Ярош телеграму з окружкому комсомолу. її відкликали до міста, і ця новина була зараз неприємною для неї.

— Вони ж не знають там. Я нікому не говорила про Єгора... Але їхати доведеться.

— їдеш назавжди? — перепитала Зінька, і в грудях у неї похололо, бо відчувала молодиця, що такої подруги, мабуть, уже не буде в неї ніколи в житті.— Як же це... відкликають... А ти напиши — мовляв, не можеш. У тебе справи ще є, а потім же весілля справлятимеш. Ні, їхати тобі зараз не можна, ніяк не можна.

Обняла Ольга свою подругу.

— Про весілля говориш, а може, ніякого весілля й не буде,— сказала Ольга і задумалась.— Може, ніякого весілля й не буде,— повторила вона, і очі її пойнялися сумом.—Пошлють знову в якесь глухе село чи містечко... Минатимуть дні за днями, тижні за тижнями... Працюватиму. Нових людей зустріну.

— Скажи, Ольго, ти дуже любиш Єгора? Очі, сповнені суму, глянули на Зіньку.

— Дуже. Нікого ще в житті я не любила. Він перший... І нікого мені не потрібно...

— А' я, коли заміж виходила за Тараса, не знала, що то є любов. І відчула вже потім. Ти все знаєш...

— Знаю.

— Іще хочу я тобі, Ольго, сказати. Коли маєш змогу — не втрачай Єгора. Не втрачай свого щастя. Якби ти знала, яке це горе, які це муки жити самій у світі. Не хотіла б я, щоб ти все пережила, що я.

— Хіба, Зіню, вгадаєш, де воно, те щастя.

— Ти знаєш, де воно, ти його маєш. А моє щастя, як вода, спливло... і ніколи, ніколи вже не повернеться... серцем чую — не повернеться.

Дуже переживав несподівану для нього вість Єгор Шульга, бо ця вість по живому краяла його серце, руйнувала плани, загрожувала розлукою невідомо на який час з любимою дівчиною.

— Хочеш, я сам їм напишу: так, мовляв, і так. Ольга Ярош — моя наречена. У нас уже знають про це батько, мати, знають усі комсомольці, що під Новий рік призначено наше весілля. І взагалі, яке вони там мають право? Що в них, серця нема, душі нема?

— Милий мій, не сердься. Я винна, що досі нікому пе сказала про своє особисте життя. Поїду, все влаштую як треба і повернуся сюди знову.

Сумним було проводжання. Десь дістав Єгор пару коней, намостив добре на возі пахучого сіна, поклав Ольжин чемодан. Хотіла спочатку Зінька поїхати разом з Ольгою на станцію, та потім роздумала.

"Нехай без свідків поговорять, попрощаються одне з одним".

Цього, очевидно, бажала й сама Ольга Ярош. Очі в неї були заплакані й сумні. Хоч і їхала вона до міста з твердим наміром повернутися до слободи знову, та хто знає, як воно там складеться, і яке доручення їй можуть дати знову. В душі її ворухнулося особливе почуття жалю, коли, вже вийшовши з хати, вона почала прощатись із Зінькою. Очевидно" серцем відчула молодиця — розлука ця буде довгою, а може, й ніколи вони більше не зустрінуться.

— Бажаю тобі, Ольго...— і не змогла далі вимовити й слова. Наче крила чайки, розкинулись* білг Зіньчииі руки, обняли подружку, а сама зайшлася нестримним плачем.

— Ну чого ти, З'інто? Мила моя, дорога. Чого плачеш? Я повернусь. Я ж говорила тобі — обов'язково повернусь*— заспокоювала подружку, а в самої текли рясні, нестримні сльози.

— Бажаю тобі, Зіню, щастя! — І знову сплелися в прощанні їхні руки.

Єгор по цих обіймах і по сльозах відчув якусь небезпеку для себе, бо, глянувши на Зіньку, несподівано запитав:

— Ти щось знаєш? Скажи правду. Вона зовсім... назавжди?

— Дурненький! — посміхнулася Ольга, щоб його заспокоїти.— Куди ж я від тебе дінуся, коли половину серця тут лишаю? Ну? Чого ж ти хмуришся? Не віриш мені? — і подивилася на нього такими ясними очима, що не можна було не повірити їй.— Давай вирушати, щоб не запізнитись.

— Не запізнимось, копі добрі. Підійшла Ольга до Рубана.

— До побачення, Романе Петровичу! Спасибі вам за все. За притулок, за добре ставлення до мене.

Єгор ще пильніше тепер стежив за Ольгою, і як прощалась вона, і що говорила прощаючись.

— Що мені дякувати? — сказав, обіймаючи Ольгу, механік.— Тобі, дочко, спасибі за діла твої добрі для народу. Будь і надалі отакою чистою серцем та ясною розумом. Бажаю тобі щастя в житті. Обом вам, — сказав механік, позирнувши на Єгора, якого він любив, мов сина.— Ви це щастя заслужили.— Поцілував Ольгу в щоку, одвернувся, щоб не помітила вона його скупої чоловічої сльози.— Де б ти не була — пиши, бо ти для мене стала рідною.

Попрощалась Ольга з комсомольцями, що прийшли її провідати перед від'їздом, тоді вмостилася на пахучому сіні, махнула до всіх рукою.

— До побачення, товариші! До побачення!

Єгор взяв у руки віжки, смикнув, цвьохнув батогом. Коні помчали риссю і швидко зникли за поворотом вулиці.

Батько пішов до млина, а Зінька повернулася до хати, озирнула її і вперше з особливою гостротою відчула свою безвихідну й страшну самотність.

— Ну ось, одна тепер залишилась... Зовсім одна.

Вона підійшла до машинки, спробувала шити ситцеве плаття, але відклала роботу, бо на душі було важко, і нічим, мабуть, зараз того настрою не розвіяти.

"Краще піду до лісу,— з'явилася раптом думка,— походжу там, де разохм із ним ходила".

Зінька навіть сама собі здивувалась, як це раніше вона до цього не додумалась. Швидко пов'язавшись квітчастою хусткою, яку любив Прохор, вибігла з хати на гору. Ось тут проводила вона з нихМ вечори, ось цією стежкою ходила з ним до лісу...

І поставав в уяві його образ, і пригадалися слова, що їх він говорив, голублячи її.

Зараз вона сама. Поблякли фарби в гаях, пожовтіли луги з копицями намоклого сіна, оголилися надбережні верби та лози.

Тільки зеленіє ще татарське зілля понад берегом та шумлять під вітром, припадаючи до води, шорсткі очерети. Лежить за стежкою чорна зорана земля... Зінька поспішає до лісу, сама того не розуміючи, що не заспокоєння знайде вона там для своєї збентеженої душі, а завдасть собі ще відчутнішого болю, ще гірше роз'ятрить свіжу, незагоєну рану.

Ось та ліщина, де вона рвала горіхи, а до неї з вуздечкою підійшов Прохор. Тоді були густі кущі, зараз уже просвічуються, і жовте листя лишилося тільки де-не-де на молодих паростках. Стоїть ліс похмурий, непривітний, як і небо, що в ньому одна за одною пропливають сірі, холодні хмари.

Зінька сподівалася, що настрій у неї покращає, коли вона заглибиться в лісові хащі, пройде через просіку, побуває на їхній улюбленій галявині. Молодиця спішить туди, але відчуває все більше, все гостріше, як журба стискає серце, як спогади про милого отрутою вливаються їй у груди і печуть, тривожать, ще дужче роз'ятрюють душу.

— Не треба було мені йти сюди... Не треба. Мабуть, я повернусь додому. Засну.

Зінька зупиняється, слухає, як шумлять дуби, як співають синиці, як вистукує в кору своїм дзьобом дятел. І все це теж не заспокоює її, а нагадує про милого, про розлуку, про передчасно обірвану любов.

— Тяжко мені, тяжко! — вимовляє Зінька з такою тугою в голосі, з таким болем, що хочеться їй самій впасти отут на холодну землю, притрушену опалим листям, і плакати, і кричати від того болю й журби, що стискають груди. Нікуди від тієї журби не сховатися і нікуди від того болю не втекти.

А ліс шумить... Падає з дерев листя, пахне й шелестить у Зіньки під ногами. Уже не йде вона, а біжить. Та хіба можна втекти від власного болю а чи від горя?

Ще більш надломлена повернулася додому і відтоді майже не виходить з хати. Цілими днями шиє і за шитвом трохи забувається.

Минають дні за днями, безрадісні, одноманітні.

Іноді провідує її Єгор, намагаючись розважити, і Зінька розуміє, що йому самому нелегко.

Поїхала Ольга, наче половину його серця забрала з собою, і хоч мало не щодня пише їй Єгор і від неї одержує з Харкова листи, а все ж обоє вони живуть нарізно, і невідомо, як надалі складеться їхнє життя.

Та одного ранку Єгор мов вихор влетів до Рубанової хати з якимсь папірцем у руках.

— Зінько! Ти знаєш, яка радість у мене? Знаєш? Ні?

— Скажеш.

Він схопив її міцними руками, наче дівча мале, підняв і закружляв з нею по хаті.

— Ой! Пусти мене, пусти, божевільний! Що ти робиш? Хіба я маленька?

— Ось маю... Дивися... Читай! На курси їду, а потім разом з Ольгою вчитимусь на робітфаці. І знаєш, хто це влаштував?

— Догадуюсь.

— Вона, Ольга... Через окружком комсомолу домоглася. Я такий радий, Зінько, такий радий.

— І я рада за тебе, за вас обох.

— Та я, може, колись інженером стану. А що? Хіба ні? Як дуже захочу...

— їдь, Єгоре, вчися. Освіченій людині, мабуть, легше буває в житті, більше вона бачить, більше розуміє, і дорога в неї світліша, ширша.

— Поїду. Іще з батьком твоїм пораджуся й поїду. Через два дні Єгор вирушив із слободи до Харкова.

Ще самотнішою після того відчула себе Зінька. Вона рідко виходила з дому, до всіх чуток, які стосувалися Прохора, Зінька жадібно прислухалася і ждала того дня, коли він вийде з в'язниці на волю. В душі її, як у багатті, що вкрилося сивим попелом, не згасала, а ще жевріла надія, що Прохор повернеться до неї. Уже одібрано в Шумейків млин, житиме її милий, як всі інші слободяни, трудовим життям, разом з нею, і в цьому чесному труді буде оте вимріяне, вистраждане, дорогою ціною здобуте щастя.

Короткі дні змінювались темними довгими ночами. Чого тільки не передумає Зінька в отаку безсонну ніч! Часом пригадується все життя, змалечку аж по сьогодні, і в тому житті те найсвітліше, що було,— це Прохор з його запізнілою і згубною для неї любов'ю.

Та не шкодує^і не щадить себе Зінька, бо ладна простити Прохорові все, аби тільки він знову повернувся до Баланди, повернувся назавжди.

Але удар для Зіньки прийшов несподівано, нищівний, разючий і неймовірний. Чутка ця прилинула у слободу зранку. Прохор Шумейко втік уночі з повітової в'язниці і де перебуває зараз — невідомо. Одне ясно для Зіньки, що вороття до слободи тепер йому нема. Чорна вість виявилась правдивою, підкосила Зіньку, звалила надовго в постіль. Почула Зінька вже згодом від людей, що додому повернувся старий Шумейко і що його важко пізнати — так він схуд і постарів у в'язниці.

А через кілька днів потому згоріла його хата. Злі люди говорили, що то помстився йому колишній мірошник Філька, але точно ніхто не знав, і ніхто не виявив справжнього винуватця тієї таємничої пожежі.

На попелищі Аркадій Павлович разом з дружиною та дочкою Марією зіп'яли благенький курінь, обмазали, поставили комин та й живуть собі, цураючись зустрічатися з людьми.

Віра покинула їхній дім ще до пожежі й живе зараз у своїх батьків єдиною дочкою, бо брат її, Матюша, уникаючи слідства, вирушив з Баланди, а куди саме — того не знають навіть ні батько, ні мати. Може, виїхав у Донбас, може, подався у якесь інше місце на заробітки.

Ні вісточки від нього, ні листа. Старий Жигай торгує в лотку різним галантерейним дріб'язком, бо пивну одібрали в нього, а в тому приміщенні після доброго ремонту відкрили чайну.

Про всі ці новини дізналася Зінька хворіючи. А коли надворі випав перший сніжок, вона підвелася з постелі, худа, виснажена, з глибоко запалими очима, які світилися тепер тихим спокоєм.

Все пережите одійшло, мов сон.

Пізньої осені, зовсім уже нежданo, прибув до слободи Тарас. Погостював він всього три дні. Про все розповіла йому Зінька, не криючись ні з чим. Він вислухав її, але не гримав і не кричав на неї. Тільки потім, коли закінчила вона страшну свою сповідь, сказав:

— Що ж, я не маю зла на тебе, Зінько, але й жити з тобою не зможу. Сама розумієш...

— Розумію,— промовила молодиця і розпрощалася з ним. Ні сліз, ні благань... Чужим, нелюбим увійшов він в її життя

і таким же чужим і нелюбим пішов від неї назавжди.

Не шкодувала за ним, бо в душі її, наче маяк, горів вогонь першої незгасної любові, що її запалив Прохор, і той вогонь пронесе вона як найбільший дар і найбільшу свою радість через всеньке своє життя, чи буде воно довгим, чи коротким.

А може, ще зустрінуться вони з Прохором? Може, минуле воскресне знову? З цією надією йде в життя Зінька і вірить, що вона зазнає справжнього, великого, вимріяного і вистражданого щастя.

...Глибока осінь. Чорна й холодна вода тече в білих берегах. Сніг випав ранній, лапатий, пухкий, але ще не скували річку зимові морози.

Низько пливуть сизі хмари, мабуть, знову здійметься заметіль. На ці хмари позирає, вирушаючи з станції, сивий візник у дубленому кожусі, в шапці, насунутій майже до густих, сивих, кущуватих брів.

Возить він пасажирів, як і всі інші візники, за п'ятдесят копійок. Часом трапляються й такі, що платять карбованця, але то з приїжджих. І з тими приїжджими не любить розмовляти Аркадій Павлович Шумейко. На їхні запитання відповідає коротко, сухо, неохоче, бо саме від отаких "нетутешніх" зазнав він останнього удару, що його довіку не забуде. Хазяїном був, першим багачем на всю слободу Баланду, а зараз ким він став?

Живе, аби жити, а попереду ні радості, ні надії. Попереду тільки смерть, і чим швидше б вона надійшла, тим краще.

Та смерть не надходить, а вдома чекають його грошей, бо треба мати шматок хліба, а цей шматок потрібно заробити...

Але в тайниках своєї чорної душі Шумейко плекає надію. Може, зміниться влада? Може, все повернеться, як було? О, тоді він поживе ще на старість. І поживе, і помститься своїм ворогам. Ця віра й надія живлять його, і він дуже старанно стежить за тим, що робиться в світі. Вечорами, перед сном, стає на коліна, вимолює для себе прийдешніх днів, владних і мстивих. Та про це ніхто не відає навіть у рідній сім'ї, і нікому він про це не говорить і не скаже.

А повертаючись з станції, він кожного разу норовить проїхати позз паровий млин. І коли млин освітлений електричними вогнями, коли подвір'я густо заставлене возами, Аркадій Павлович зупиняється, дивиться на ті вози, а зайти не сміє, бо механік Рубан дав наказ озброєному вартовому Фільці колишнього хазяїна сюди не допускати. І цей наказ дуже сумлінно виконує вартовий.

От і сьогодні зупинився Аркадій Павлович, бо пасажирів немає, поспішати нікуди, а якась незборима сила вабить постояти тут хоч кілька хвилин. Привчений кінь уже за звичкою зупиняється сам і жде, поки хазяйські руки не смикнуть за віжки.

Зривається сніжок, падає на довгий і теплий кожух, в якому старий Шумейко не раз вирушав узимку в дорогу знатним хазяїном. Біліє хутряний комір, біліє лахмата шапка. Окремі сніжинки падають на жилаві руки й тануть від тепла.

Аркадій Павлович озирає подвір'я, стежить за будкою біля соріт, освітленою електричною лампочкою, бачить озброєного Фільку, що не зводить з Шумейка недружелюбного погляду.

От їхні очі зустрілись... І не витримав колишній хазяїн очей колишнього мірошника. Світилася в них зненависть і непро-щення за каліцтво, за пережиті злидні, за голод.

Холодні, неприступні очі Фільки пекли Шумейка, дорікаючи за жорстокість, безжалість, жадобу.

"І все минуло, наче вві сні. Багачем жив, людиною, а тепер хто? Візник... Жебрак... Злидень! Ну нічого, ще я свого діждуся! Ще я вимблю в бога благодаті. Зглянеться він на моє страждання, на правду. Діждуся!"

— Но! — І смикав віжки.

Кінь слухняно рушав уперед, збивав копитами сніг, змішаний з липкою грязюкою, а на передку сидів зігнувшись Шумейко, байдуже спостерігаючи, як усе густішою ставала заметіль, ховаючи в своєму білому савані річку, луги, дальній ліс...

Вечоріло. Під берегами вода бралася крижаними голками, сковуючи Ворсклу.

А сніг усе падав і падав, густий, лапатий, холодний...